

Леся Гапон, Олександра Грабовська,
Ольга Петришина, Ольга Підручняк

У

КРАЇНСЬКА МОВА

5

Видавництво

«Підручники
і посібники»

Добре тому жити, хто вміє говорити.

Народна мудрість

Правильно й чисто говорити своєю мовою
може кожен, аби тільки було бажання.

Борис Антоненко-Давидович

УКРАЇНСЬКА МОВА

5

Рекомендовано Міністерством освіти і науки України

Тернопіль
Видавництво «Підручники і посібники»
2022

УДК 811.161.2(075.2)
У45

Авторський колектив

Леся Гапон, Олександра Грабовська, Ольга Петришина,
Ольга Підручняк

Підручник створено
відповідно до модельної навчальної програми
«Українська мова. 5–6 класи»
(автори: Заболотний О. В., Заболотний В. В.,
Лавринчук В. П., Плівачук К. В., Попова Т. Д.)

Рекомендовано Міністерством освіти і науки України
(наказ Міністерства освіти і науки України від 08.02.2022 № 140)

У45 **Українська мова : підруч. для 5 кл. закл. загал. серед. освіти / Л. Гапон, О. Грабовська, О. Петришина, О. Підручняк.** — Тернопіль : Підручники і посібники, 2022. — 328 с.

УДК 811.161.2(075.2)

ПЕРЕДМОВА

Чи хочеш ти вправно спілкуватись українською? Чи прагнеш легко вступати в діалог, швидко та без помилок писати текстові повідомлення в чаті чи в зошиті, вчасно помічати й усувати огріхи в мовленні? Якщо так, то запрошуємо тебе до співпраці! Пропонуємо разом відкривати мовні таємниці, пізнавати нове, закріплювати вивчене, а головне — активно послуговуватись українською мовою всюди: у родині, у школі, у транспорті, на товариських зустрічах, в офіційних установах!

Перед тобою не просто підручник, а захоплива подорож, своєрідний квест, у якому вивчення кожної нової теми — це цікава пригода, інтелектуальне мовне змагання. Завдання об'єднані в рубрики з мотиваційними гаслами: «Будь у темі», «Улови ідею», «Учися в інших», «Пригадай і повтори», «Ти зможеш» тощо. Це надихатиме тебе, додаватиме впевненості та віри у власні сили. А ще твоїми вірними друзями в цій подорожі стануть Квітка і Юрась. Вони будуть радити й допомагати, звертати увагу на складні випадки вимови й уживання слів, підказувати, що варто повторити й запам'ятати.

Працюючи в команді й індивідуально, усно і письмово, онлайн і офлайн, ти досягатимеш щоразу кращих результатів. Твоїми головними здобутками будуть знання, уміння та ставлення (їх ще називають компетентностями). Так, ти станеш компетентним мовцем!

Вправи, завдання і тексти, запропоновані в підручнику, покликані сформувати любов до рідної землі, шанобливі ставлення до людей; природи, вони спонукають дбати про власне здоров'я, оберігати довкілля, приймати виважені рішення, злагоджено працювати в команді. Отже, подорож сторінками підручника подарує тобі ще й скарб — цінності, з якими ти завжди почуватимешся успішною людиною.

Тож уперед — до нових перемог! Ми віримо в тебе і радітимемо всім твоїм успіхам!

З повагою — колектив авторок підручника

§ 1

ВСТУП

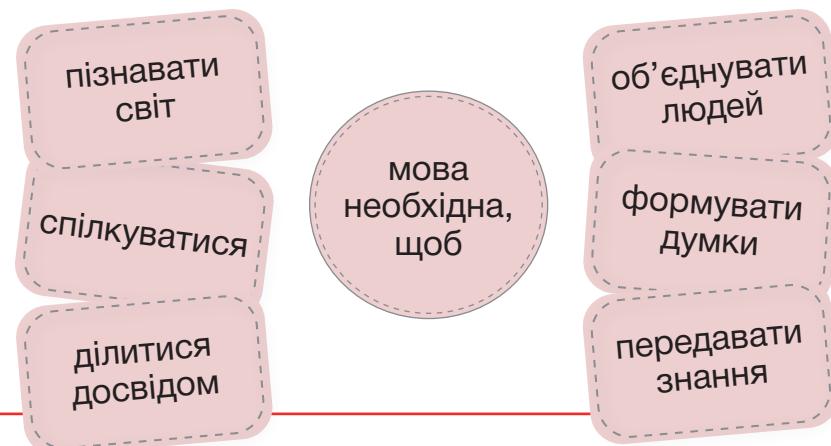
УКРАЇНСЬКА МОВА — ДЕРЖАВНА МОВА УКРАЇНИ

СПОСТЕРІГАЙ І МІРКУЙ

Прочитай речення й розглянь малюнок-схему. Про що в них ідеться?

1. Мова — то серце народу: гине мова — гине народ (І. Огієнко).
2. Мова зникає не тому, що її не вчать інші, а тому, що нею не говорять ті, хто її знає (Х.-М. Арце).
3. Рідна мова — мати єдності, батько громадянства і сторож держави (М. Даукша).
4. Мова — втілення думки. Що багатша думка, то багатша мова (М. Рильський).
5. Слово — то мудрості промінь, слово — то думка людська (Олена Пчілка).

Яке значення має мова в житті суспільства і кожної людини?
Якими твердженнями ти міг би / могла б доповнити схему?
Чому суспільству було б важко без мови?

БУДЬ У ТЕМІ

Однією з функцій мови є **спілкування**, тобто обмін інформацією, передача її від однієї людини до іншої.

спілкування буває

усне

письменне

говоримо
слухаємо

пишемо
читаємо

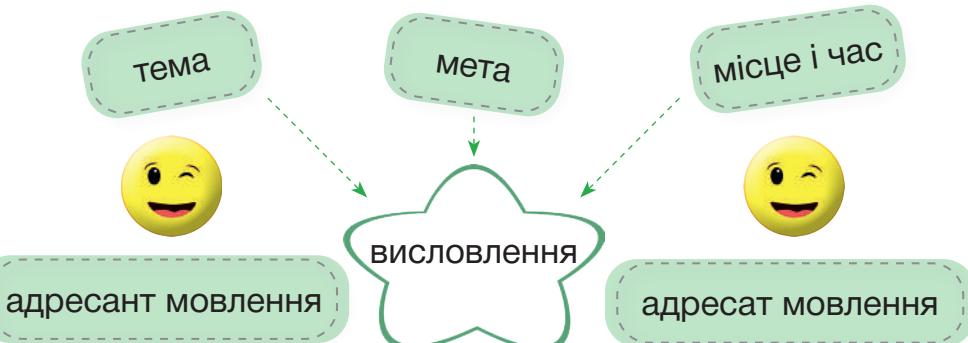
Спілкування за допомогою мови називають **мовленням**.

види мовленнєвої діяльності

говоріння
письмо

аудіювання
читання

Будь-яке спілкування відбувається за певних умов, із яких складається **ситуація спілкування**.

БЕРИСЯ ВИКОНУВАТИ

1

Прочитай висловлення.

Мова є однією із найважливіших цеглинок у фундаменті кожної нації.

Саме в ній відображені і зафіксовано найглибші витоки свідомості народу, закодовано народну мудрість і споконвічні знання.

Мова — це генератор і найвища форма патріотизму, Божий дар і ключ до вивчення культури, історії, традицій, творець культури.

«Нація повинна боронити свою мову більше, ніж свою територію», — писала Леся Українка.

Адже територію можна відвоювати, а коли вмирає мова, то вмирає і нація. Недаремно кажуть, що мова — ключ до Вічності, пароль до дверей Всесвіту (за Л. Громадською).

Постав до висловлення кілька запитань і дай на них відповідь (усно). Знайди в тексті вислів Лесі Українки, поясни, як ти його розумієш.

2

Віднови прислів'я та приказки, дібравши з довідки потрібні слова. Запиши їх у зошит.

1. Слово — не ..., вилетить — не впіймаєш. 2. Від теплого слова і ... розмерзається. 3. Не кидай слова на 4. Шабля ранить тіло, а слово — 5. Слово без ... нічого не варте. 6. Мудре слово в ... вагоме.

Довідка. Діло, громада, горобець, душа, лід, вітер.

Чого навчають ці прислів'я та приказки?

3

Як відомо, крім мови, є й інші (немовні) засоби спілкування, які люди використовують у повсякденному житті: звукові та світлові сигнали, державна та релігійна символіка, дорожні знаки, міміка й жести тощо. Чому мову називають найважливішим із цих засобів? Чи можна без мови побудувати собор, подолати стихійне лихо чи провести Олімпійські ігри? Поділися своїми міркування з однокласниками / однокласницями.

4

Виразно прочитай притчу.

Одного разу до вчителя прийшов юнак і попросив дозволу вчитися в нього.

— Навіщо тобі це?

— Хочу стати сильним і непереможним.

— То стань ним. Будь добрий і ввічливий до всіх, доброта і ввічливість привернуть до тебе серця. Уважність до співрозмовників допоможе тобі помічати найтонші зміни в настрої, їхніх почуттях, емоціях, інтересах, що дасть тобі можливість знайти шлях уникнення конфлікту, а отже, перемогти у двобої, не вступаючи в нього. Якщо ти навчишся уникати конфліктів, ти станеш непереможним. Йди до людей, виконуй мої настанови й сам переконайся в мудрості моїх порад.

За кілька років учень повернувся до вчителя й сказав: «Дякую, вчителю, завдяки твоїй пораді я став непереможним» (за М. Володарською).

Завдання і запитання

- ★ Визнач тему та основну думку тексту.
- ★ Добери до нього заголовок.
- ★ Які настанови дав учитель учневі? Чи можна назвати їх правилами спілкування?
- ★ На основі тексту сформулюй власні правила спілкування, запиши їх одним словом (наприклад, *ввічливість, привітність, доброзичливість, стриманість, тактовність* тощо).

5

Прочитай акровірш. Яке слово утворюють перші літери кожного рядка? Випиши в зошит образні слова, які дібрав автор, щоб описати мову.

Мудра, щедра, багата, розкішна,
Осяйна, пломінка, дивовижна,
Веселкова, барвиста і ніжна...
Але будь, рідна мово, й престижна!

Валерій Федоренко

Завдання і запитання

- ★ Як ти розумієш значення слова «престижна»?
- ★ Що треба робити, щоб українська мова була престижною?

- ★ Чи потрібно берегти українську мову? Чому?
- ★ Користуючись хмарою слів, продовж ланцюжок вписаних слів.

6

Прочитай уривок з Конституції України. Як ти розумієш поняття «державна мова»? Чому в Україні державною мовою є українська мова? Чи обов'язково знати мову того народу, серед якого живеш? Аргументуй свою думку.

Стаття 10. Державною мовою в Україні є українська мова. Держава забезпечує всеобічний розвиток і функціонування української мови в усіх сферах суспільного життя на всій території України.

7

Гра «Ситуація з життя». Уяви, що тебе запросили взяти участь у теле- чи радіопередачі про українську мову. Підготуй невеликий виступ, скориставшись підказкою від Юрася.

Підказка від Юрася

Українська мова налічує близько 256 тисяч слів. Найбільше слів у ній починається на літеру **П**, а найменш уживана — **Ф**. За лексичним запасом найбільш близькими до української мови є білоруська (84 %), польська (70 %) та сербська (68 %). В українській мові, на відміну від інших східнослов'янських мов, іменник має 7 відмінків, один із яких — кличний. Нині у світі українською володіють від 41 до 45 мільйонів осіб, а рідною мовою її називають понад 37 мільйонів людей у світі!

Складання та розігрування діалогів

УЛОВИ ІДЕЮ

Прочитай текст. Про що в ньому йдеться?

Можливість спілкування — величезна цінність, якою наділені люди. Мало хто про це замислюється, але навіть уявити неможливо, що стане зі світом, якщо водночас усі люди втратять можливість спілкуватися одне з одним. Ми спілкуємося всюди: у дома, із родичами, у магазині, коли хочемо купити щось, у школі, в бібліотеці, соціальних мережах тощо. І якщо ми хочемо досягти життєвого успіху, мати теплі стосунки з рідними, донести до інших свої думки і почуття чи комфортно почуватися в товаристві, потрібно вміти спілкуватися (за матеріалами сайту «Мотиватор»).

Квітці цікаво!

Чи поділяєш ти думку, висловлену в тексті, щодо важливості спілкування? Аргументуй свої міркування.

ПРИГАДАЙ

Що таке спілкування?
За яких умов воно можливе?

БУДЬ У ТЕМІ

Від умов спілкування залежить і форма — монологічна (**монолог**) чи діалогічна (**діалог**).

Монолог — висловлення однієї особи.

Діалог — розмова двох осіб.
Висловлювання кожного з учасників діалогу називають **реплікою**.

Основні правила спілкування

- ★ Будь завжди ввічливим, привітним, доброзичливим.
- ★ Намагайся, щоб спілкування з тобою для людей було корисним і приємним.
- ★ Умій слухати інших.
- ★ Пам'ятай, що неввічливо перебивати співрозмовника та багато говорити про себе.
- ★ Говори те, що може бути цікавим співрозмовнику, враховуй його вік, характер, інтереси.
- ★ Не розмовляй без потреби голосно, не вживай грубих слів.
- ★ Учись відчувати настрій співрозмовника, не виявляй свого поганого настрою.
- ★ У спілкуванні використовуй звертання та слова ввічливості (етикетні формули).

ТИ ЗМОЖЕШ

8

Прочитай висловлення.

A. — Мамо, сьогодні всі учні були в захопленні від того, як я плаваю!

— А хіба вони бачили, як ти плаваєш?

— Ні, вони слухали, як я їм про це розповідав.

За матеріалами сайту «Жарти для дітей»

B. А я сезон відкрила на купання,
Сьогодні вже на річечку пішла.
Зайшла в холодну воду без вагання,
Бо у повітрі стільки вже тепла...

За Надією Красоткіною

Яке з висловлень є монологом, а яке — діалогом? Усно обґрунтуй свою відповідь.

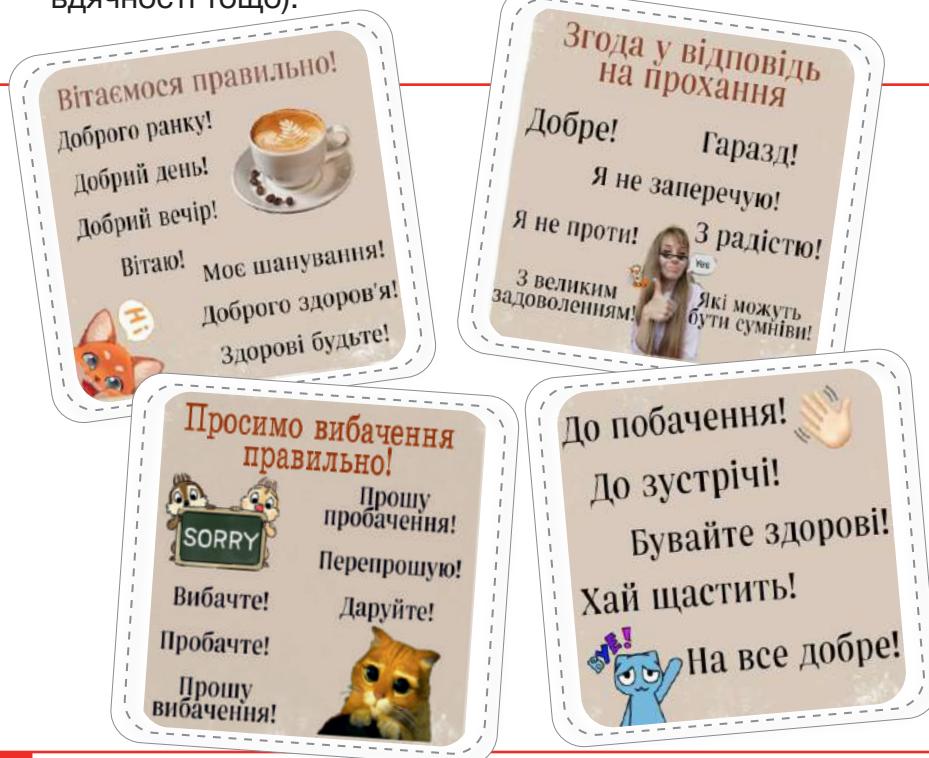
Ознайомся з основними правилами спілкування. Поясни, чому їх потрібно дотримуватися.

9

Прочитай слова і словосполучення та з'ясуй, які з них уживають: а) для привітання; б) для вибачення; в) під час прощання. Запиши їх у три колонки.

На добриніч; привіт; доброго ранку; прошу вибачити; даруйте; добрий день; до побачення; на все добре; до зустрічі; пробачте; хай щастить; бувайте здорові; перепрошую; добрий вечір.

Запам'ятай етикетні формули та вживай їх у мовленні. Склади власний словничок найпоширеніших етикетних формул (привітання, прощання, вибачення, висловлення вдячності тощо).

10

Робота в парах. Складіть і розіграйте з однокласником / однокласницею діалог (5–7 реплік) на одну із запропонованих тем: «Зустріч після канікул», «День народження бабусі / дідуся», «Подяка братові / сестрі за допомогу», «У бібліотеці», «На прогулянці з мамою / татом», «У магазині комп'ютерної техніки». Які види мовленнєвої діяльності ви використали, виконуючи вправу?

11

Прочитай діалог між мамою і сином.

— Мамо, можна я завтра піду гуляти з другом?

— З ким саме?

— З Володею, ми познайомилися в інтернеті. Він такий цікавий співрозмовник! І виявилося, що живе в нашому районі.

— Це добре, що тобі з ним цікаво.

Та що ще ти про нього знаєш? Скільки йому років, де він вчиться? Розумієш, в інтернеті можна представитися ким завгодно. Під виглядом звичайного хлопця може ховатися злочинець.

— Не може бути, мамо! Він грає у футбол та цікавиться аніме, так само, як я! Він на рік від мене старший та вчиться в школі, що біля супермаркету. У нього на сторінці багато фотографій зі шкільними товаришами, з тренувань. Я не думаю, що він не той, за кого себе видає.

— Можливо, що й ні, та треба бути обережним. Уявімо, що хтось хоче зустрітися з тобою, щоб відібрati в тебе телефон чи гроші. Це може бути навіть дорослий, не дитина. Він прикидається другом, ти приходиш, а на тебе нападають. І ніхто його не вирахує, бо сидить він не зі справжньої сторінки.

— Який жах, мамо. Та цього разу, я думаю, все добре, бо Володю знає моя однокласниця, він її сусід. Більш того, я напишу тут на аркуші тобі його телефон, щоб ти могла зателефонувати, якщо хвилюватимешся. І зустрічаємося ми в аніме-кафе, де повно моїх знайомих.

— У такому разі можеш піти. Та завжди будь пильним, коли знайомишся в інтернеті. Молодець, що розповів мені.

За матеріалами сайту «Знання»

Що нового ти дізнався з діалогу, а що для тебе було вже відомим? Чи дотримуєшся ти правил безпечної поведінки в інтернеті?

12

Творче завдання. Склади діалог між однокласниками, який би міг відбутися в онлайн-середовищі. Уведи в нього звертання й слова ввічливості.

13

Розглянь малюнок і вислови свої міркування, чи можна віднести телефонну розмову до діалогічного мовлення.

Склади діалог (3–4 репліки) за поданим початком (на вибір).

A. — Добрий день! Вам телефонують з банку. Стався технічний збій у програмі, унаслідок чого ви може втратити всі гроші, які є на рахунку. Проблему можна вирішити просто зараз, тільки повідомте пін-код і номер банківської карти.

— ...

B. — Привіт! Вас вітає ведуча однієї з програм вашої улюбленої радіостанції. Ви виграли цінний приз! Залишилось тільки його отримати. Для цього впродовж пів години ви повинні купити картку поповнення рахунку й повідомити її дані, зателефонувавши за вказаним номером телефону. І все — приз ваш!

— ...

C. — Добрий вечір! Телефонують із поліції. Не хвилюйтесь, але ваш близький родич зараз у нас і підозрюється в учиненні злочину. Якщо ви хочете, щоб його відпустили, заплатіть гроші й не повідомляйте про це ні кому, інакше у вашого родича будуть серйозні проблеми.

— ...

Чи знаєш ти, як уникнути небажаного й небезпечного спілкування по телефону, протистояти маніпулятивним впливам телефонних шахраїв? Звернись до довідки.

Довідка. 1. Ретельно перевіряй інформацію, яку тобі повідомляють. 2. Обов'язково бери «паузу» в розмові з потенційним шахраєм, якщо він повідомляє про те, що з твоїми рідними сталося щось погане. 3. У жодному разі не панікуй, обов'язково розкажи про ситуацію, що сталася, комусь із близьких. 4. Не поспішай виконувати вказівки незнайомих людей. 5. У жодному разі не перераховуй гроші на вказані ними рахунки.

14

Гра «Ситуація з життя». Уяви, що до вашого класу прибуває новий учень і ти хочеш підтримати його, допомогти призвичайтись, підказати, де і як ознайомитися з розкладом уроків, одержати підручники тощо. Разом з однокласниками складіть і розіграйте за особами діалог (5–6 реплік), можливий у цій ситуації.

Успіх з українською

Читання тексту мовчки

УЛОВИ ІДЕЮ

Прочитай уривок з оповідання О. Лущевської «Читання». Поясни його назву.

У свої чотири роки Андрійко читав так, як справжній третіокласник, а то й п'ятикласник, бо вже не по складах! Гарно читати його навчила бабуся, яка багато років пропрацювала вчителькою. Тож хлопчик і книги читав, і мудрі тексти з маминого комп'ютера. Через це забіяка Назар йому дуже заздрив і поводився з ним нечемно, та й інших проти нього намовляв...

Одного разу Назар підбіг до Андрійка, щоб зруйнувати речення, яке хлопчик аж цілу годину складав із кубиків. Нечема замахнувся ногою, але Андрійко, ніби зірвавшись, викрикнув те, що прочитав сьогодні вранці в листі, який матуся писала на комп'ютері якомусь поважному чоловіку.

«Вельмишановний пане, — мовив Андрійко, дивлячись на Назара, — дуже прошу не гніватися, а зрозуміти як належить. Дякуватиму вам за увагу чинно й проситиму наразі, коли ваша ласка, не втрутатись у мою роботу!»

Назар стояв роззявивши рота, бо таке чув уперше. Чи второпав він, що сказав Андрійко, чи ні, але більше нечема Андрійка не зачіпав.

Коли Андрійкова мама дізналась про цю подію, то хитро поглянула на сина й подумала: як же добре, що він читає, як третьокласник, а то й як п'ятикласник, бо ж не по складах уже!

Квітці цікаво!

Чи поділяєш ти думку автора тексту щодо важливості читання? Аргументуй свої міркування.

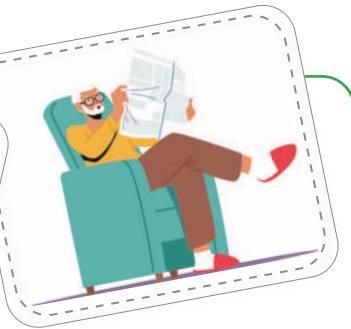

БУДЬ У ТЕМІ

Читання є одним із видів мовленнєвої діяльності. Читати можна вголос, а можна й мовчкі. Читання вголос частіше буває звернене до когось (до слухача). Та все ж людині частіше доводиться читати мовчкі.

Подивіться на дідуся, заглиблого в газету, — він читає мовчкі.

Так само опановує зміст книги хороший читач, шукаючи потрібну йому назву. Він мовчкі гортає сторінки книги, хоча б і підручника, переглядає їх у пошуках потрібного уривка, вправи. Переглядати, шукати очима на сторінці те саме місце тексту — це теж читання, і його переважно здійснюють мовчкі.

Зазвичай мовчки ми читаємо художню чи наукову літературу на паперових або електронних носіях. Адже читати мовчки значно швидше, ніж у голос, тому за менший проміжок часу можна здобути більше інформації.

Та слід пам'ятати, що в читанні — чи в голос, чи мовчки — **головним є розуміння** того, що читаємо.

ТИ ЗМОЖЕШ

15

Прочитай текст мовчки. Чим він тебе зацікавив? Що нового ти дізнався / дізналася з прочитаного?

Дещо з історії книги

З давніх-давен люди прагнули знань.

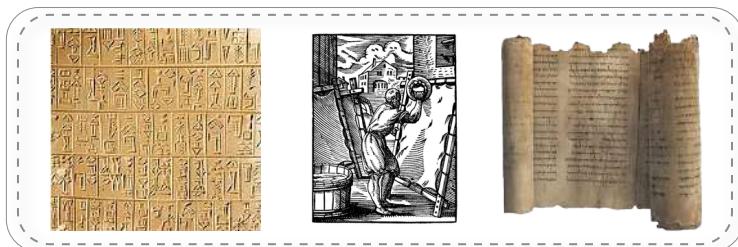
Від одного покоління до іншого передавали усні відомості про речі, що допомагали людям вижити: як добути вогонь, як хліб виростити...

Проте, як відомо, людська пам'ять — не такий уже й надійний спосіб зберігання різноманітних знань. Отож прадавні люди дбали, щоб здобуті важкою працею знання не губилися. Для їх зберігання та передавання вигадали письмо.

Зрозуміло, що ці знання на письмі потрібно було укласти в найзручнішу для зберігання форму, тож люди замислились: як це зробити? Таким чином у прадавньому Вавилоні близько п'яти тисяч років тому з'явилися перші книжки. Але що то були за книжки! Сторінками були глиняні плитки. На них гострими паличками наносили знаки так званого клинопису. Літери мали вигляд

клинців. Після заповнення такої «сторінки» її обпалювали на вогні. Клинописна «книжка» складалася з багатьох сторінок. Щоб перенести не те що цілу бібліотеку, а навіть одну «книжечку», її власників доводилося наймати носіїв!..

Нарешті в другому столітті до нашої ери люди навчилися робити зручні й досить легкі книги з первого «паперу» — пергаменту (за назвою міста Пергам у Малій Азії, де його виготовляли). Телячі шкури вимочували, старанно вишкрібали з обох боків, набілювали у вапні, натягали на спеціальні рами й сушили. Коли шкури

висихали, їх знімали, акуратно обрізували — і виходив гладенький, тонкий і дуже міцний «папір». На ньому було легко й зручно писати, але це була дуже відповідальна справа: «папір» коштував надто дорого. Звичайно, не варто порівнювати книги на пергаменті з клинописними книгами, та все ж і вони були недоступні для багатьох людей. Адже задля виготовлення однієї книги потрібно було забити не один десяток телят! Уявляєш, яку череду треба мати, аби зібрати бібліотечку твоїх улюблених книжок, виготовлених у такий спосіб?!

В Україні пергаментом користувалися ще порівняно недавно, чотириста років тому. На ньому тогоджі правителі записували важливі документи.

Нині пергамент можна побачити в музеях, де зберігаються старовинні книги (за А. Коваль).

Завдання і запитання

- ★ Сформулюй тему й основну думку тексту.
 - ★ Склади й запиши план тексту.
 - ★ Розглянь ілюстрації до тексту. Що на них зображене? Яку частину тексту ілюструє кожна з них?
 - ★ Виконай тестові завдання за змістом прочитаного.
- 1.** Прадавні люди для зберігання й передавання знань вигадали
- A** систему звукових сигналів **B** письмо
B папір **Г** телефон
- 2.** Перші книги з'явились
- A** у Вавилоні п'ять тисяч років тому
B у Пергамі дві тисячі років тому
B у Китаї в другому столітті до нашої ери
Г в Україні чотириста років тому
- 3.** Клинопис — це
- A** синонім до слова «правопис»
B спеціальні рамки, на яких сушили телячі шкури
B знаки, які наносили на гляняні плити гострими паличками
Г перші паперові книги
- 4.** Пергамент виготовляли з
- A** глянняних дощечок **B** телячих шкур
B кори дерев **Г** тростини
- 5.** Писати на пергаменті було дуже відповідально, тому що
- A** він коштував дуже дорого
B він був дуже крихкий
B на ньому було незручно писати
Г книги на пергаменті були доступними для багатьох людей
- 6.** В Україні пергаментом користувалися
- A** для складання важливих документів
B для написання листів
B для виготовлення одягу
Г не використовували зовсім

§ 2

ТЕКСТ. РЕЧЕННЯ. СЛОВО

СПОСТЕРІГАЙ І МІРКУЙ

Прочитай речення в лівій і правій колонках.

1. Україна починається з тебе (В. Чорновіл).
2. В дитинстві відкриваєш материк, котрий назеться потім — Батьківщина (Л. Костенко).
3. Любіть Україну у сні й наяву, вишневу свою Україну, красу її вічно живу і нову і мову її солов'ину (В. Сосюра).
4. Українська пісня — це геніальна поетична біографія українського народу (О. Довженко).

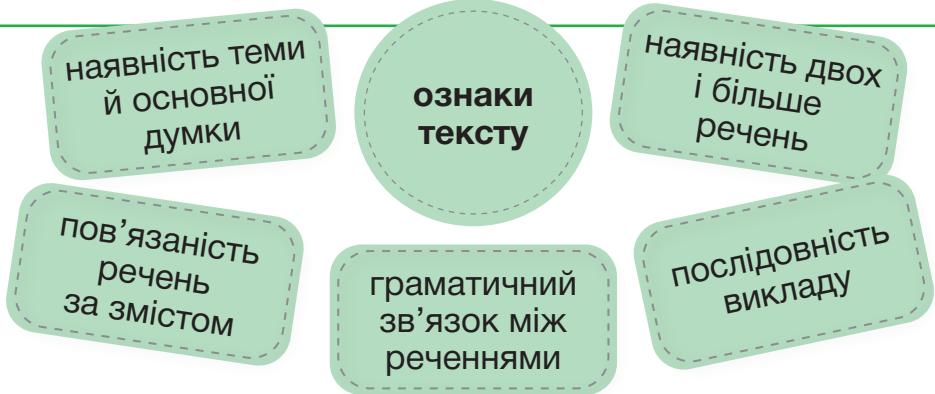
Україна — це наша земля, наш рідний край, наша країна зі славною багатовіковою історією і мудрими, талановитими людьми, із чарівною піснею, що дивує весь світ, багатющими народними традиціями, із мальовничу природою. Це велика держава в Європі, де живе народ, який протягом багатьох віків боровся за свою свободу і незалежність.

Д. Чередниченко

Який із записів можна вважати текстом? Чому?

БУДЬ У ТЕМІ

Текст — це група речень, пов'язаних між собою темою, основною думкою та граматично.

У тексті є **зачин**, який готове до сприйняття тексту, **основна частина**, де розкривають тему тексту, і **кінцівка**, у якій підсумовують висловлене в тексті раніше.

Тема тексту — це його зміст, те, про що або про кого в ньому йдеться.

Основна думка тексту — це те, заради чого його створено (чого він навчає, до чого закликає, від чого застерігає).

Частину загальної теми тексту називають **мікротемою**. На письмі кожну мікротему здебільшого оформляють як окремий **абзац**, який пишуть з нового рядка.

Мікротему розкривають кілька речень тексту, серед яких є **тематичне** — найбільш значуще, яке несе в собі найважливішу інформацію мікротеми.

У кожній мікротемі є слова, які несуть найбільше синонімічне навантаження. Такі слова називають **ключовими**.

Скласти **план тексту** означає визначити мікротеми тексту та чітко й стисло їх сформулювати.

БЕРИСЯ ВИКОНУВАТИ

16

Прочитай текст. Сформулуй його тему та основну думку. Визнач у тексті зачин і кінцівку (усно).

Столиця України — Київ. У переплетенні його вулиць і провулків, у шатах парків і дніпровських схилів відчувається подих минулих епох, велич сьогодення.

Стародавній Київ відіграв велику роль у міжнародній політиці свого часу: укладав військові союзи, підтримував

торговельні відносини з країнами Європи, Близького Сходу і Скандинавії.

У Нижньому місті жили ремісники, серед них були умільці понад шістдесяти спеціальностей. Це позначилось і в назвах вулиць Подолу, які й досі збереглися — Гончарна, Кожум'яцька, Бондарська тощо.

З Володимирської гірки видно спокійні води Славутича, наче і не було тут кривавих побоїщ, не оточували Київ орди кочівників (за Г. Козачук).

Завдання і запитання

- * Що означає для українців місто Київ?
- * З виділеного речення випиши словосполучення іменників із прикметниками, визнач рід, число та відмінок обох частин мови. Зроби висновок.
- * Поясни написання великої літери в іменниках.

17

Прочитай висловлення й зістав їх. Назви кілька ознак, за якими обидва висловлення можна вважати текстами (усно).

A. Місто Харків стоїть при злитті річок Харкова, Лопані та Уди. У джерелах перша згадка про Харків припадає на тисячу шістсот п'ятдесят п'ятий рік. А в тисяча шістсот п'ятдесят шостому — тисяча шістсот п'ятдесят дев'ятому роках тут збудовано фортецю для захисту Слобідської України від нападів татар. У другій половині вісімнадцятого століття зростає роль Харкова у розвитку української культури і літератури. На той час осередком освіти був Харківський колегіум*, де викладав Григорій Сковорода (за І. Вихованцем).

* Колегіум — навчальний заклад.

Б. Суми розташовані на берегах річки Псєл та її притоки Сумки. Місто — ровесник Харкова. Його заснували тисяча шістсот п'ятдесят другого року переселенці з Білоцерківського полку. Трохи пізніше, в тисяча шістсот п'ятдесят шостому — тисяча шістсот п'ятдесят восьмому роках, було збудовано фортецю для захисту від грабіжницьких нападів кримських і ногайських татар. Про минуле міста нагадують споруди сімнадцятого — дев'ятнадцятого століття: Воскресенська церква, Спасо-Преображенський собор, Іллінська церква (за I. Вихованцем).

Завдання і запитання

- ★ Про що ти довідався з первого тексту, а про що — з другого? Визнач зміст прочитаного одним реченням.
- ★ Чим схожі міста Суми та Харків?
- ★ До слова **фортеця** добери синонім, до слова **напад** — антонім.
- ★ Знайди в текстах числівники. З якою метою їх використав автор?

18

Виразно прочитай текст, правильно іntonуючи речення, різні за метою висловлювання. Що нового ти дізнався з нього? Поясни поділ тексту на абзаци, визначивши мікротеми. Запиши тематичні речення.

Мальовнича Полтава стоїть на річці Ворсклі. Можливо, це одне з найдавніших поселень в Україні. Проте перша літописна згадка про нього припадає на тисяча сто сімдесят четвертий рік.

Колись поселення називалося Лтавою, а в деяких джерелах — Олтавою. Теперішня назва Полтава фіксується з першої половини п'ятнадцятого століття.

Упродовж історії тут бачено і орди половців, і наступи литовських феодалів, і шляхетське засилля, і штурми шведських військ, і багато чого іншого.

Від Полтави невіддільна постать зчинателя нової української літератури Івана Котляревського. Він народився і творив тут. Пам'ятай це! (*I. Вихованець*).

Завдання і запитання

- ★ Випиши дієслова, визнач їх час. Яку роль дієслова виконують у реченнях?
- ★ Знайди речення з однорідними членами. Якими членами вони виступають у реченні?

19

Прочитай текст. Сформулуй його тему та основну думку. Добери заголовок. Поділи текст на окремі мікротеми, склади й запиши простий план до нього.

Замки — одні з найцікавіших пам'яток історії в Україні. У давнину їх було понад 5000, проте від більшості з них сьогодні немає й сліду.

Наші предки будували замки, щоб боронити рідну землю від нападників. На горі вони ставили міцні будівлі, оточували їх високим кам'яним муром. **На мурах височіли сторожові вежі.** У мурах були бійниці, через які люди відбивали напад чужинців.

116 замків або лише їх руїн збереглося до нашого часу. Добре відомі замки в Луцьку, Хотині, Кам'янці-Подільському,

Хусті, Львові, Меджибожі, Острозі, Мукачеві та інших містах на заході України.

Замки треба берегти й відбудовувати. Це наша історія.

За Д. Чередниченком

Завдання і запитання

- * Доведи, що замки — це наша історія.
- * Які замки бачив / бачила ти? Чим вони приваблюють людей?
- * Виділене речення розбери за членами речення. Надпиши над кожним словом у реченні частину мови.

20

Гра «Ситуація з життя». Уяви, що твій родич чи знайомий уперше приїхав в Україну. Які міста ти порадиш йому відвідати? Використовуючи ілюстрації до попередніх вправ, склади розповідь про одне з міст. Запиши текст.

§ 3

ТИПИ МОВЛЕННЯ

СПОСТЕРІГАЙ І МІРКУЙ

Уважно прочитай тексти.

1. Знесилений південний вітер стих, і спека в степу пішла на спад. Потім, набираючись сили, задув вітер із заходу, погнав хмари і, поступово змінюючи напрямок, почав дмухати вже з півночі. Уранці стало дуже прохолодно. І навіть удень сонце вже не могло зігріти, як раніше, хоча й гріло начебто неслабко. Усе провіщало швидкий кінець літа (Б. Литвинов).

- 2.** Ось він — степ. Безкрайній, трохи горбистий, невимовно колоритний... Зеленіють плями низькорослих колючих кущів серед пожовклої та побурілої трави. Місцями колишуються від найлегшого вітерцю нитки ковили, що нагадують перлинни. Сріблястий полин наповнює повітря пряним гіркуватим запахом (Б. Литвинов).
- 3.** З усіх ландшафтів я найбільше люблю степ. Ця любов корениться в мені глибоко, у генах, у крові, у всій істоті моїй. Я думаю, що це почуття спадкове, від предків-степовиків, які народжувалися, жили й вмирали на цих неосяжних просторах. Степ вабить мене безмежністю, широтою, безкрайнім високим небом і особливим духом волі, яким пройняте все навколо (Б. Литвинов).

Що спільного в текстах і чим вони відрізняються?
Які питання можна поставити до кожного висловлення загалом?

БУДЬ У ТЕМІ

З початкових класів ви вже знаєте, що є такі **типи мовлення** — розповідь, опис і роздум (міркування).

Розповідь — це висловлення про події, які відбулися, відбуваються чи будуть відбуватися в певній послідовності. До тексту-розповіді можна поставити загальне питання **що сталося?**

Будова розповіді:

початок дії

розвиток дії

кінець дії

Опис — це висловлення про певні ознаки, властивості предмета, особи або явища. До тексту-опису можна поставити загальне питання **який?**

Будова опису:

назва предмета → головні ознаки → власне враження

Роздум — це висловлення, у якому доводять правильність чи неправильність певного твердження (тези) шляхом міркування та за допомогою аргументів (доказів). До тексту-опису можна поставити загальне питання **чому?**

Будова роздуму:

теза → докази → висновок

Порада Юрася. Часто в тому самому тексті може поєднуватися два або три типи мовлення, наприклад: розповідь з елементами опису, розповідь з елементами роздуму тощо.

БЕРИСЯ ВИКОНУВАТИ

21

Прочитай висловлення. Сформулюй його тему та основну думку. Доведи, що це текст-розвідка. Чи цікавою була для тебе інформація, викладена в тексті? Укажи, які слова та вислови вжито для зв'язку частин тексту.

Мурахи

Мурах із давніх-давен вважають мудрецями. Після свого народження юна мураха не виходить з мурашника доти, доки не закінчить навчання в мурашиній школі. Спочатку її доручають підносити їжу мурашиній королеві. Трохи згодом вчать доглядати яйця та личинки в мурашиному дитсадку. І нарешті тільки через сорок днів її вперше дозволяють вийти зі свого будиночка.

Тепер вона вже зовсім доросла і може самостійно вибрати собі професію, яку не змінить протягом усього життя (за Н. Вернигорою).

22

Спиши текст. Про кого в ньому йдеться? Визнач особливості побудови тексту та вкажи тип мовлення. Розглянь зображення. Чи збігається словесний опис птаха із зображенням? Яких ти ще знаєш птахів, занесених до Червоної книги України? Розкажи про них своїм однокласникам / однокласницям.

Степовий журавель значно менший за інших журавлів, з відносно коротшими ногами й шиєю. Дорослий птах сірий, з чорними боками голови, передньою

стороною шиї і волом з подовженим пір'ям. Від ока до потилиці помітно білі видовжені пера. Махові пера крил виділяються своєю довжиною й попелясто-сірим кольором. Дзьоб оливковий, ноги чорні. Це надзвичайно красивий і рідкісний птах.

Полювання на нього суверо заборонене.

За С. Котенко

23

Прочитай текст. Визнач, до якого типу мовлення він належить. Поясни, чому ти так вважаєш (усно).

Природа надихає!

Багатьох творчих людей надихає природа. І це не випадково, адже довкілля само по собі прекрасне та унікальне.

Природа дарує відчуття спокою, і це дуже корисно в наш час тотального інформаційного шуму.

Перебуваючи на природі, ми можемо звільнити свій розум від зайвих проблем і подумати про те, що нам дійсно цікаво.

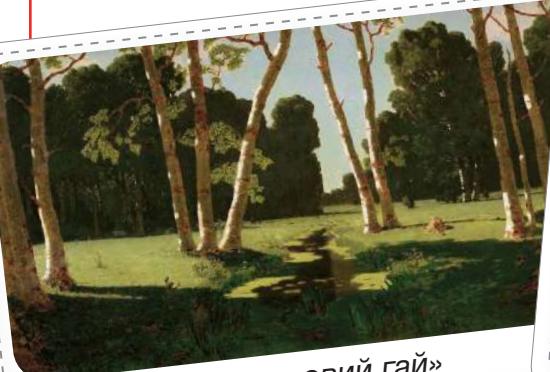

Природа показує нам справжню красу. І саме краса природи часто надихає людей на героїчні вчинки та великі почуття.

Отже, природа — це найкраще джерело натхнення, яке тільки може бути на світі! (А. Слезіна).

Завдання і запитання

- * Розглянь репродукції* картин видатного українського художника Архипа Куїнджі. Опиши, що на них зображено.
- * Чи погоджуєшся ти з думкою, що природа надихає творчих людей?
- * Наведи власні аргументи на підтвердження тези.

«Березовий гай»

«Веселка»

* Репродукція — відтворення картини шляхом друку.

Успіх з українською

Усний вибірковий переказ художнього тексту

УЛОВИ ІДЕЮ

Прочитай притчу.

Не все відразу

Якось священник мав виголосити проповідь, але його прийшов послухати тільки молодий конюх. Священник запитав у нього:

— Тут немає нікого, крім тебе. То чи слід мені говорити?

Конюх відказав:

— Отче, я проста людина, я в цьому нічого не тямлю. Але коли я заходжу до стайні й бачу, що всі коні розбіглись і залишився лише один, я все одно нагодую його.

Священник, прийнявши ці слова близько до серця, почав проповідь. Він говорив дуже багато й довго, а коли завершив, то поцікавився в конюха, чи сподобалась йому промова.

Конюх відповів:

— Я вже казав, що коли я заходжу до стайні й бачу, що всі коні розбіглись і залишився лише один, я все одно нагодую його. Але я не дам йому весь корм одразу...

За матеріалами сайту «Кращі українські притчі»

Як ти розумієш назву тексту?

Квітці цікаво!

Чому важливо вміти вибирати найістотніше, найголовніше з великої обсягу інформації?

БУДЬ У ТЕМІ

Вибірковий переказ

докладний переказ однієї частини (мікротеми) тексту

Художній текст

текст художньої літератури, де слово не лише щось називає, а є засобом естетичного впливу на читача чи слухача

Опис предмета

висловлення про певні ознаки, властивості предмета (який він є)

Як підготуватися до вибіркового переказу

1. Уважно прослухай або прочитай текст.
2. З'ясуй його тему й основну думку.
3. Визнач мікротеми та склади план тексту.
4. Вибери мікротему, яку будеш переказувати.

ТИ ЗМОЖЕШ

24

Прочитай уривок із твору О. Ільченка «Загадкові світи старої обсерваторії». Добери до нього заголовок.

Сонце вже почало заходити, коли Оленка і Влад побачили фортецю над рікою... Незабаром, як стало відомо козацькій залозі, на фортецю мали напасті вороги, аби шлях углиб країни був відкритий і жодна фортеця з жодними козаками не заважала навалі чужоземців.

...Кілька козаків, запримітивши ватажка ворожого загону, товстуна на білому коні в оточенні почту, почали щось готувати. Вони зробили якусь підставку-триногу, на неї поклали доволі довгу руру*. Трубка та складалася з двох частин: верхня була щільно заповнена порохом і ще чимось, що Влад не встиг роздивитися. У нижню додали трохи пороху, щільно закрили, а в невеличкий отвір вставили запалювальний мотуз...

Один із козаків підпалив мотузу, вогонь побіг по ньому до рури. Та зашипіла і несподівано швидко здійнялася в повітря. Саморобна ракета злетіла вгору, а потім почала опускатися просто на бусурманського

* Рура — те саме, що труба.

ватажка. Поки той збагнув, що відбувається, ракета вибухнула над його головою. Білий кінь рвонув з місця, несучи тіло незграбного вояки...

На мить запанувала тиша, нападники перестали кричати. Вони побачили, що їхнього провідника разом із охороною більше немає. Жах охопив кочівників. Вони тікали від фортеці.

— Як вам наша вигадка — літавки з порохом? — сміявся Петро. — Гарна річ?

— Авжеж! — захоплено мовив Влад.

Завдання і запитання

- ★ Визнач тему й основну думку тексту.
- ★ Колективно класом складіть план, визначивши мікротеми.
- ★ Усно перекажи фрагмент тексту, у якому є опис козацької саморобної ракети.

§ 4

ЛЕКСИКОЛОГІЯ

ЛЕКСИЧНЕ ЗНАЧЕННЯ СЛОВА. ОДНОЗНАЧНІ ТА БАГАТОЗНАЧНІ СЛОВА

СПОСТЕРІГАЙ І МІРКУЙ

Прочитай, яку роль відіграють слова в мові. Запропонуй свої варіанти.

називають
предмет, дію,
ознаку

слугують
засобом
спілкування,
пізнання,
впливу

є засобом
художнього
вираження

із них
будують
речення
і слово-
сполучення

Чи слово має лише одне лексичне значення?

Як пояснити лексичне значення слова?

БУДЬ У ТЕМІ

Лексикологія — розділ мовознавства, який вивчає словниковий склад мови.

Лексика — усі слова, які вживають у мові.

Лексичне значення слова — це те, що слово означає.

Лексичне значення слова зафіксовано в **тлумачних словниках**. Один із них подано за QR-кодом.

Слово — одна з основних одиниць мови.

Більшість слів у мові мають **лексичне і граматичне** значення.

Граматичне значення вказує на належність слова до певної частини мови, його граматичні ознаки (рід, число, відмінок, час, особу тощо).

* <http://sum.in.ua>

Наприклад, **сонце** — центральне небесне світило сонячної системи, що має форму гіантської розжареної кулі та випромінює світло й тепло (**лексичне значення**); іменник середнього роду однини в називному відмінку (**граматичне значення**).

Слова виникають з одним лексичним значенням. Їх називають **однозначними**. Але деякі з них із часом можуть набувати нових значень. Слова, які мають два і більше лексичних значень, називають **багатозначними**.

Наприклад:

школяр	урок
учень школи	1. Завдання, навчальна робота. 2. Заняття. 3. Неприємна подія, висновок.
однозначне	багатозначне

Способи пояснення лексичного значення слова:

- ★ звернутися до тлумачного словника;
- ★ дібрати синоніми, антоніми;
- ★ дібрати спільнокореневі слова.

БЕРИСЯ ВИКОНУВАТИ

25

За поданими лексичними значеннями добери слова з довідки.

1. Дугоподібна різнобарвна смуга, яка з'являється на небі після дощу. 2. Спосіб числення днів у році, таблиця з переліком усіх днів року. 3. Сукупність літер, прийнятих у писемності й розміщених у певному усталеному порядку. 4. Схильний до байдикування, який не любить працювати. 5. Той, хто веде, йде переду, перемагає.

Довідка. Ледар, веселка, лідер, календар, абетка.

26

У поданих реченнях визнач лексичне і граматичне значення виділених слів (усно).

Значення мови в житті **людини** переоцінити складно.

Усі **сфери** нашого існування неможливі без цього воїстину небесного **дарунка**. Куди ми не **йшли** б, мова — усюди. Уявити бодай один день без цього засобу спілкування надзвичайно важко.

27

У тлумачному словнику знайди два однозначні і два багатозначні слова (на вибір). Випиши їх лексичні значення.

28

Розподіли подані слова на однозначні та багатозначні. Запиши їх у дві колонки.

Борщ, вересень, дзвіночок, іменник, ключ, дорогий, український, історія, горіти, Тернопіль, хвилюватися, дев'ятиповерховий, іти, берегти, тополя.

29

Спиши речення, ставлячи на місці крапок те саме багатозначне слово.

Моя сестра вчиться ... на фортепіано. Вітер ... срібними хвилями теплого моря. ... з вогнем небезпечно! Юні актори ... свої ролі весело та невимушено.

30

Склади і запиши речення з поданими багатозначними словами, ураховуючи значення, вказані в дужках.

Зірка (**небесне тіло, видатна людина, фігура**).

Добрий (**доброчесний, досвідчений, смачний**).

Вивчати (**набувати знань, досліджувати, спостерігати**).

31

Прочитай текст, замінюючи тлумачення в дужках відповідним словом.

Мова — це засіб (*передавання інформації в будь-якій формі від однієї особи до іншої*), він властивий тільки людям.

За допомогою слів ми спілкуємося. По-перше, їх дуже багато. До кожного слова наша уява малює його значення. Ніякі (те, що людина чує, сприймає органами слуху) не можуть замінити всього багатства слів. По-друге, кожне відкриття можна описати словесно новими словами, збагатити мову. Мова дає змогу (сприймати що-небудь записане літерами, письмовими знаками) книги, пізнавати світ. По-третє, як душевно слова можуть прикрасити, наприклад, мелодію. Багато чарівних (музичні твори, призначенні для співу) просто не існувало би без мови.

За матеріалами сайту «Чудове життя»

Завдання і запитання

- * Визнач основну думку тексту.
- * Визнач, до якого типу мовлення належить текст.
- * Добери до тексту заголовок.
- * Випиши з тексту три багатозначних слова (на вибір). Склади із кожним по два речення, уживаючи їх у різних значеннях.
- * Дай письмову відповідь на питання «Для чого сучасній людині потрібно досконало знати рідну мову?» (2–3 речення).

розмовляти українською мовою

§ 5

ВИКОРИСТАННЯ БАГАТОЗНАЧНИХ СЛІВ У ПРЯМОМУ Й ПЕРЕНОСНОМУ ЗНАЧЕННЯХ

СПОСТЕРІГАЙ І МІРКУЙ

Як виникає переносне значення слова?

Як розрізняти пряме і переносне значення слова?

Для чого вживають слова з переносним значенням у мовленні?

БУДЬ У ТЕМІ

Багатозначні слова можуть уживатися в прямому і переносному значеннях.

пряме значення

властиве слову
звичайне значення

вершина гори
сіяти зерно
теплий вітер

переносне значення

образна назва, перенесена
з одних предметів, явищ,
дій на інші **за подібністю**

вершина досягнень
сіяти добро
теплі обійми

Використання слів у переносному значенні робить мову образною, поетичною та більш виразною.

Наприклад:

Осінь — **маляр** із палітрою пишною
тихо в небі **кружляє**,
осипає красою розкішною.

Там **розсила** вона роси сріблисти,
Там тумани **розвиває**,
Ліс **одягає** у шати барвисті... (Максим Рильський).

Найчастіше слова в переносному значенні вживають у художньому стилі мовлення. Вони дають змогу чітко висловлювати думки, передавати почуття.

БЕРИСЯ ВИКОНУВАТИ

32

Прочитай словникову статтю до слова **зерно** (із тлумачного словника). Яке зі значень слова пряме, а які — переносні? Обґрунтуй свою думку (усно).

Зерно — 1. Дрібний плід хлібних злаків, зернина. 2. Невелика часточка, крихітка чого-небудь. 3. Суть, основа чого-небудь. 4. Зародок, початок чого-небудь.

33

Спиши речення, устав пропущені літери. У поданих прислів'ях підкресли слова, ужиті в переносному значенні.

Осінь зб..рає, а в..сна з'їдає. Осінь на **строкатому** коні їзд..ть. Жовтень ходить по краю та й в..ганяє пташок з раю. Л..стопад зимі ворота одч..няє. Осінь хвастила, зате весна спрav..длива. Осінь усьому рахунок в..де.

Розкрий зміст прислів'їв.

З'ясуй за тлумачним словником значення виділеного слова.

34

До виділених слів, ужитих у прямому значенні, добери слова, ужиті в переносному значенні. Запиши словосполучення парами.

Зразок. Плаче дитина — плаче верба.

Теплий день, **горить** вогонь, **світло** сонця, **летять** журавлі, **лютий** звір, **усміхається** дівчина, **веселий** хлопець, широке **поле**.

35

Відгадай, про кого / що йдеться (усно). Випиши слова, ужиті в переносному значенні.

Вороний, баскій*, залізний, об'їжджений, дикий, працьовитий —

Теплий, осінній, сильний, рясний, веселий, раптовий —

Бурхливе, лагідне, штормове, прозоре, грайливе, таємниче —

Шовкова, зелена, скошена, молода, прим'ята, суха —

Сумне, чисте, безхмарне, похмуре, блакитне, зоряне —

* Баскій — дуже прудкий, жвавий.

36

До кожного з іменників добери відповідний прикметник з довідки. Утворені словосполучення запиши. З однією парою словосполучень склади речення.

Зима, характер; полин, доля; річка, розмова; змія, напій; каблучка, осінь; вітер, зустріч; життя, яблуко.

Довідка. Солодкий, гіркий, тихий, лютий, отруйний, теплий, золотий.

37

Прочитай речення. Які слова вжито в переносному значенні?

1. Наливаються соком яблука і груші в садках.
2. На порозі стоїть золота осінь.
3. Осінь уже починає прикрашати жовтим листям дерева.
4. Птахи збираються у вирій.
5. Сонечко дарує землі останні теплі промені.
6. Сумують квіти за теплим літечком.

Чи можна цю групу речень назвати текстом? Чому?

Розташуй речення так, щоб утворився текст, запиши його. Добери заголовок.

38

Склади словосполучення, у яких слова *м'який*, *срібний*, *легкий*, *молодий* виступали б у прямому та в переносному значенні. Запиши утворені словосполучення.

39

Доповни речення порівняннями, ужитими в переносному значенні. Утворені речення запиши.

Осінь, мов ... , розмалювала дерева в жовтогарячий колір. Сонце ще свіжо голубить землю, як Золотокосі берізки взялися за руки й пішли в танок, наче У краплині роси, наче ... , красується небо. Озвався грім, ніби

40

Прочитай текст.

Осінній господар

Осінь... Хазяйнує жовтень скрізь. Убрає він золотом сади ліси парки і струшує додолу жовте листячко. Припорошив сріблястим інеєм дахи укрив памороззю землю маленькі калюжки і сховав під тонкими скельцями льоду. І сидить тепер десь милується на свою роботу.

А красне сонечко руйнує його працю. Підіймається сонечко вище, і сліду від паморозі не застається. Радіють сонечкові квіти, оживають листочки, навіть вилазять з-під кори комашки, що поховалися вже на зиму. А жовтень тим часом прижене велику хмару, затулить та хора сонечко, і бризне на землю холодним осіннім дощем.

За Ю. Старостенком

Завдання і запитання

- * Знайди в тлумачному словнику значення слова *господар*. Чому текст має такий заголовок?
- * Поміркуй, з якою метою автор уживає слова в переносному значенні. Якою перед нами постає природа?
- * Спиши перший абзац тексту, ставлячи, де потрібно, розділові знаки. Поясни.
- * У третьому і четвертому реченнях визнач частини мови.

- ★ Запиши словосполучення, які ілюструють багатозначність слова **великий**.
- ★ Продовж текст (2–3 речення), використовуючи слова в переносному значенні, підкресли їх.

! **милуєся**

зимою
весною
літом
осінню

радію

взімку
навесні
влітку
восени

§ 6

СИНОНІМИ

СПОСТЕРІГАЙ І МІРКУЙ

Синоніми дають змогу:

- ✓ точніше висловити думку;
- ✓ уникнути повторів;
- ✓ зв'язати речення в тексті;
- ✓ зробити мовлення виразним, образним;
- ✓ забагатити словниковий запас.

Які слова називають синонімами?

До якої частини мови можуть належати слова синонімічного ряду?

БУДЬ У ТЕМІ

Групи слів **за значенням**:

★	синоніми;	★	антоніми;
★	омоніми;	★	пароніми.

Синоніми — слова, однакові або **блізькі за значенням**, але різні за звучанням. Наприклад: **великий** — **грандіозний**, **важкий** — **тяжкий**.

Синонімічний ряд — декілька синонімів, що мають **спільне лексичне** значення. Наприклад: **талановитий**, **обдарований**, **геніальний**, **здібний**.

Словник синонімів за QR-кодом.

Синоніми можуть різнятися відтінками значення, стилістичним забарвленням, можливістю поєднуватися з іншими словами. Найчастіше вони виражені словами, що належать до однієї частини мови.

Синоніми використовують у всіх стилях мовлення, але не всі слова синонімічного ряду доречні в кожному зі стилів. Найчастіше їх уживають у художніх творах. Вправне операування синонімами свідчить про високий рівень владіння мовою.

* <https://synonyms.info/>

БЕРИСЯ ВИКОНУВАТИ

41

Спиши речення, ставлячи пропущені літери. До виділених слів добери синоніми. У другому реченні познач частини мови.

Добрі вчинки роблять.. нас щасл..вішими і навіть здоровішими, **кажуть** учені. Найчастіше вражають мален..кі вчинки. **Пов..рнути** власникові **загублений** телефон чи гаманець, **допомо..ти** сла..куму, підтримати товариша, просто усміхнутися... ..робити щось хороше можна просто так, лише заради того, щоб почуватися хорошою **людиною**.

42

Прочитай вірш. Випиши слова, близькі за значенням.

Балакуни

Будував Базіка дім —
сім дверей і вікон сім.
Торохтій допомагав:
язиком дошки «тесав».
Метушився Пустомеля:
— Скоро будуть стіни, стеля!
Говорун клав на словах
з жерсті цинкової дах.
І Патякало патякав:
— Я усе покрию лаком.

Балакун все щебетав,
нахвалявся, обіцяв
для гостей спекти в печі
пиріжки та калачі.
В дім без вікон, без дверей
Лепетун скликав гостей.
На гостину гості йшли,
але... дому не знайшли,
ані даху, ні стіни...
Ось такі балакуни!

Оксана Сенатович

43

До поданих слів добери синоніми. Із двома (на вибір) дібраними синонімами склади й запиши речення.

Мудрість, сила, вчинок, чесний, друг, розуміти, турбуватися, веселий, мистецтво, робота.

44

Згрупуй подані слова в синонімічні ряди. Запиши.

Привітний, удача, характер, великолодушний, принижувати, приязний, вдача, зневажати, дружній, успіх, порядний, люб'язний, ображати, натура, здобуток, лицарський, доброзичливий, знеславлювати, шляхетний, темперамент, звершення, благородний, досягнення.

45

До поданих слів іншомовного походження добери з довідки українські відповідники-синоніми.

Міраж, менеджер, прогрес, альтернатива, горизонт, процент, журнал, пейзаж, шоу, хобі, сервіс, імідж.

Довідка. Захоплення, марево, краєвид, поступ, керівник, відсоток, видовище, образ, вибір, часопис, небокрай, обслуговування.

46

Добери до поданих фразеологізмів їхнє значення. Запиши за зразком.

Зразок. Намотати собі на вус — запам'ятати.

Грати першу скрипку; ловити ґав; розбити глека; клювати носом; піймати облизня; передати куті меду; як корова язиком злизала; хоч око виколи; мов у воду опущений.

47

Відредактуй речення, замінивши спільнокореневі слова синонімами, щоб уникнути повторів. Запиши відредактовані речення.

Забезпечення безпеки громадян — обов'язок держави. Духовні цінності — це найцінніше, що ми маємо. Показовою є любов до домашніх улюблениців. У різних ситуаціях людина поводиться по-різному. Я довго думав, до якого навчального закладу піти навчатися. Це було вирішальне рішення для нас.

48

Творче завдання. Прочитай слова. З'ясуй, які риси характеру з перелічених притаманні твоєму другові / подрузі. Усно склади з цими словами текст (5–6 речень).

Дисциплінований, чесний,увічливий, мужній, сміливий, наполегливий, допитливий, цікавий, життєлюбний, щирий, хвастливи, зібраний, заздрісний.

Красиві слова — красиві діла

Серед поля стоїть маленька **хатина**. Її побудували, щоб у негоду люди могли сховатися й пересидіти в теплі.

Одного разу серед літнього дня захмарило й пішов **дощ**. А в лісі в цей час було троє хлопців. Вони сховалися в хатинці й дивилися, як з неба ллє, мов з відра. Коли це бачать: до хатини біжить ще один **хлопчик**. **Незнайомий**. Мабуть, з іншого села. Одежда на ньому була мокра. Він тремтів од холоду.

І ось перший із тих хлопців, які сиділи в сухому одязі, сказав:

— Як же ти змок на дощі! Мені шкодя тебе...

Другий теж промовив красиві й жалісліві слова:

— Як страшно опинитись у зливу серед поля! Я співчуваю тобі...

А третій не сказав ні слова. Він мовчки зняв із себе сорочку і дав її змоклому хлопчикові. Той скинув мокру сорочку й одягнув суху. Гарні не красиві слова. Гарні — красиві діла (В. Сухомлинський).

Завдання і запитання

- * Визнач основну думку оповідання. Які життєві цінності важливі для тебе?
- * Виділені слова розбери за будовою.
- * Знайди в оповіданні три багатозначні слова, склади з ними словосполучення, уживаючи ці слова в різних значеннях.
- * Що тобі відомо про автора цього оповідання?

! будь-який предмет, любий друг

§ 7

АНТОНІМИ

СПОСТЕРІГАЙ І МІРКУЙ

Антоніми використовують для:

- ✓ чіткого розрізnenня понять;
- ✓ висловлювання протилежних понять;
- ✓ яскравого й образного показу різних явищ.

Які слова називають антонімами?

БУДЬ У ТЕМІ

Антоніми — слова з протилежним лексичним значенням.

Словник антонімів: за QR-кодом.

Антоніми утворюють **пари**. Вони завжди належать до **тієї самої частини мови**. Наприклад: безсмертя — забуття, талановитий — бездарний, усі — ніхто, пригадувати — забувати, агресивно — мирно.

Багатозначні слова можуть мати кілька пар антонімів. Наприклад: добра людина — зла людина; добрий господар — поганий господар.

Не всі слова в українській мові **мають антоніми**. Не є антонімами слова на позначення осіб чоловічої і жіночої статі.

Антоніми широко вживають у розмовному, художньому, публіцистичному стилях мовлення. Правильність вживання антонімів перевіряємо за **словником антонімів**.

* <https://slovnyk-antonimiv.com>

БЕРИСЯ ВИКОНУВАТИ

50

Прочитай речення. Випиши антонімічні пари. Якими частинами мови вони виражені?

Людина, яка робить інших щасливими, не може бути сама нещасною. Право однієї людини закінчується там, де починається право іншої. Усі люди різні: одні мають білий колір шкіри, інші — чорний або жовтий; одні люди високі, інші — низькі; одні стрункі, інші — повні. Люди звертають увагу на відмінності, але це не означає, що хтось є кращим, а хтось — гіршим. Жодна людина не є людиною більше чи менше, ніж будь-хто інший (за матеріалами сайту «Знання»).

51

Добери антоніми до поданих слів. Чому окремі слова не мають антонімів?

Розвиток, агресивний, долоня, безпека, допомагати, рідний, стверджувати, п'ять, серйозний, обмеження, гідний.

52

Спиши прислів'я, добираючи антоніми за змістом. Поясни, як ти розумієш подані прислів'я (усно).

1. Біля сухого дерева й ... горить.
2. Згода дім будує, а незгода
3. Поділена радість подвійна, а поділене ... вдвічі менше.
4. Лихий ... псує.
5. Річ краща нова, а дружба —
6. Вчора браталися, нині
7. Повагу важко заробити, але легко

53

До виділених слів добери й запиши антоніми з довідки.

Тихе читання — ... читання, тихий голос — ... голос, тихий вітер — ... вітер, тихий крок — ... крок, тиха вулиця — ... вулиця, тихе море — ... море, тиха погода — ... погода, тиха людина — ... людина.

Довідка. Бурхливий, дзвінкий, вітряний, активний, голосний, швидкий, галасливий, сильний.

54

Утвори й запиши словосполучення, антонімічні до поданих. Із двома словосполученнями (на вибір) склади й запиши речення.

Зразок. Літній ранок — зимовий вечір.

Тимчасова робота, добре говорить, швидкий спуск, чорний вихід, бурхливий штурм, легка перемога, тривала хвороба, своє мале, радісна зустріч, яскраве свято.

55

Установи відповідність між антонімічними фразеологізмами. Запиши їх парами. Поясни значення (усно).

Під носом; байки плести; як кішка з собакою; жовтороте пташеня; за тридев'ять земель; аж кипить у руках; вийти сухим із води; стріляний вовк; як по маслу; наламати дров; води в рот набрати; водою не розлити; опускати крила; як мокре горить; шкірити зуби.

56

Прочитай речення. Заміни виділені слова антонімами. Запиши утворений текст.

Теплий літній **ранок**. **Перші** **вранішні** промені легенько торкають верхівки дерев, дахи будинків, **радісно** **вітаючись** із матінкою-землею, ніби говорячи: «Час прокидатись». І враз **задзвеніли** пташині пісні, **зазвучали** людські голоси. **Гомін** навколо.

57

Робота в парах. Складіть і розіграйте діалог з однокласницею / однокласником на тему «Ми — різні, ми — рівні». У репліках діалогу використайте подані антонімічні пари.

Сучасне — минуле, шанувати — зневажати, різний — одинаковий, терпіння — нетерпимість, любити — ненавидіти, об'єднувати — роз'єднувати, конфлікт — згода, недолік — перевага.

58

Прочитай текст притчі.

Жила колись на світі родина. Більше ста людей було в ній, займала вона ціле село. **Мир** і спокій панували тут.

Чутка про цю родину дійшла до самого володаря країни. Правитель вирішив перевірити, чи **правду** кажуть люди. **Прибув** він у село, і душа його зраділа: навколо чистота, **краса**, статок і мир. **Добре** дітям, спокійно старим. Здивувався володар, вирішив довідатися, як жителі села досягли такого ладу. Прийшов до голови родини: «Розкажи, чому така згода і лад у твоїй родині?» Той **узяв** аркуш паперу й став щось писати. Потім передав аркуш володарю. Три слова були на папері: **«Любов,** прощення, терпіння». І **наприкінці** аркуша: «Сто разів любов, сто разів прощення, сто разів терпіння».

— І все? — **запитав** володар.

— Так, — відповів старий, — це і є основа життя кожної гарної родини ... І світу теж (за О. Городецькою).

Завдання і запитання

- * Про що йдеться в тексті?
- * Поясни, що означає бути толерантною людиною.
- * Чи проявляєш ти толерантність? Як?
- * Випиши виділені слова, добери до них антоніми.
- * Спиши перші три речення, підкресли в них граматичні основи та познач частини мови.
- * У словах **спокій, країна, житель, щирість** визнач кількість букв і звуків.
- * Склади й запиши 3–4 поради, як бути толерантними.

Правильно добирай антоніми

будéнний — святко́вий
важли́вий — дріб'язко́вий
візволення — поневолення
індивідуáльний — колективний

кричáти — мовчáти
гумáнний — жорстóкий
вíчність — короткочасність

Успіх з українською

Усний докладний переказ розповідного тексту художнього стилю з елементами опису тварини

УЛОВИ ІДЕЮ

Прочитай інформацію про тваринні символи різних країн світу.

Майже в кожній державі є свій символ у вигляді тварини, що уособлює її дух. Так, наприклад, королівський бенгалський тигр є національним символом Індії, слон — Таїланду, панда — Китаю, а кінь — Монголії. Французи дуже пишаються своїм символом — півнем, як і англійці — левом, а австралійці — кенгуру. Символом Нової Зеландії є птах ківі, а Сполученого Королівства — лев.

чених Штатів Америки — білоголовий орлан. В Україні ж у різні часи символами вважали різних тварин — від коня до ластівки, — але статусу офіційної не здобула жодна.

Опрацюй інтерактивний плакат «Тваринні символи України», зісканувавши QR-код.

Квітці цікаво!

Яку тварину ти вибрав би / вибрала б національним символом України? Чому?

* <https://www.thinglink.com/scene/970626342963904513>

БУДЬ У ТЕМІ

Докладні перекази ставлять за мету передавати зміст оповідання, уривка чи епізоду

послідовно
(не порушуючи порядку дій)

правильно
(точно називаючи імена, факти, окремі назви)

повністю
(без пропуску окремих деталей)

ПРИГАДАЙ

Які є типи мовлення? Чим опис відрізняється від розповіді? Які слова називають синонімами, а які — антонімами?

Щоб відтворити частину тексту, яка є описом тварини, треба пам'ятати, що всі речення в описі будуться приблизно за такою схемою: «Що?» (назва тварини чи частин її тіла) і «Яке?» (ознаки тварини чи частин її тіла).

ТИ ЗМОЖЕШ

59

Виразно прочитай вірш Марії Познанської «Співай, соловейку!».

Аж гнеться калина від співу дзвінкого!
Це хто там співає? Не видно нікого.
Погляньте пильніш у калину рясну:
Ото соловейко стрічає весну.
Щебече, витьохує, срібно сміється.
І де стільки сили у нього береться!
Такий же маленький, а як він співа,
Немовби до нас вимовляє слова.
Співа соловейко про сонце й хмаринку,
Про любу Вкраїну, що квітне в барвінку .
А нам не наслухатись гарних пісень,
В садок під калину приходим щодень.
І дуже ми вдячні маленькій пташині.
Хоча вона взимку жила на чужині,
Та пісню принесла у рідний свій край...
Співай, соловейку, ще дужче співай!

Завдання і запитання

- ★ Познач у тексті синоніми та антоніми. Яка їх роль у творі?
- ★ Розглянь світлину із зображенням солов'я. Усно опиши його. Чи можна це фото вважати ілюстрацією до вірша? Аргументуй свою думку.

60

Прочитай мовчки текст.

Легенда про лелеку

Колись дуже давно Бог вирішив роздати голоси пташкам. Найкращий голос дістався соловейкові, бо він прилетів до Бога найпершим. Потім прилетіла вивільга, за нею шпак, щиглик та синичка із жайворонком. Їм дісталися

дзвінкі та співучі голоси. А птахи, які прилетіли пізніше, отримали голоси, схожі на людську мову.

Лелека ж прилетів останнім. Він відрізнявся від інших птахів красою та граціозністю. Та його великий гострий дзьоб і довгі ноги, схожі на шкіряні чобітки, були криваво-червоними, а біле пір'я на кінці крил почорніло. Це сталося тому, що лелека рятував із пожежі дітей. Бог сказав йому: «Вибач, але голосу для тебе не залишилося».

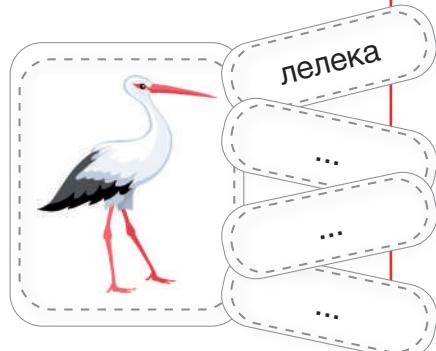
Лелека засмутився, що не зможе радувати людей своїм співом. Та Господь заспокоїв його:

— Я доручаю тобі найвідповідальнішу справу. Із цього часу ти будеш приносити людям малят, а разом із ними і щастя в дім!

Ось чому народ так любить і береже цих чорнокрилих мовчазних птахів (народна творчість).

Завдання і запитання

- ★ Визнач тему й основну думку тексту.
- ★ Поміркуй, які типи мовлення поєднано в тексті.
- ★ Яку тварину описано у творі? Добери 2–3 синоніми до слова **лелека**.
- ★ Складіть разом з однокласниками / однокласницями (колективно) план тексту, запишіть його в зошити.
- ★ Докладно перекажи текст за планом (усно), уживаючи синоніми й антоніми.

Письмовий докладний переказ тексту розвівідного характеру з елементами опису предмета

УЛОВИ ІДЕЮ

Прочитай текст. Про які обереги українців у ньому йдеться?

В усі віки наші діди-прадіди шанували те, що ми сьогодні називаємо оберегами. Вони втілювались у побутових речах, їх шанували, про них складали легенди. Вишивана сорочка, рушник, писанка, лялька-мотанка, віночок, калина, верба — без них важко уявити Україну й справжню українську родину. Вважають, що вишиванка захищає від усілякого лиха, наділяє людину цілющою силою рідної землі. Калина є символом краси, продовження роду. Рушник символізує гостинність та доброзичливість. Наші предки вірили, що дівочий вінок захищає дівчат від лихого ока й недуг, а освячені вербові гілочки відвертають грозу, біду, оберігають від нещастя.

М. Балич

Про які обереги йдеться в тексті?
Чи потрібні сучасній людині обереги?
Чи маєш оберег ти?

Квітці цікаво!

Чому важливо шанувати й відроджувати українські символи-обереги?

* «Дівчина-українка». Художник Микола Рачков. XIX ст.

БУДЬ У ТЕМІ

Як підготуватися до написання докладного переказу?

- ★ **Прочитай** або прослухай уважно текст, визнач його тему та основну думку.
- ★ **Поділи** текст на частини (мікротеми), дай їм заголовки й запиши у вигляді плану.
- ★ **Ще раз** перечитай (прослухай) текст і запиши переказ спочатку на чернетці.
- ★ **Перевір** написане, з'ясуй, чи розкрито тему, передано основну думку, збережено послідовність викладу, чи немає пропусків або зайвих фактів, виправ мовленнєві огріхи, орфографічні й пунктуаційні помилки.
- ★ **Перепиши** відредактований текст переказу в зошит.

УЧИСЯ В ІНШИХ

Прочитай текст В. Герея. Розглянь зразок плану тексту. Спробуй скласти власний план (усно).

Мистецтво вишивання

Вишивка як вид мистецтва виник давно. Мабуть, ніколи не зможемо ми довідатися, хто й коли вперше здогадався втілити в узорний мотив всю красу довкілля.

Вишиванням в Україні займалися повсюди. Кожний район, навіть кожне село відзначалися оригінальністю мотивів і композиції, найбільш улюбленою колірною гамою, технікою виконання.

Ось тому вишивка — це не тільки художнє оформлення речей, а й своєрідний код українців.

План

1. Час виникнення вишивки.
2. Місцеві особливості вишивання.
3. Своєрідний код українців.

61

Прочитай текст. Знайди в ньому ключові слова й випиши їх.

Рушники мої, рушники

Ганнусі було **важко** на серці. Її вишиванки, якими захоплювалися всі люди в селі, потрібно продати, щоб розрахуватися за нову хату. І кому, Марусі, що зовсім не дружить з голкою і ниткою та й до іншої роботи ледача.

Без особливого бажання **Ганнуся** відкрила стару березову скриню, **неквапливо** витягнула стосик рушників і поклала їх на широкій дерев'яній лаві. Але цього разу душу чомусь не гріли ні **ружі-мальви**, ні волошки, ні зелений барвінок, вишиті на білому полотні. Навіть поважні **диво-жар-птиці** з коронами над голівками не випромінювали їй енергію сонця. Не почула, як завжди, і ніжних трелей слов'їв з орнаментів.

Дівчина бачила, що Марусі було байдуже до вигалтуваних узорів. Навіть фантастичне високе, кучеряве, **семигілкове** розлоге дерево Ганнусиного роду з п'ятьма птахами на кожній гілочці не викликало в її очах бодай іскри захоплення. Для Марусі це були просто рушники, а для Ганнусі — намальоване нитками на полотні життя.

За Миколою Гринем

Завдання і запитання

- ★ Яка основна думка тексту? Визнач тип і стиль мовлення.
- ★ Виділи зачин, основну частину, кінцівку тексту.
- ★ Самостійно склади план тексту.
- ★ Знайди в тексті слова-синоніми.
- ★ Поясни значення словосполучень *важко на серці, не дружить з голкою і ниткою, не гріли душу*.
- ★ Зверни увагу на правопис виділених слів.
- ★ Прочитай текст ще раз, напиши його докладний переказ на чернетці. Відредагуй написане.
- ★ Перепиши переказ у зошит.

Аналіз письмового переказу

УЛОВИ ІДЕЮ

Розглянь приклади текстової реклами та оголошення, узяті з інтернету. Знайди в них помилки.

Чи доводилося тобі бачити тексти з помилками в магазинах, транспорті, соціальних мережах тощо? Наведи приклади.

Квітці цікаво!

Чому важливо помічати й виправляти мовленнєві помилки й недоліки?

БУДЬ У ТЕМІ

План аналізу переказу

1. Як розкрито тему тексту, який переказували? (Повно, недостатньо, частково).
2. Чи передано основну думку тексту?
3. Чи в правильній послідовності переказано текст?
4. Чи не пропущено чогось істотного?
5. Чи не додано того, чого немає в тексті?

6. Чи вдало поєднано типи мовлення?
7. Чи правильно побудовано речення?
8. Наскільки грамотно написано переказ?

УЧИСЯ В ІНШИХ

Опрацюй таблицю «Види помилок у письмовій роботі». Запам'ятай назву помилки та її графічне позначення.

Види помилок у письмовій роботі

З (змістові)	Не розкрито тему тексту. Нечітко передано основну думку тексту. Додано щось зайве. Про щось сказано недостатньо. Порушено послідовність викладу.
Л (лексичні)	Слово вжито в невластивому йому значенні. Невіправдано повторюється слово або спільнокореневі слова. Ужито російське слово замість українського. Ужито зайве слово.
Г (граматичні)	Ужито неправильно утворене слово. Використано перекручене або спотворене слово. Слова неправильно поєднані між собою. Неправильно побудовано речення.
О (орфографічні)	Слово записано з порушенням правил щодо написання літер, які позначають ненаголошенні голосні звуки, приголосні звуки, що уподібнюються, неправильно вжито м'який знак або апостроф тощо.
✓ (пунктуаційні)	Неправильно розставлено розділові знаки.

ТИ ЗМОЖЕШ

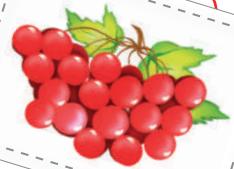
62

Прочитай текст. Знайди й виправ помилки. Відредактований текст запиши.

Калина гарна в усі пори року. Навесні калина цвіте білим цвітом. Улітку на гілках калини з'являються кетяги малих круглих ягід. Восени ягоди наливаються гірку-

ватим соком та червоним рум'янцем. Після перших заморозків ягоди морщаться, стають дуже солодкими, тому ягоди полюбляють їсти пташки.

Вродливих дівчат у народній творчості часто порівнювали з калиною.

За матеріалами сайту «Знання»

Завдання і запитання

- * Користуючись таблицею, визнач види помилок, допущених у письмовому переказі тексту розповідного характеру з елементами опису предмета.
- * Проаналізуй їх.
- * Виконай роботу над помилками.

§ 8

ОМОНІМИ

СПОСТЕРІГАЙ І МІРКУЙ

Омоніми в мовленні:

- ✓ увиразнюють думку;
- ✓ надають слову гумористичного забарвлення;
- ✓ стають основою для каламбурів.

Які слова називають омонімами? Як виникають омоніми?

БУДЬ У ТЕМІ

Омоніми — слова, які однаково звучать і пишуться, але мають різне значення (слова-двійники).

Словник омонімів за QR-кодом.

* <https://svitslova.com/slovnyk-omonimiv.html>

Явище омонімії — результат **випадкового збігу звучання**. За значенням два слова-омоніми не мають нічого спільного. Наприклад: лайка (назва породи собак) — лайка (сварка), літній (теплий, який використовують улітку) — літній (немолодий), повставати (заперечувати проти когось, чогось) — повставати (піднятися з місця). Омоніми належать до **тієї самої частини мови**.

Омоніми використовують у художній літературі, у розмовно- побутовому мовленні. Ними послуговуються для створення дотепних висловів, каламбурів.

Каламбур — гра слів.

Був холодний місяць **лютий**.
Лис ходив голодний, **лютий**.

Галина Чорнобицька

Порада Юрася

Необхідно бути обережним у слововживанні, бо в деяких випадках омонімія може привести до перекручення змісту висловлення, наприклад:

Сьогодні футболісти покинули поле без голів.

БЕРИСЯ ВИКОНУВАТИ

63

Випиши з поданих пар словосполучень омонімічні.

Теплий чай — теплі спогади, віра в перемогу — дівчинка Віра, річковий мул — бриклий мул, чиста вода — чисті руки, грибний дощ — грибний суп, будівельний склад — наголошений склад, гостре слово — гострий зір, захід сонця — святковий захід, залізний характер — залізна деталь.

64

Спиши, ставлячи замість пропусків омоніми з довідки.

Прудка ... — материнська ... ; смачна ... — жовтогруда ... ; театральна ... — металева ... ; дівоча ... — гостра ... ; дерев'яна ... — розплавлена ... ; кленовий ... — довгоочікуваний ... ; широкий ... — рекламний ... ; пробитий ... — хижий

Довідка. Скат, лист, завіса, ласка, вівсянка, лава, коса, проспект.

65

Робота зі словником. Прочитай лексичне значення першого слова в парі. Розкрий значення кожного другого омоніма.

Ліра — грошова одиниця в Італії. **Ліра** —

Кома — стан людського організму, що характеризується непритомністю. **Кома** —

Туш — невелика музична п'єса, яка виконується як урочисте привітання. **Туш** —

Рись — біг коня. **Рись** —

66

Прочитай пари словосполучень. Визнач, під яким номером подано омоніми, а під яким — багатозначні слова. Вибір обґрунтуй (усно).

1. **Свіжий хліб** — **свіжа** газета.

Крила хоробрості — голубині **крила**.

2. Журавлиній **ключ** — металевий **ключ**.

Високий **бал** — випускний **бал**.

67

Доповни й запиши речення так, щоб зміст був зрозумілий.

На підвіконні лежав **лист**. Дівчина схопилась за **косу**. Це мої **півники**. З вікна видно **лаву**. **Кран** не працює. На хвилях мирно гойдалися **чайки**.

68

Прочитай речення, уставляючи омоніми за змістом.

1. Еней був парубок моторний (*I. Котляревський*). — То йшов ... човен (*M. Трублаїні*). 2. Жайворонки шукають собі затишне містечко для гнізда (*O. Копиленко*). — За рікою, на високому березі, розкинулось невеличке ... Бійськ (*B. Гжицький*).

69

Прочитай і відгадай загадки. Усно поясни лексичні значення слів-відгадок.

1. Яку країну влітку можна носити на голові? 2. Що звичайні люди їдять, а боксери б'ють? 3. Яким ключем не можна відімкнути замок? 4. Які котики мишей не ловлять? 5. Відбиток ніг я на дорозі, чи на траві, чи на підлозі. Та є у мене ще омонім — до слова «варто» він синонім.

70

Склади й запиши по два речення з поданими словами, щоб вони були омонімами.

Зразок. На небі сяє місяць. Березень — перший місяць весни.

Лисичка, корона, гриф, вити, місяць.

71

Прочитай текст.

Сервіс, який шукає вам двійника серед персонажів картин світового живопису, запрацював в Україні. Нещодавно українцям стала доступна **функція** «артселфі». Це гугл-застосунок, який за селфі визначає, на кого з **персонажів** відомих картин ви схожі.

Google Cultural Institute прагне зробити витвори мистецтва доступними для всіх користувачів інтернету, тому співпрацює з більше ніж 1000 музеями зі 70 країн

світу та створює **інструменти**, які дозволяють їм ділитися своєю різноманітною спадщиною онлайн. Наприклад, **セルфи!**

Працює це так: достатньо зробити фото свого обличчя, а далі **алгоритм** порівняє його з тисячами предметів мистецтва. Результати, а також відсоток схожості з кожним **портретом** показують на екрані. На будь-який витвір мистецтва можна клікнути та дізнатися про нього цікаву **інформацію**.

За матеріалами інтернет-журналу «Платформа»

Завдання і запитання

- ★ Визнач, до якого стилю мовлення можна віднести текст.
- ★ Як цей текст пов'язаний із темою «Омоніми»?
- ★ Добери українські відповідники до виділених слів. Запиши слова парами.
- ★ До слів **двійник**, **витвір**, **співпрацює**, **спадщина** добери спільнокореневі, визнач у них корінь.
- ★ Випиши з тексту ключові слова (10).
- ★ Чи любиш робити селфи ти?
- ★ За бажанням та при нагоді спробуй встановити даний застосунок і знайти «свого двійника».

Ключові слова — це слова, які описують зміст тексту, найчастіше вживаються в тексті.

§ 9

ПАРОНІМИ

СПОСТЕРІГАЙ І МІРКУЙ

Які слова називають паронімами?
Чим пароніми відрізняються від омонімів?

БУДЬ У ТЕМІ

Пароніми — слова, доволі близькі за звуковим складом і звучанням, але різні за значенням.

Словник паронімів за QR-кодом.

Пароніми належать переважно до **тієї самої частини мови**. Наприклад: **рідкий** (у стані рідини) — **рідкісний** (який трапляється дуже рідко, унікальний), **сердечний** (добрий, щирий) — **сердешний** (бідолашний).

Порада Юрася

Незначна відмінність у вимові призводить до помилок, тому варто приділяти увагу вживанню малознайомих слів, додатково перевіряючи їх тлумачення.

БЕРИСЯ ВИКОНУВАТИ

72

Утвори і запиши словосполучення, добираючи з дужок слова за змістом.

(Любий, улюблений) робота, батько; (батьків, батьків-ський) голос, комітет; (змістовий, змістовний) неточність, відповідь; (особовий, особистий) річ, рахунок; (тактовний, тактичний) людина, прийом; (людний, людяний) ярмарок, ставлення; (дружний, дружній) клас, порада.

* <http://irbis-nbuv.gov.ua/uilib/item/UKR0004880>

73

Доповни й запиши речення з одним зі слів-паронімів, поданих у дужках.

(**Репетиувати, репетувати**) цю п'єсу доведеться довго. Оповідання, повість, роман — (**прозові, прозаїчні**) твори. В Україні стартувала рекламна (**компанія, кампанія**). Із початком літа відкрився (**туристичний, туристський**) сезон. У липні в лісах збирають (**лікарські, лікарняні**) трави.

74

Поясни відмінність у значеннях паронімів. Склади з ними словосполучення для ілюстрування їхньої несхожості (усно).

Вихідний — висхідний, колонка — колона, зрівняти — порівняти, класний — класичний, усмішка — посмішка, рідкий — рідкісний, абонент — абонемент, корисний — корисливий, свідоцтво — свідчення.

75

Допиши другий член паронімічної пари (за потреби скористайся словником паронімів).

відтинок — ...

уражати — ...

путати — ...

грати — ...

зnamенний — ...

дослід — ...

багатир — ...

кермувати — ...

місто — ...

помадка — ...

76

Гра «Відгадай слова-пароніми». Прочитай і запиши речення, добираючи з дужок відповідні слова.

1. Загальноприйнятий порядок, правила поведінки. Певний спосіб дій, манера поведінки (**звичка, звичай**).
2. Який дає корисні поради. Який пов'язаний із процесом навчання (**навчальний, повчальний**).
3. Твір театрального мистецтва. Публічний показ спеціально дібраних предметів (**вистава, виставка**).
4. Утворений зі снігу. Багатий на сніг (**сніжний, сніговий**).

77

Робота зі словником. Користуючись словником паронімів, з'ясуй лексичне значення поданих слів. Склади з ними речення (усно).

Талан — талант, вахта — варта, вдача — удача, вникати — уникати, позичати — запозичати, лікувати — лічити.

78

Відредагуй випадки неправильного вживання паронімів. Поясни причини таких помилок. Запиши відредаговані речення.

Ми одержали завдання на літніх канікулах зібрати гербарій болотистих трав. Поранена рука була надзвичайно болісна. На майданчик, де споруджують школу, привезли будівничі матеріали. Декілька століть тривав визволений рух в Україні. У класі складено виховані заходи на перше півріччя. У місті побудували лікарню на 150 лікарських ліжок.

79

Прочитай текст, добираючи з дужок слова за змістом. Поясни свій вибір.

Зіркова абетка

Навіщо до більш ніж 16 тисяч українських шкіл передали абетки, якими зазвичай користуються люди з порушеннями слуху?

Це насамперед можливість сказати жестами «Привіт» або назвати своє ім'я дітям, які погано чують. Це дасть їм надію бути почутими та (**прийнятними, прийнятими**). Проєкт, створений завдяки співпраці Міністерства освіти і науки України та (**громадської, громадянської**) організації «Відчуй», дає змогу

дізнатися, як можна показати літери українського алфавіту за допомогою рук.

Щоб зацікавити дітей і (**ефектно, ефективно**) популяризувати жестову мову, на плакаті не просто подані зображення долонь. На ньому літери демонструють відомі актори, музиканти, моделі, гумористи, ведучі популярних телешоу. «Зіркова абетка» — частина проєкту, спрямованого на розвиток інклузії* серед вчителів і учнів.

В Україні жестова (**мова, мовлення**) — одна з п'яти найпоширеніших (блізько 300 тисяч дітей з вадами слуху) (за матеріалами сайту «Освіторія»).

Завдання і запитання

- * Чому текст має таку назву?
- * Розкажи, чи доводилося тобі спілкуватись із людьми з порушеннями слуху.
- * Кількома реченнями дай відповідь на запитання «Чи потрібно вивчати мову жестів?». Відповідь аргументуй.
- * Добери й запиши синоніми до слів **зазвичай, вада, проєкт, відомий, учитель**.
- * Слова **люди, український, плакат, демонструють, ім'я** розбери за будовою.

* *Інклузія* — процес збільшення участі громадян із труднощами у фізичному чи розумовому розвитку в активному житті соціуму.

Правильно вживай пароніми

! **нагода** (гарна нагода зустрітись, сказати при нагоді, скористатися нагодою, випала нагода сходити в ...)

пригода (дорожньо-транспортна пригода, романтична пригода, пригода сталася поблизу..., стати комусь у пригоді)

§ 10

ЛЕКСИЧНА ПОМИЛКА

СПОСТЕРІГАЙ І МІРКУЙ

У чому полягає суть лексичної помилки?

Які є види лексичних помилок?

БУДЬ У ТЕМІ

Лексичні помилки — порушення лексичних норм української літературної мови.

Лексичну помилку на берегах позначають великою ліteroю **Л**.

Лексичні норми української мови регулюють добір слів відповідно до мети висловлювання та спілкування. Лексична помилка призводить до зайвого наголошення на певній інформації або до спотворення її змісту.

Типові лексичні помилки:

- ★ **тавтологія** (повтор слова, спільнокореневих слів в одному або сусідніх реченнях: *Письменник створив багато творів*).
- ★ **дублювання значення** у двох словах: *Кожному гостеві подарували пам'ятний сувенір* (слово «пам'ятний» тут зайве).
- ★ **багатослів'я** (уживання зайвих слів): *Навчання закінчується в травні місяці*.
- ★ уживання слів у **невластивому** значенні: *Я рахую, що...*
- ★ уживання слів, **невластивих літературній** українській **мові** (росіянізми): *На перерві ходимо їсти в столову* (ідальню).
- ★ уживання слів, **невластивих зображеній епосі**: *Солдати* (воїни) князя Ігоря хоробро билися на полі бою.

Порада Юрася

Щоб запобігти лексичним помилкам, потрібно багато читати, стежити за своїм мовленням, користуватися словниками, бути уважними.

БЕРИСЯ ВИКОНУВАТИ

80

Прочитай. Знайди лексичні помилки — слова, ужиті в непримітному їм лексичному значенні. Запиши відправлені речення, користуючись довідкою.

1. У цій частині річки дуже міцна течія. 2. Вітер на вулиці був зовсім маленький. 3. З берези з малим шелестом падає листя. 4. Листа надруковано маленьким шрифтом. 5. У лісі почався бурний листопад. 6. По трасі з сильною швидкістю проносилися машини.

Довідка. Дрібний, тихий, велика, сильна, невеликий, рясний.

81

Знайди в реченнях лексичні помилки — зайві слова. Запиши відредаговані речення.

1. Український режисер Олександр Довженко першим створив перший звуковий фільм. 2. Передплату преси, газет і журналів продовжено ще на місяць. 3. Радіокоментатор розповість по радіо про хід спортивного матчу. 4. За допомогою мережі «Інтернет» послання дійде швидко за лічені секунди на інший кінець світу.

82

Добери з дужок слова за змістом. Запиши утворені словосполучення.

(**Приймати, брати**) участь; у (**любий, будь-який**) день; (**заказати, замовити**) товар; (**на протязі, протягом**) року;

(підводити, підбивати) підсумки; (слідуча, наступна) зупинка; (одержати, здобути) перемогу; приїхав п'ять років (назад, тому); (виключити, вимкнути) світло.

83

Установи, яка з форм є правильною. Запиши. Із двома словосполученнями склади речення.

(Відношення, ставлення) до нього; (бувший, колишній) учень; (перевернути, перегорнути) сторінку; (відноситься, ставиться) до когось; мова (йдеться, йде); думки (співпадають, збігаються); мені (повезло, пощастило).

84

Відредактуй подані речення, укажи вид лексичних помилок.

1. Ластів'яча отара знялась і полетіла. 2. Я записав у блокнот адрес нового знайомого. 3. Уже скінчилися патрони, вже затупились шаблі, а козаки продовжували стримувати батальйон татар. 4. Попередити хворобу легше, ніж потім її лічити. 5. Я рахую, ти правий. 6. Класним керівником нашого класу являється Ірина Миколаївна. 7. Більша половина учнів класу вчаться добре.

85

Виправ лексичні помилки й запиши правильно.

Відкрити вікно, наступила осінь, льготний квиток, здавати іспит, участковий лікар, смачні блюда, зустрінемось через неділю, мішає вчитись.

86

Відредактуй поданий текст і запиши його.

Я рахую, що нам потрібно слідити за своїм власним мовленням. Якщо людина багато читає, то її лексичний запас зростає. Давайте користуватися лексичними словниками.

87

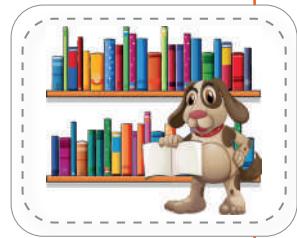
Лінгвістичне дослідження. Дуже часто лексичні помилки трапляються на вивісках, білбордах, сітілайтах, в оголошеннях. Знайди їх. Відредактуй.

88

Прочитай текст. Добери з дужок доречні слова. Яких помилок слід уникати?

Мовний етикет

Спілкування є необхідною умовою (**існування, перебування**) людини серед людей. Від уміння (**вірно, правильно**) висловлювати свої думки, (**вести, проводити**) розмову залежить успіх (**розв'язок, розв'язання**) численних життєвих проблем. Поведінка в спілкуванні — це показник внутрішньої культури людини, її загального розвитку, інтелекту тощо.

Знання мовних норм і правил дає змогу правильно, (**ефектно, ефективно**) спілкуватися. Розділ етикету, який вивчає ці правила та норми, називають **мовним етикетом**. У ньому (**знаходяться, містяться**) поради щодо поведінки, спілкування людини в різноманітних ситуаціях: дарування й (**звернення, звертання**), привітання й прощання, пробачення й (**вдячності, подяки**), прохання й відмови, знайомства й запрошення тощо.

К. Климова, І. Голубовська

Завдання і запитання

- * Наскільки мовний етикет є важливим для тебе?
- * Сформулуй і запиши п'ять правил спілкування.
- * Добери й запиши синоніми до слів **спілкування, розмова, інтелект, розвиток, норма**.
- * Слова **привітання, правила, допомагають, успіх, життєвий** розбери за будовою.

! приймати гостей
вірний друг

брать участие
правильный результат

§ 11

УЗАГАЛЬНЕННЯ ВИВЧЕНОГО З РОЗДІЛУ «ЛЕКСИКОЛОГІЯ»

ПРИГАДАЙ І ПОВТОРИ

1. Що вивчає лексикологія?
2. У якому словнику можна дізнатися про значення слова?
3. Як називають слова, що мають кілька лексичних значень?
4. У яких значеннях можуть вживатися багатозначні слова?
5. Які слова називають синонімами? Антонімами? Омонімами? Паронімами?
6. Які є види лексичних помилок?

ЗА КРОК ДО ПЕРЕМОГИ

1. Знайди в тлумачному словнику значення слів.
Духовність, репродукція, химерний.
2. Запиши подані слова у дві колонки: однозначні та багатозначні. Із двома багатозначними словами склади й запиши по кілька словосполучень.
Калина, лінія, Тернопіль, дяtel, Карпати, мова, сміється, важкий, буква, ясен, чорнобривці, вушко, будинок.

3. Випиши словосполучення зі словами, ужитими в переносному значенні.

Золота ложка, золота людина, золоті руки.
Срібний голос, срібний ніж, срібне волосся.
Весела дівчина, веселе літо, веселі сніжинки.
Схлипує дитина, схлипує джерельце, схлипує вітер.
Сумує ліс, сумує матір, сумує небо.

- 4.** До поданих словосполучень добери й запиши словосполучення зі словами, вжитими в переносному значенні.

Солодке печиво — ...

Гострий ніж — ...

Усміхається дівчина — ...

Танцюють діти — ...

Залізні ворота — ...

- 5.** До поданих слів добери синоніми (усно).

Усміхатися, бій, шлях, хата, велетень, Вітчизна, охоче, аргумент, розумний.

- 6.** Спиши речення, добираючи за змістом слова з дужок.

1. (**Спити**, **куняє**, **дрімає**) земля під глибоким снігом.
2. Дівчина хитро (**сміється**, **рекоче**, **посміхається**). 3. Верби (**сумують**, **журяться**, **нудьгують**) над водою. 4. Учні (**говорили**, **вели розмову**, **розмовляли**, **розвідали**) про історію рідного краю.

- 7.** Спиши прислів'я, доповнюючи їх словами-антонімами.

1. З великої хмари ... дощ. 3. Менше говори, ... роби.
4. Труд дає, а 5. Праця чоловіка годує, а ... марнує.
6. Літо збирає, а ... зібирає. 6. Руки білі, а сумління 7. Добре говорити, а ... робить.

- 8.** Добери й запиши антоніми до багатозначних слів у поданих словосполученнях.

сухий одяг — ...

чисті руки — ...

суха погода — ...

чиста совість — ...

сухий хліб — ...

чисте небо — ...

суха мова — ...

чистий сніг — ...

сухе літо — ...

чиста ріка — ...

сухі квіти — ...

чистий спів — ...

- 9.** Добери за змістом слова з дужок так, щоб утворилися нормативні словосполучення (усно).

Зразок. Виголошувати промову.

Оголошувати (**доповідь, вирок, закон**).

Проголошувати (**брательство, погрози, попередження**).

Помітка (**цікава, інформаційна, олівцем**).

Примітка (**змістовна, коротка, фарбою**).

Замітка (**в газеті, олівцем**).

- 10.** Склади й запиши по два речення з поданими словами так, щоб ці слова були омонімами.

Край, ніс, топити, пара.

- 11.** У поданих реченнях виправ лексичні помилки. Запиши речення. Підкресли в них підмет і присудок.

1. Звучить моя любима пісня. 2. Він любив вмішуватися в чужі справи. 3. У мене нова ілюстративна книжка. 4. Моя мама сама краща. 5. Мій дідусь улітку їздив на рідну Батьківщину.

§ 12

БУДОВА СЛОВА. ОРФОГРАФІЯ

ОСНОВА СЛОВА Й ЗАКІНЧЕННЯ

СПОСТЕРІГАЙ І МІРКУЙ

З яких частин складається слово?

Як визначити закінчення й основу в слові?

Яку роль відіграє закінчення в слові?

БУДЬ У ТЕМІ

Будова слова — розділ мовознавства, що вивчає значущі частини слова.

Значущими частинами слова є:

★ корінь ★ суфікс ★ префікс ★ закінчення
 прекрасний

Основа слова — це частина слова **без закінчення**.

Основу позначають так: .

Основа **виражає лексичне значення** слова. Вона може складатися з префікса, кореня, суфікса.

Закінчення — **значуча** частина слова, що **змінюється**.

Закінчення слугує **для зв'язку слів** у словосполученні та реченні, виражає граматичне значення слова. Наприклад: **пам'ятка** — **пам'ятки** — **пам'яткою**.

У слові **пам'ятка** закінчення **-а** виражає таке **граматичне значення** слова: жіночий рід, одна, називний відмінок.

Закінчення, не позначене на письмі буквами, а в усному мовленні — звуками, називають **нульовим**, наприклад, у словах: **дід**, **мудрість**, **свист**, **політ**.

БЕРИСЯ ВИКОНУВАТИ

89

Запиши прислів'я про книгу, у виділених словах визнач основу слова і закінчення, відмінок.

Книги — ключ до знань. **Книгу** прочитав — на крилах політав. Золото добувають із землі, а знання — з **книжок**. Розум без **книги** — що птах без крил. Хліб наснажує тіло, **книга** — розум. З **книгою** подружишся — розуму наберешся. День без **книги** — що обід без хліба. **Книгу** читають не очима, а розумом.

90

Спиши речення, уставляючи відповідні закінчення.

1. На одному з перш.. місць у народн.. вихованні стояло піклування про здоров'.. та фізичний розвиток діт.. . 2. «Нема щаст.. без здоров'я». 3. Народн.. виховання вбачало запоруку здоров'я в прац.., рухові, свіж.. повітрі, воді. 4. У теплу пор.. рок.. дітей привчали ходити по земл.. босоніж, що загартовувало організм.

91

Із деформованих речень склади текст, поставивши слова в потрібну форму. Запиши його.

1. Наш, народ, мати, багатий, культура.
2. З, прадавні часи, до, ми, йти, життєвий, мудрість.
3. Із, звичаї, тісно, пов'язаний, усний, народний, творчість.
4. Обряди, охоплювати, все, життя, людина, від, народження, до, смерть.
5. Багатющий, скарб, звичаї, наш, народ, ми, отримати, в, спадок, і, мусити, зберегти він, для, нащадки.

92

Добери й запиши п'ять слів із нульовим закінченням на тему «Народні традиції». Які асоціації виникають у тебе із цими словами?

93

Вибірковий диктант. Випиши слова з нульовим закінченням.

Гілка, букет, екзамен, орбіта, опера, ваза, земляк, армія, пам'ять, народ, бал, життя, розмова, гордість, думка, озеро.

94

Гра «П'ятий зайвий». Вилуки з кожної групи слів зайве слово.

1. Вечеря, звичаї, гай, свято, сила.
2. Любов, правило, принцип, сніданок, ніч.
3. Поні, тире, ідея, журі, кіно.
4. Вчора, тихо, зустріч, далеко, назустріч.

95

Спиши текст, змінюючи форму слів у дужках відповідно до змісту, познач у них закінчення.

Багатотрадиційний (український) народу пов'язані з релігійними (вірування) та святкуваннями. У різдвяну пору в (Україна) поширений звичай (колядування). У ці (день) діти (ходить) від одного будинку до (інший). Вони бажають (усі) господарям миру і процвітання, співають (різдвяна) пісні, а на (підлога) розкидають ячмінь і (пшениця) як символ щастя й (добробут).

96

Прочитай текст.

Гостинність у звичаях українців

Слово «гість» — давнє, праслов'янське. Первісне значення його — чужинець, чужоземець. Справді, чужинцями, гостями були в нас купці. Дорога, якою вони прибували, називалися «гостинець», та й привозили чужоземці теж гостинці.

Стародавні звичаї веліли, щоб гість, зайшовши на подвір'я, бодай на хвилинку вступив до хати. Гостя

садовили на найкращому місці, запрошували до столу. Сидячи за столом, гості повинні були чекати запрошення до страви. Коли гостина була святкова, то дітей за стіл не садили, господарі теж не сідали: господиня подавала їсти і припрошувала жінок, а господар — чоловіків. Нечемним вважалося, коли гость брав зі столу страви сам, без припрошення. Кожного гостя, який уже прощався, господарі проводжали аж на двір або за ворота (митрополит Іларіон).

Завдання і запитання

- * Яке первісне значення слова *гість*?
- * Які звичаї тобі запам'яталися?
- * Яких із них ти дотримуєшся?
- * Визнач тему та основну думку тексту.
- * Випиши з тексту п'ять слів із нульовим закінченням.
- * Добери й запиши синоніми до слів *дорога, подарунок, веліти, господар, чесний*.
- * Склади невелике повідомлення (5–6 речень) на тему «Як у твоїй родині зустрічають гостей?».

§ 13

НЕЗМІННІ Й ЗМІННІ СЛОВА

СПОСТЕРІГАЙ І МІРКУЙ

Чим відрізняються змінні слова від незмінних?
Які слова є незмінними?

БУДЬ У ТЕМІ

Слови бувають:

- * **змінні** (*весна, весною, весну, веснами*);
- * **nezmіnni** (*навесні*).

Слова складаються:

- ★ з основи і закінчення — **змінні**;
- ★ тільки з основи — **незмінні** (закінчення не мають).

Усі **змінні** слова **мають закінчення**. Щоб довести, що слово змінне, потрібно змінити форму слова (провідмінити за відмінками, змінити число, рід). Наприклад: *здоров'я* — *здоров'ю* — *здоров'ям*.

До незмінних слів належать

- ★ невідміновані іменники іншомовного походження: *філе*, *кіно*
- ★ неозначена форма дієслова: *ходити*, *читати*
- ★ прислівники: *можна*, *весело*

БЕРИСЯ ВИКОНУВАТИ

97

Дослідження-спостереження. Прочитай незмінні слова. Зроби висновок про те, які частини мови тут представлено.

Депо, лото, портмоне, журі, лате, гарно, восени, по-новому, трохи, разом, їхати, написати, розуміти, сміятися.

98

Спиши слова, познач у них закінчення. Підкресли в кожному рядку «зайве» слово, розбери його за будовою.

1. Здавна, сосна, згода, хмара.
2. Тихо, морозиво, коло, небо.
3. Ніч, вголос, юність, хліб.
4. Знання, спросоння, зілля, колосся.

99

Доведи, що подані слова змінні, познач у них закінчення.

Зразок. Рівень□ — рівня□ — рівнem.

Активність, розвиток, настрій, режим, відпочинок, організм, вітамін, вплив, можливість.

Склади з поданими словами мінітвір «Здоровий спосіб життя».

100

Спиши текст, ставлячи замість крапок слова з довідки. Визнач у них закінчення, де можливо.

Розпорядок дня школярів

Режим ... для здоров'я учнів має велике значення. Лише дотримуючись його, можна ... силу волі, мужність, працездатність. Здоров'я ... в останні роки має стійку тенденцію до Правильний режим дасть змогу ... перевтоми та забезпечить відмінну Під час складання режиму дня важливо ... розподілити навантаження, чергуючи роботу та ... , розумові й фізичні заняття.

Довідка. Дня, дітей, погіршення, виховати, успішність, відпочинок, уникнути, правильно.

101

Запиши словосполучення лише з незмінними словами.

Рідна мати, мати право, працювати добре, добре слово, тунель в горі, висіти вгорі, сісти в таксі, приготувати таксі сніданок, вивчити напам'ять, скаржитись на пам'ять.

102

Розподільний диктант. Запиши слова у дві колонки: а) з нульовим закінченням; б) без закінчення.

Лісник, лісники, далеч, далеко, далекий, височина, високо, учора, учорашній, поні, кінь, зебра, перехід, виходити, ходжу, малювати, малюнок, зоопарк, метро, осінній.

103

Склади меню з десяти страв, використавши незмінні іменники. Із трьома з них (на вибір) склади речення.

Тарілка здорового харчування

Від того, яку їжу ми їмо, залежить наше здоров'я. У цьому переконувати нікого не треба. Важливо мати орієнтири — групи продуктів і їх кількість на день, які потрібно покласти до своєї тарілки, щоб харчування приносило користь.

Половину тарілки, згідно з рекомендаціями, мають займати овочі або фрукти.

Їх співвідношення — 2 : 1, тобто дві частини овочів, які не містять крохмалю, й одна частина фруктів.

Іншу половину тарілки ділимо на три частини. На першій — риба, птиця, яйця, м'ясо. На другій — молочні продукти: молоко, кефір, йогурт, сир. А на третій частині нашої половини тарілки — зернові, бобові, крохмалевмісні овочі, горіхи й насіння.

Обов'язково до щоденного раціону має входити вода.

Головне — зберігайте баланс та різноманітність у харчуванні. І не забувайте про рух. Усе це допоможе бути здоровими, фізично активними.

За С. Фус

Завдання і запитання

- * До якого стилю мовлення належить текст?
- * Чи вважаєш ти проблему, розкриту в тексті, важливою?
- * Чи відповідає твоя тарілка запропонованим нормам?
- * Чи був корисним тобі цей текст? Чим?
- * Із поданого тексту випиши п'ять слів зі нульовим закінченням і п'ять слів без закінчення.
- * Поясни лексичне значення слів *орієнтир, рекомендація, раціон, баланс*.
- * Склади свою тарілку здорового харчування.

§ 14

КОРІНЬ СЛОВА. СПІЛЬНОКОРЕНЕВІ СЛОВА ТА ФОРМИ СЛОВА

СПОСТЕРІГАЙ І МІРКУЙ

Як визначити корінь слова?

Яка різниця між спільнокореневими словами і формами слова?

БУДЬ У ТЕМІ

Корінь слова — спільна частина спільнокореневих (споріднених) слів, що виражає спільне лексичне значення.

Найголовніша значуча частина слова — це **корінь**, бо він — носій **основного значення слова**. Без кореня повнозначних слів не буває. **Щоб визначити** в слові **корінь**, потрібно до цього слова **дібрати спільнокореневі** слова.

Спільнокореневі слова — слова зі спільним коренем. Наприклад: **ранок** — **ранковий** — **зранку**.

Спільнокореневі слова:

- ★ мають спільне загальне значення;
- ★ мають спільну частину (корінь);
- ★ мають окремі значення, часто належать до різних частин мови.

Форми слова — це зміни слова за відмінками, числами, родами чи особами. Наприклад: **ранок** — **ранки** — **ранками**.

Слова **ранок** — **ранити** не є спільнокореневими (корінь виражає різне лексичне значення).

БЕРИСЯ ВИКОНУВАТИ

105

Добери до поданих слів спільнокореневі, познач корінь.

Виховання, народ, любов, Батьківщина, громадянський, поважати.

106

Із кожної групи виши «зайве» слово, добери до нього спільнокореневі. Поясни свій вибір.

1. Син, синочок, синій, синівський.
2. Гора, горювати, гірський, узгір'я.
3. Сирість, сирник, сирий, відсиріти.
4. Шити, вишивка, вишкa, вишиванка.
5. Подарунок, дарчий, дармоїд, дарувати.

107

Утвори форми слова до поданих слів, запиши їх, познач закінчення. Добери спільнокореневі слова до слова **пам'ять**.

Легенда, переказ, батько, земля, дерево, пам'ять.

108

Подані слова запиши у дві колонки: 1) спільнокореневі; 2) форми слова.

Школа, школою, школярі, шкільний, у школі, школлярка, школи, шкільництво, школам.

109

Прочитай речення. До виділених слів добери спочатку форми цих слів, а потім — спільнокореневі слова. Запиши їх.

1. **Історики** вважають, що на Русі перші школи було засновано в Києві 988 року. 2. Про це йдеться в літописі «Повість минулих літ». 3. Князь Володимир Святославович видав указ, згідно з яким усіх дітей у боярських і дворянських **сім'ях віддавали** в школи для **навчання книжкових** справ.

110

До поданих слів — назв предметів добери й допиши спільнокореневі — назви дій, ознак. Запиши за зразком, познач корінь.

Зразок. Віра (що?) — вірити (що робити?) — вірний (який?).

Розповідь, хід, мовлення.

111

Добери до поданих слів спільнокореневі та розбери їх за будовою. З двома словами (на вибір) склади речення.

Успішність, освіта, тест, результат, пояснюють, незрозумілий.

112

Спиши текст, ставлячи пропущені букви. До виділених слів добери спільнокореневі слова.

Бабус..не навчання

Наймудрішою в родині була бабуся. Багато порад вона давала дочці (невістці), яка потім повчала вже своїх дочок (невісток). На її думку, д..тина **росте** здоров'ю та щасливою лише тоді, коли її **мати** буде мудрою.

От і радила:

— Матимеш доньку, то прис..пай її у в..рборівій або калиновій **колисці** — буде завжди бад..орою, жвавою. Пошиле доля сина, хай бат..ко завчасно люл..чуку зробить з явора або дуба. А як хоч..ш, щоб ніжним здрібом, то **краси** його серден..ку додасть яс..н.

За матеріалами сайту «Українська правда»

113

Прочитай речення. Чи можна їх назвати текстом? Чому? Знайди спільнокореневі слова, визнач у них корінь, з'ясуй їхню роль у тексті.

Малим я думав, що гарбузи — рослини тільки українські, наші. Лише згодом я дізнався, що ростуть вони в багатьох країнах. Вони всюди свої.

На повзучих гарбузових стеблах-батогах іноді виростають такі гарбузяки й гарбузища, що лише одного такого пана доводиться у двір везти возом. А маленькі в нас так гарно звуться: гарбузеня, гарбузенятко, наче діти, чи й просто: гарбузець-молодець (В. Чемерис).

114

Прочитай речення. Запиши їх, добираючи з дужок слова, які відповідають контексту та стилю висловлення. Аргументуй свій вибір (усно).

1. (**Калина, калинонька, калинка**) — кущ або (**невеличке, невелике, малюсіньке**) (**деревище, дерево, деревце**) заввишки до трьох метрів. 2. У Вербну неділю ми з мамою освятили (**гілочки, гілки, галуззя**) верби в церкві, а потім у дома (**легко, легенько, легесенько**) били родичів і бажали (**здоров'я, здоров'ячка**), довгих років життя. 3. (**Барвінок, барвіночок**) росте в лісах, на схилах горбів і стелить свої (**стебельця, стебла**) низько біля самої (**землі, земельки, землиці**).

За матеріалами сайту «Українська правда»

115

Знайди й виправ у реченнях тавтологію (уживання спільнокореневих слів в тому самому словосполученні чи реченні). Запиши відредактовані речення.

1. Сьогодні ми святкуємо свято всієї родини. 2. Тарас Шевченко запам'ятався в пам'яті багатьох поколінь. 3. Спорт зміцнює тіло і робить його міцним і здоровим. 4. Він відчув почуття задоволення від виконаної роботи.

116

Творче завдання. Склади й запиши мінітвір «Мое уявлення про сучасну школу» (5–6 речень), використовуючи спільнокореневі слова. Познач у них корінь.

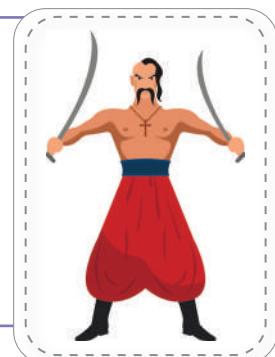
117

Прочитай текст.

Козацька педагогіка

Українська традиція має свою систему навчання — козацьку педагогіку.

Мати-козачка разом зі своїм чоловіком, зважаючи на тяжкі умови жит-

тя, виховувала у своїх синів витривалість, мужність, твердість духу та рішучість. Мати формувала в них також готовність допомогти слабшому й милосердя.

Родинні традиції продовжували досвідчені козаки, яким молодих хлопців віддавали в джури. У своїх наставників джури вчилися військового мистецтва перемагати. Разом із наставниками джури жили в куренях і одночасно навчалися в січовій школі.

На третьому ступені козацька молодь здобувала вищу освіту у вітчизняних колегіумах, академіях та зарубіжних університетах. А четвертий ступінь козацької системи виховання і освіти полягав у військовій службі в козацьких формуваннях. Тут молодь одержувала поглиблене фізичне і психологічне загартування, патріотично-національну підготовку (М. Гончар).

Завдання і запитання

- * Вислови своє ставлення до козаків та козацького виховання.
- * До слів *навчання, життя, допомогти, молодий, освіта* добери спільнокореневі.
- * Знайди й випиши з тексту спільнокореневі слова до слова *козацтво*.
- * Слова *мужність, досвідчений, курінь, зарубіжний, одержувала* розбери за будовою.
- * Чи можна, на твою думку, запозичити щось із козацької педагогіки сучасній українській школі? Що саме? Поясни.

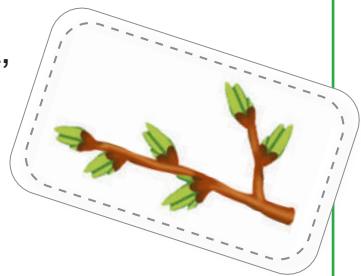
§ 15

ПРЕФІКС І СУФІКС

СПОСТЕРІГАЙ І МІРКУЙ

Стилістичне дослідження. Прочитай вірш. Укажи слова, що найбільше увиразнюють текст. За допомогою чого це відбувається? За допомогою яких морфем творяться нові слова?

Малесенька, малюсінька, манюнька,
одним одна, самісінька-сама,
на яблуньці розкрила дзьобик брунька,
а навкруги — куди не глянь — зима.
Така стоїть у світі холоднечка!
Такі сніги! А брунька — за своє:
лишень розкрила дзьобик — і щебече,
витьохкує, цвіріньякає, кує.
Ta все про те, що літо — недалечко.
Про те, що дзьобик — це і ще не все:
крім нього, в неї є ще і гніздечко,
в якому вона яблучка знese (Анатолій Кичинський).

БУДЬ У ТЕМІ

Префікс — це значуща частина слова, що стоїть перед коренем: .

Суфікс — це значуща частина слова, що стоїть після кореня: .

За допомогою префіксів і суфіксів у мові творяться нові слова. Наприклад:

думати — **при**думати — **за**думати — **пере**думати
хмара — хмарка — хмарний

У слові може бути кілька префіксів і суфіксів. Наприклад:

воз³'єднання, уч**ениця**

Увага! Префікси

по-, над-, роз-, без-, через-, під-, від-, на-, об-,
воз-, з-, с-, пре-, при-, прі-, не-, ні- тощо.

Для різних частин мови
використовуємо різні **суфікси**

- * **іменники:** -к-, -ок, -ар, -ець, -ник, -ин, -иц, -тель, -ист, -іст тощо;
- * **прикметники:** -ав-, -яв-, -енък-, -ов-, -ев-, -ев-, -цък-, -зък-, -ськ- тощо;
- * **дієслова:** -и-, -а-, -ува-, -юва-, -ну- тощо.
- * **прислівники:** -о, -і, -у тощо.

БЕРИСЯ ВИКОНУВАТИ

118

Добери до поданих слів антоніми, використовуючи префікси.
Познач їх.

заходити — ... приїхати — ... веселий — ...
сердечний — ... заносити — ... сніжний — ...
озброїти — ... грішний — ...

119

Розподільний диктант. Запиши подані слова в три колонки:
1) із префіксами; 2) із суфіксами; 3) із префіксами та суфіксами.

Прехороший, беззахисний, вітерець, водій, політ,
вийду, прибережний, Прикарпаття, ставок, річковий,
весело, підруга, підводник, переписують, розповідь.

120

Від поданих слів утвори нові за допомогою префіксів. Запиши
їх, познач префікси.

Вірити, нести́, знати, кідати, будувати, казати.

121

Визнач у словах префікси. Скільки їх у кожному слові? Зроби висновки про їх роль.

Розподіл, перерозподілений, возз'єднатися, перенавчатися, наобіліп, перезавантажити.

Як правильно розібрати слово за будовою

1. Запиши слово, яке потрібно розібрати.

переробка

2. Визнач **закінчення**. Для цього зміни слово.

*переробка***a** — *переробк***i** — *переробк***о****ю**

3. Визнач **основу** слова.

переробка

4. Визнач **корінь**. Для цього добери спільнокореневі слова.

переробка — *робити* — *робітник*

5. Визнач **префікс**, якщо він є. Префікс стоїть перед коренем.

*пере***робка**

6. Визнач **суфікс**, якщо він є. Суфікс стоїть після кореня перед закінченням.

*перероб***к**^а

122

Від поданих слів утвори нові за допомогою суфіксів. Запиши слова парами, познач суфікси.

Шептати, дід, мама, вогонь, вовк, хата, змія, звір, писати, очі, зілля, зозуля, борода, вода, бродити, голова.

З двома утвореними словами склади речення.

123

Спиши слова, розбери їх за будовою.

Віддалъ, безмірний, близенько, річечка, звук, здоровий, безтурботний, добре, приморський, звістка, морозиво, вмиваються.

124 Графічний диктант. Склади схеми слів. Запиши за зразком.

Зразок. Прибережний — прибержний.

Забруднення, екологічний, планета, щорічно, світ, мішок, купують, пляма, тваринний, дім.

125 Творче завдання. Придумай і запиши слова, будова яких відповідала б поданим схемам. Склади речення з цими словами.

1.

3.

5.

2.

4.

126 Розподіли та запиши подані слова в три колонки: 1) корінь + закінчення; 2) префікс + корінь + закінчення; 3) префікс + корінь + суфікс + закінчення.

Повітря, роздум, неякісний, здоров'я, вирубка, дерево, стан, погіршення, подяка, подумають, перевага, витрати.

127 Спиши текст, розкриваючи дужки. Познач префікси у словах.

У Великій Британії **(за)**лиша-
ють 800 тисяч тонн пластикового
сміття **(що)**річно. Організація «Грінпіс»*
(про)вела акцію «Океан майбут-
нього». Діти **(по)**бували **(в)**океана-
ріумі, де замість риб, скатів та медуз
плавало сміття. Екологи **(роз)**міс-
тили навіть таблички **(з)**інформа-
цією **(про)**різні види сміття. Так «Грінпіс» **(по)**казала, яким
буде океан **(у)**майбутньому, якщо не піклуватися **(про)**
утилізацією та **(пере)**робку **(від)**ходів і зменшення викори-
стання шкідливих матеріалів.

* Грінпіс — міжнародна незалежна природоохоронна організація.

Прийменники завжди пишуть окремо (**на камінь**). Префікси — разом або з дефісом (**наскочив**, **по-українському**).

128 Утвори нові слова за допомогою суфіксів, запиши їх і познач суфікси.

Споживати, еколо-
гія, досягнути, безпека,
папір, люди, бруд, ве-
ликий, сортувати, пере-
робляють.

Склади й запиши твір-
мініатюру (4–5 речень)
на тему «Чому важливо
сортувати сміття?»

129 **Дослідження-зіставлення.** Прочитай слова, усно визнач у них суфікси. З'ясуй, як суфікс впливає на значення слів та їх емоційне забарвлення.

гостинець
балакун
крихітка

гарнесенький
пташенятко
здоров'ячко

хлопчишко
сонечко
диванчик

130 **Робота в парах.** Доберіть кожен по 5–7 слів із суфіксами, що мають зменшувально-пестливе значення або вживаються на означення згрубіlostі, збільшення. Прочитай ці слова однокласнику / однокласниці, запропонуй пояснити значення й емоційне забарвлення слів. З одним словом (на вибір) склади речення.

Порада Юрася

Суфікси надають емоційного забарвлення: **-ечк-**, **-енък-**, **-онък-**, **-юсіньк-** — утворюємо пестливі слова (*річечка*); **-иц-**, **-исък-** — творимо слова зі значенням згрубіlostі (*хмаринце*).

131

Прочитай текст.

Світ оголошує війну пластиковому сміттю

Ще 100 років тому люди навіть не могли уявити, що таке батарейка, дискета, фломастер, навіть пластиковий пакет. А сьогодні саме ці пакети називають найбільш згубним винаходом людства. Пригадай, як щоразу в магазині майже кожен товар кладуть в окремий пакет, і уяви, скільки їх щодня потрапляє до смітника в тебе вдома, у місті, на планеті...

У Тихому океані вже утворився цілий острів із пластикового сміття, площа якого дорівнює площі України. Від нього щороку гине близько 100 тисяч морських тварин!

Такі країни, як Австралія, Тайвань, Сінгапур, Індія, Італія, заборонили використовувати та ввозити на їхню територію пластикові пакети.

Музиканти популярної в Україні групи «Крихітка» розробили проект «Торба — природі». Вони закликають усіх українців користуватися для покупок екоторбою — сумкою багаторазового використання. Якщо кожен із нас приєднається до цієї акції, то наша країна стане набагато чистішою (за О. Пометун).

Завдання і запитання

- * Як ти розумієш заголовок тексту?
- * Чому пластикові пакети сьогодні називають згубним винаходом людства? Чи часто ти використовуєш пластикові пакети в щоденному житті?
- * Слова **використання, музикант, сміття, пластиковий, згубний, щодня, планета** розбери за будовою.
- * Випиши з тексту по п'ять слів із суфіксами, із префіксами та суфіксами, познач їх.
- * Поміркуйте разом з однокласниками над проектом «Врятуймо планету від сміття», складіть план його виконання.

Письмовий твір-опис тварини в художньому стилі

УЛОВИ ІДЕЮ

Прочитай текст. Чим він тебе зацікавив?

Кожна дитина мріє про вірного друга, який завжди буде поруч і тішитиме своїм хорошим настроєм. Таким другом може стати інтерактивна іграшка Моджі. Це веселе цуценятко завбільшки 40,6 см від носа до хвоста. Моджі реагує на дотик і виконує 10 голосових команд — сидіти, давати лапу, лежати, просити, співати, розмовляти тощо. Він також уміє грatisя й показує свої емоції та бажання. Робот-собака Моджі — дивовижна іграшка, яка має стати домашнім улюбленицем кожного!

Чи хотілося б тобі мати вдома робота-собаку? Чому?
Чи маєш ти домашню тваринку? Яку саме? Як ти до неї ставишся?

Квітці цікаво!

Чи здатна електронна іграшка замінити живу істоту?
Поясни свою відповідь.

БУДЬ У ТЕМІ

Описати тварину — означає назвати її ознаки, а також ознаки частин її тіла (розмір, форму тіла, колір шерсті, вираз очей, поведінку).

Види описів: **науковий і художній**.

Науковий

опис точно й послідовно називає ознаку тварини чи предмета. Для нього характерні точність та лаконічність викладу.

Художній

опис відображає тварин чи предмети в яскравій, образній формі з метою емоційного впливу на читача чи слухача. У ньому використовують епітети, метафори, порівняння.

УЧИСЯ В ІНШИХ

Прочитай висловлення. Визнач, який опис художній, а який — науковий. Свою думку обґрунтуй (усно).

A. Біля цегляного хліва у дерев'яній будіжive собака Сірко. Весь чорний, ноги ж унизу білі, ніби взуті у світлі сап'янці, а над очима — сніжно-білі великі кружальця, що нагадують скельця окулярів...

Поснідавши рештками борщу та макаронами, собака почистив лапою морду й повільно заліз до буди, виставивши в отворі велику голову. Здавалося, що він цікавиться всім, що відбувається довкола... (За М. Магерою).

B. Свійський собака (клас — ссавці; ряд — хижі; родина — собачі) — термін, що застосовують і для домашніх, і для бездомних тварин. Відповідно до породи собаки мають різну будову й забарвлення — від біlosnіжного та рудого до насиченого чорного з різноманітними відтінками. Усі собаки мають чотири лапи з опорними пальцями й кігтями. Два набори зубів розташовані таким чином, щоб було зручно споживати їжу, зокрема сире м'ясо та кістки. Також у собак надзвичайно тонко розвинений такі органи чуття, як нюх і слух. Це робить їх конкурентними серед інших тварин.

Дж. Джи

Які типи мовлення тобі відомі?
Що таке опис? Коли ми його використовуємо?
Що можна описувати?

ТИ ЗМОЖЕШ

132

Прочитай текст, визнач його стиль. Які типи мовлення поєднано в тексті?

Австралійський ведмедик

Увечері, коли денні клопоти закінчувалися й люди сходилися до бараків, приходили знайомі й починалася балачка. Говорили про тутешні заробітки, куди й кого посилають на працю, де вигідніше, хто записався на тростину, а хто призначений на працю до війська, до Сіднею. У цей час до бараку* з криком увірвались діти.

— Погляньте! Якийсь звір сидить на дереві!

Усі вибігли дивитися на того звіра. Справді, коло вмивальні, невисоко на дереві сиділо якесь сіре звірятко, з доброго кота завбільшшки, з чорним пухнастим хвостом, з мордою, як у лисиці, з короткими ногами, як у щура. Хтось з давніших мешканців сказав, що це посум. Він нищить гадюк, а ночує в дуплах дерев, і хто його заб'є — дістане 30 фунтів кари. Хтось виніс білого хліба й подав посумові. Той узяв, поліз вище на дерево, а цікаві й далі стояли й дивувалися (за Д. Чубом).

Випиши речення, що характеризує тварину. Знайди використані в описі художні засоби (епітети й порівняння).

* Барак — житлове приміщення для тимчасового користування.

Розглянь світлину. Порівняй словесний опис із зображенням на ній. Зроби висновок.

133

Виразно прочитай казку. Визнач стиль і тип мовлення (усно).

Півник та фарби

Намалював хлопчик Володя Півня, а розфарбувати його забув. Пішов Півень гуляти:

— Що ти ходиш такий нерозмальованний? — здивувався Пес.

Подивився Півень у воду. І дійсно —

Пес правду каже.

— Не журися, — сказав Пес, — йди до Фарб: вони тобі допоможуть.

Прийшов Півень до фарб і просить:

— Фарби, фарби, допоможіть мені!

— Добре, — сказала Червона фарба й розфарбувала йому гребінець і борідку.

Синя фарба — пір'їни на хвості.

Зелена — крильця.

А Жовта — груди.

— Ось тепер ти справжній Півень! — сказав Пес.

За В. Сутєєвим

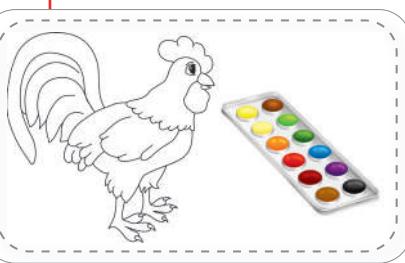
Завдання і запитання

- ❖ Продовж казку описом Півня.
- ❖ У якому стилі ти складеш опис — у науковому чи в художньому? Аргументуй своє твердження.
- ❖ Усно «розмалюй» півня, зображеного на малюнку. Які фарби ти використаєш? Чому?

134

Прочитай загадки і відгадай їх. Знайди слова, яким суфікси чи префікси надають зменшувально-пестливого або збільшувально-згрубілого відтінку. З якою метою їх ужито?

1. Не баранчик і не кіт, носить шубку цілий рік. Шубка сіра — це для літа, а зимою — інша свита. 2. Хвостик, як

ниточка, сама, як калиточка, а очі, як насінинки. 3. Має дуже прудкі ніжки, наставляє грізно ріжки, молочком вас пригостить. Хто вона? Ану скажіть! 4. Носик, очі, вушка, спина просуваються з-під тину. Коли ж він лякається — в клубочок згортається. 5. Величезний на зріст, пишним віялом хвіст. До колін борода, що за горда хода!

135

До поданих слів, які називають частини тіла тварини, добери епітети з довідки. Запиши словосполучення.

Тулуб, хвіст, лапи, морда, очі, вуха.

Довідка. Куций, пухнастий, закручений; грайливі, бліскучі, хитрі; загострена, видовжена, кругла; короткий, великий, витягнутий; обвислі, настовбурчені, гострі; довгі, криві, міцні.

Із двома словосполученнями (на вибір) склади речення описового характеру.

Порада Юрася

У тварини морда або писок, а не обличчя, кіпі або пазурі, а не нігти, масть, а не колір, дзьоб (у птаха), а не ніс тощо.

136

«Кішка». Художниця
Дрема Толле Перрі

«Котик». Художниця
Валентина Матвієнко

- ★ Розглянь репродукції та порівняй зображення котів на картинах. У чому полягає відмінність між ними? Обґрунтуй відповідь.
- ★ Яке зображення кота сподобалось тобі більше? Чому?
- ★ Склади твір-опис тварини за однією з картин у художньому стилі. Скористайся підказкою.

Орієнтовний план твору-опису тварини за картиною

1. Яку тварину зображено на картині?
2. Розмір (зріст) тварини, її масть (забарвлення), шерсть.
3. Деталі, що розкривають вигляд тварини (голова, очі, вуха, лапи, хвіст).
4. Поведінка тварини, її звички.
5. Чим тварина сподобалася чи зацікавила?

137

Творче завдання. Склади й запиши твір-опис тварини на одну з тем: «Мій домашній улюбленець», «Тваринка моєї мрії», «Чотирилапий герой з екрана». Уживай слова із суфіксами і префіксами, що надають тексту емоційного забарвлення й виразності.

138

Прослухай твори своїх однокласників та однокласниць і проаналізуї їх. Особливу увагу зверни на те, як побудовано висловлення, чи відповідає воно вимогам до твору-опису в художньому стилі та чи вжито в ньому слова зі зменшувально-пестливими або збільшувально-згрубілими суфіксами та префіксами.

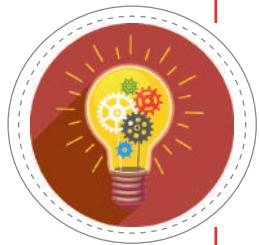
§ 16

ПРАВОПИС ЗНАЧУЩИХ ЧАСТИН СЛОВА

СПОСТЕРІГАЙ І МІРКУЙ

Лінгвістичне дослідження. Прочитай слова. Чи збігається вимова з написанням? Пригадай вивчене в початкових класах, поясни написання.

Підтримка, спалахнути, розтягнути, вуличка, мереживо, сфотографувати, безкрай, віконечко, відкриття, шепотіти, вишневий, розхитати, надпотужний .

Правопис яких значущих частин слова можна перевірити за допомогою правил?

БУДЬ У ТЕМІ

Вимова більшості слів відповідає написанню. Та є слова, для написання яких потрібні знання правил.

Правильне вживання й написання значущих частин слова мають важливе значення для сприйняття висловлювання та вдалого спілкування.

Чую голосний неясно —
наголос поставлю вчасно.
С..стра — сестри, л..сиця — лис.

Ненаголошені
голосні **е, и**

е в суфіксах

-ечк-, -ечок-, -еньк-, -есеньк-
Донечка, вершечок,
рученька, малесенький.

Префікс **с-** завжди пиши перед приголосними **к, п, т, ф, х**
Схопити, стерти.

Перед іншими пиши префікс **з-**.
Зробити, зрізати.

Префікси
з-, с-

Префікси
роз-, без-

Завжди пиши з літерою **з**.
Розчистити, розписати,
безводний, безкрилий.

-ИК-, -ИЦ-, -ИЩ-, -ЧИК-, -ИВ-, -ИСЬК-
Дощ**ик**, вод**иця**, вогн**ищ**е, зайчик,
печиво, вовч**исько**.

и в суфіксах

БЕРИСЯ ВИКОНУВАТИ

139

Спиши речення, уставляючи пропущені букви **е** або **и**.

1. На яз..ці м..док, а в душі льодок. 2. Тиха вода б..р..ги ломить. 3. Бродить б..р..зень між б..р..зами, білим поясом підп..резаний (нар. тв.). 4. Раніше почало вставати сонце, щ..ріше доглядати землю (М. Коцюбинський). 5. Р..ве та стогне Дніпр ш..рокий, с..рдитий ві..р за..ва, додолу верби гне в..сокі, горами хвилю підійма (Т. Шевченко).

140

Добери до поданих слів спільнокореневі, щоб сумнівний голосний перевірявся наголосом. Запиши слова парами.

Зразок. Темніти — тёмно.

Величезний, шепотіти, дешевий, зелений, схилити, промерзати, перехитрити, спресувати, рибалка, лиховісний.

141

Робота із словником. Випиши з орфографічного словника по десять слів із префіксами **з-, с-**. Поясни правопис слів.

142

Від поданих слів утвори нові за допомогою префіксів *з-*, *з-* запиши їх у дві колонки. Із двома словами (на вибір) склади речення (усно).

Готовати, ховати, формувати, гадати, хвалити, єднати, питати, сохнути, косити, рівняти, терти, грати, пла- нувати, чистити, цемен- тувати, скочити, кріпити, будувати.

Перед коренем, що починається кількома приголосними, уживаємо префікс *зі-* (зігріти).

143

Добери до поданих слів префікси *роз-* або *без-*. Запиши слова. Якими частинами мови вони є?

			л	і	ч
			п	и	с
			п	е	к
			с	а	д
			с	и	л
			ч	е	с
			т	р	а
			б	у	д
			ш	у	м
			х	в	о
			м	н	о

144

Добери з довідки за змістом слова, уставляючи пропущені літери. Усно поясни, як ти розумієш зміст прислів'їв.

1. Хорошого друга пізнаєш, як з ним 2. Не ... замолоду, бо на старість будеш бідувати. 3. Такі вони друзі, що коли б'ються, то й кілком не 4. Краще честь, ніж 5. Маленька праця краща за велике 6. У гурті і ... собака гавкає.

Довідка. Бе..честя, бе..зубий, ро..кошуй, ро..женеш, ро..прощаєшся, бе..ділля.

145 Редагування. Знайди слова, у яких допущено помилки. Запиши відредагований варіант.

Бескраїй, беззвукний, роздати, зховати, росфарбувати, росв'язати, розкреслити, сшити, спускатися, ростривожити, безглуздий, ссипати.

146 Чому так? Поясни, чому в першому слові в префіксі пишемо букву **з**, а в другому — **с**, хоча в обох випадках буква на позначення сумнівного звука стоїть перед **х**.

Розхвилювався, схвилювати.

147 Запиши слова, на місці пропусків ставлячи букви **е** або **и**. Познач суфікси та поясни їх правопис.

Пал..ця, вітр..ще гарнес..нький, стріч..чка, ніж..нька, **промінч..к**, менш..нький, **корінч..к**, працівн..к, плет..во, рівнес..нький, ключ..к, **ведмед..сько**, тонес..нький, **доріж..нька**.

Добери й запиши спільнокореневі слова до виділених слів.

148 Творче завдання. Склади й запиши невеликий текст (5–6 речень) на тему «Роль роботів у нашому житті», використовуючи слова з префіксами **над-**, **під-**, **від-**, **роз-**, **без-**.

Робот — це автоматичний пристрій, призначений для виконання виробничих та інших операцій, які зазвичай виконувала людина.

Префікси **над-**, **під-**, **від-**, **перед-**, **понад-**, **од-** завжди пишемо з буквою **д** (відпочити, підписати).

Прочитай текст.

Багатьом людям здається, що штучний інтелект — це далеке майбутнє, але ми з ним стикаємося щодня.

У Саудівській Аравії у 2017 році перший у світі робот отримав громадянство. Це Софія, найвідоміший представник технологій штучного інтелекту в медійному просторі. Вона вміє підтримувати бесіду, відтворює до 62 правдоподібних виразів обличчя.

Штучний інтелект — це широка галузь комп’ютерних наук, які спрямовані на імітацію інтелекту людини машинами.

Сьогодні ми маємо справу з величезним обсягом інформації. За останні кілька років було створено 90 % світових даних.

Наразі нас оточують безліч неймовірно складних інструментів штучного інтелекту, які покликані полегшити всі сфери сучасного життя. Ось лише деякі з них: голосовий пошук, відеоігри, автономні автівки, онлайн-підтримка клієнтів.

За матеріалами сайту «Еспресо»

Завдання і запитання

- * Добери заголовок до тексту.
- * Сформулюй три запитання до однокласників / однокласниць за його змістом та візьми участь в обговоренні відповідей на них.
- * Випиши з тексту слова, правопис яких можна перевірити за допомогою правил.
- * Знайди в тлумачному словнику значення слів *інтелект, медійний, імітація*.
- * Розбери за будовою слова *штучний, щодня, робот, відтворює, величезний, оточують, світовий*.
- * Як ти думаєш, у яких інших сферах життя дуже потрібен штучний інтелект? Дай письмову відповідь на запитання (4–5 речень).

§ 17

НАПИСАННЯ ПРЕФІКСІВ *пре-, при-, прі-*

СПОСТЕРІГАЙ І МІРКУЙ

Прочитай загадку.

Перший брат премилий, друже,
Любить все зі знаком «дуже».
Він прегарний, прехороший,
Преласкавий, словом, гожий.
Другий братик — працьовитий:
І пришити, і прибити,
Приладнати — він мастак.
Відгадайте: звуть їх як?

За матеріалами сайту «Всеосвіта»

Про що йдеться у загадці?

БУДЬ У ТЕМІ

У префіксах **пре-, при-** ненаголошенні голосні **е**, **и** вимовляються невиразно. І тому, щоб уникнути помилок, їх треба розрізняти за значенням. А слова з префіксом **прі-** потрібно запам'ятати.

Пишемо префікс **пре-**:

- * якщо він **виражає найвищу ознаку** (його можна замінити прислівником дуже): прехитрий, предобре;
- * у словах **старослов'янського походження**: преосвящений, престол, презирство, превелебний.

Пишемо префікс **при-**:

- ★ у дієсловах зі значенням **наближення, приєднання**: **прийти, приклейти**;
- ★ в іменниках і прикметниках зі значенням **розміщення поруч**: **приморський, прибережний**;
- ★ у словах, що означають **неповноту ознаки дії** чи її результат: **присісти, примусити**.

Пишемо префікс **прі-** лише в трьох словах: **прізвище, прізвисько, прірва**.

БЕРИСЯ ВИКОНУВАТИ

150

Запиши слова, ставлячи пропущені букви.

Пр..гарний, пр..звисько, пр..меншити, пр..дставити, пр..берегти, пр..краси, пр..паркувати, пр..бій, пр..хований, пр..своїти, пр..подобний, Пр..морськ, пр..стол, пр..тихий, пр..дорожній.

151

Від поданих слів утвори й запиши похідні з префіксами **пре-, при-**. Поясни написання.

Вчити, міряти, широкий, далеко, хворіти, чудовий, міський, дивний, берегти, солодкий, шити, хоробрий, робити.

152

Гра «Знайди мене». Віднови прислів'я, добираючи за змістом з довідки слова з префіксами **пре-, при-, прі-** .

1. До чужого рота ... ворота. 2. Один скаже, а другий 3. Яке ... , такий і чоловік. 4. То гарне життя: як собаці 5. ... — як дівка на виданні. 6. Надмірне базікання, як і надмірне мовчання, до добра

Довідка. Прізвисько, прикаже, не приставиш, прехороший, на прив'язі, не приводить.

153

Знайди в хмарі п'ять слів, у яких допущено помилки в правописі префіксів **пре-, при-** та запиши їх правильно. Виділи префікси. Склади й запиши речення з цими словами.

154

Заміни словосполучення одним словом з префіксами **пре-** або **при-**. Запиши за зразком.

Зразок. Легкий мороз — **приморозок**.

Дуже мудрий; не зовсім закритий; повернення птахів; добудувати до чогось; не повністю сів; дуже глибокий; біля моря; дуже добрий; доїхати до місця призначення; уважно дивитись; людина, що працює на кордоні.

Порада Юрася

ПИШЕМО ПРЕ-

премія
президент
презентація
претендент
претензія

ПИШЕМО ПРИ-

прикмета
призер
принцип
примітив
привілей

У цих словах **пре-** і **при-** не є префіксами!

155

Гра «Знайди мене». Віднови прислів'я, добираючи з довідки потрібні за змістом слова із префіксами **пре-, при-, прі-**.

1. До чужого рота ... ворота.
2. Один скаже, а другий
3. Яке ... , такий і чоловік.
4. То гарне життя: як собаці
5. ... — як дівка на виданні.
6. Надмірне базікання, як і надмірне мовчання, до добра

Довідка. Прізвисько, прикаже, не приставиш, преходший, на прив'язі, не приводить.

156

Випиши з тлумачного словника п'ять слів з початковою частиною **пре-, при-**, яка входить до складу кореня.

157

Розподіли слова у дві колонки: 1) **пре-, при-** є префіксами; 2) **пре- і при-** є частиною кореня.

Пречисту, природно, приріс, прещасливе, прийом, пригріб, превелике, прем'єра, прикрив, прихід.

Підкресливши останні букви кожного слова першої колонки, продовж прислів'я **Щасливий той, хто щасливий ...**. Поясни зміст прислів'я.

158

Редагування. Прочитай текст. Спиши його, виправляючи помилки в написанні префіксів. Добери заголовок.

На березі моря жив-був дім. Дах перекосило. Пічка розвалилась. Вікна не відчиняються. Колись тут жили люди. Тоді він був пригарний. А потім мешканці виїхали. Став дім присумним і пристарим. А сад біля будинку навіть здичавів від самотності. Яблука стали прикислими, а вишні — придрібнimi. Замість квітів привисока трава виросла. Так і жив старий презапущений будинок в пристарому саду.

Та одного дня листоноша преніс йому телеграму: «Преготовуйся зустрічати гостей! На проготовування у тебе два тижні». Зрадів будинок, що до нього повертаються люди, пречепурився, відчув себе знову молодим і повним сил.

Недарма українська приказка говорить: «Гість в дім — радість в нім» (за Я. Тарабановою).

Про яку рису вдачі українців ідеться в тексті?

159

Творче завдання. За поданим початком склади казку. Використай слова з префіксами *пре-, при-*.

Тroe братів Пре, При і Прі йшли лісовою стежкою.

— Я премудрий і прегарний! — вихвалявся Пре...

160

Гра «Комплімент». Кожен учень / учениця має сказати однокласнику / однокласниці комплімент*, використовуючи префікс *пре-*.

Зразок. Ти дуже добрий — предобрий.

* Комплімент — це особлива форма похвали, приємні слова.

161

Прочитай текст.

Світ на кінчиках пальців

Пластилін — універсальний засіб створення нових світів. Кольорові брускочки дозволяють ліпiti дерева і людей, тварин і предмети побуту, їжу, яка майже не відрізняється від справжньої, і цілі сцени з безліччю деталей. Ось чому пластилінова анімація та ілюстрація настільки відомі у світі. Виліплені вручну герої особливо цікаві і мають по-дитячому затишний вигляд.

Створення пластилінової анімації — складний процес, що потребує великої праці та терпіння. Складання сценарію, виготовлення пластилінових героїв, фотографування. Для того щоб герої рухалися плавно, потрібно зробити безліч поетапних світлин, а потім з'єднати всі кадри в єдину стрічку. Після цього добирають музичний супровід, озвучують потрібний текст. Далі відбувається монтування фільму.

Результатом такої праці є не лише відеопродукт, а й натхнення на творчість, почуття гордості за виконану роботу. Цей вид творчості захоплює дедалі більше дітей і дорослих (із газети «Подолянин»).

Завдання і запитання

- ★ Чому текст має таку назву?
- ★ Чи дивився / дивилася ти такі мультфільми?
- ★ Чи хотів би / хотіла б спробувати створити такий фільм сам / сама? Про що?
- ★ Знайди в словнику значення слова **анімація**.
- ★ Від поданих слів утвори нові за допомогою префіксів **пре-, при-**, запиши їх, виділи префікси.

Новий, ліпити, відомий, глядіти, цікаво, затишно, велика, готувати, єднати, багато, бути, складний.

- ★ До слів **новий**, **герой**, **по-дитячому**, **музичний**, **озвучується** добери спільнокореневі.
- ★ Випиши з тексту по п'ять слів у дві колонки: 1) із нульовим закінченням; 2) без закінчення.
- ★ Слова **створення**, **кольорові**, **вручну**, **поетапний**, **світлина**, **супровід** розбери за будовою.
- ★ Склади й запиши зв'язне висловлення на тему «Мій улюблений мультфільм» (5–6 речень), використовуючи слова з префіксами **пре-, при-**.

§ 18

УЗАГАЛЬНЕННЯ ВИВЧЕНОГО З РОЗДІЛУ «БУДОВА СЛОВА. ОРФОГРАФІЯ»

ПРИГАДАЙ І ПОВТОРИ

1. Яка частина слова містить лексичне значення слова?
2. Які частини слова можуть входити до основи?
3. Яка змінна значуща частина слова виражає його граматичне значення?
4. Для чого слугує закінчення?
5. Чи мають закінчення незмінні слова?
6. Яке закінчення називають нульовим?
7. Які слова називають спільнокореневими?
8. Як визначити корінь у слові?

- 9.** Що називають префіксом? Суфіксом?
- 10.** Який порядок розбору слова за будовою?
- 11.** Яка відмінність між спільнокореневим словом і формою слова?
- 12.** З яких значущих частин складається слово?

ЗА КРОК ДО ПЕРЕМОГИ

- 1.** Згрупуй подані слова, визнач, у якому рядку є синоніми, у якому — спільнокореневі слова, а в якому — форми слова.

A. Прибережний, збереження, берег, берегти, узбережжя, бережливість, береговий, бережок.

B. Покупка, купатися, купити, купання, закупівля, купальник, купальня, покупець.

- 2.** Прочитай подані слова, визначивши синоніми, спільнокореневі слова, форми слова. Поясни.

Праця, робота, труд.

Праця, працівник, працьовиті.

Праця, праці, працю.

- 3.** Згрупуй і запиши слова у дві колонки: 1) із закінченням; 2) без закінчення.

Висновок, поле, пюре, літній, борець, далеко, лінійка, здоровий, леді, вихід, серце, олівець, уперше, вечір.

- 4.** **Гра «Назви одним словом».** Розбери слова за будовою.

1. Найперша квітка, що зацвітає навесні.

2. Людина, яка любить доглядати за садом.

3. Лікарська рослина, яку прикладають до ран.

4. Один з видів грибів, який росте переважно в березових лісах.

5. Рослина, народний символ України, з котиками.

Довідка. Верба, садівник, подорожник, підберезник, пролісок.

- 5.** Утвори нові слова від слова «їхали». Вибери потрібні слова за змістом вірша, упиши їх, познач префікси.

Їхали ми, їхали,
До річки ... ,
Кладку ... ,
В леваду ... ,
З гори ... ,
Стіжок сіна ... ,
На травичці стали і забуксували.

- 6.** Утвори від поданих слів нові слова, використавши як найбільше префіксів. Запиши слова, познач у них префікси.

Зразок. Писати — записати, підписати, написати, переписати, дописати, відписати, списати, розписати.

Йти, нести, співати, шити, грati.

- 7.** Перебудуй словосполучення за зразком. Запиши, познач суфікси.

Зразок. Вітер з моря — морський вітер.

Меблі з дерева, сік із малини, співи солов'я, одяг козаків, руки матері, слово вчителя, порада батька, табір студентів, посуд зі скла, шафа для книжок.

- 8.** Спиши фразеологізми, вибираючи з дужок потрібні префікси. Поясни значення фразеологізмів.

(**з/c**)кинути ярмо; (**з/c**)хрестити мечі; язика (**з/c**)ламаєш; (**з/c**)рівняти із землею; як гора з плечей (**з/c**)сунулася; (**з/c**)клейти кислу міну; бе(**з/c**)страшний як лев.

- 9.** Спиши, ставлячи потрібні літери. Поясни правопис префіксів.

Бе..корисно, пр..в'язувати, ..сохнути, пр..хитрий, ..формувати, ро..писка, пр..глушено, бе..змінно, ..хвалити, пр..мор-

ський, ро..хитати, ..чорніти, ..пробувати, ро..танути, пр..пнути, пр..довгий.

- 10. Редагування.** Прочитай. Чому текст складений невдало? Якими словами зловживає* автор? Запиши текст правильно, поясни помилки.

Будинок, побудований у центрі нового будівельного майданчика, був нижчий за інші. Напевно, будівельники не подумали про те, який вигляд він матиме поряд з іншими будівлями. А забудовувати територію треба так, щоб потім не довелося добудовувати чи перебудовувати.

- 11. Самодиктант.** Спиши текст, уставляючи потрібні букви.

Пізнаю і творю себе

Цінний ж..ттєвий досвід показує: якщо ти ..бралася досягти м..ти, р..зультат там буде пр..успішний, де праця в будь-якому віці пр..кладається до пр..родних здібностей. Але макс..мально ро..крити закладене в тобі можна лише пр..великим прац..любством. Його треба виховати в собі тільки самому, щоб навчитися перемагати, поламати нехіть і слабкість.

Пізнавши свої здібності, навчися бути мужнім і витр..валим у їх використанні (В. Тимченко).

* Зловживати — користуватися чим-небудь у більшій, ніж належить, кількості.

§ 19

ФОНЕТИКА. ГРАФІКА. ОРФОЕПІЯ. ОРФОГРАФІЯ

ГОЛОСНІ І ПРИГОЛОСНІ ЗВУКИ

СПОСТЕРІГАЙ І МІРКУЙ

Усе наше життя наповнене звуками. Які бувають звуки?
Розглянь приклади, запропонуй свої.

звуки
природи

шум дощу
шелест листя

звуки
предметів

скрегіт дверей
стукіт підборів

звуки
тварин

нявкання кота
спів солов'я

звуки
людей

немовні звуки
звуки
мовлення

Чим відрізняються звуки мовлення від немовних звуків?

БУДЬ У ТЕМІ

Фонетика — це розділ науки про мову, що вивчає звуковий склад мови.

Графіка — це розділ науки про мову, що вивчає систему умовних знаків для передачі звуків на письмі (букви, розділові знаки тощо).

Орфоепія — це розділ науки про мову, що вивчає правила літературної вимови.

Орфографія — це розділ науки про мову, що вивчає правила написання слів.

Звук — це найменша одиниця мовлення. Звуки мовлення з'являються, коли ми говоримо, задіюючи органи мовлення: губи, язик, зуби тощо. Звуки, в основі яких лежить голос, називають **голосними**. Голосні бувають наголошені (на них падає наголос) і ненаголошені (на них наголос не падає).

Звуки, в основі яких лежить лише шум або шум з голосом, називають **приголосними**.

В українській мові **38 звуків: 6 голосних і 32 приголосних**. Голосні: [а], [е], [и], [і], [о], [у]. Решта звуків — приголосні. Особливості вимови голосних і приголосних звуків у процесі усного мовлення передає звуковий запис — **фонетична транскрипція**.

Як передати слово фонетичною транскрипцією

- ★ Запис беремо у **квадратні дужки**.
- ★ Кожен звук позначаємо окремою буквою.
- ★ Не використовуємо букви **я, ю, є, ї, ь, щ** та **великі** літери.
- ★ Не ставимо апостроф, дефіс, розділові знаки.
- ★ Якщо в слові два і більше складів, то позначаємо місце **наголосу**, наприклад: *байка* [б á й к а].
- ★ **М'якість** приголосного позначаємо знаком ['], а **пом'якшення** знаком ["], наприклад: *льон* [л' о н], *очі* [о ч' і].
- ★ **Довгі звуки** позначаємо двокрапкою [:], наприклад: *ванна* [в á н: а].
- ★ Звук, до якого **наближається** вимова основного звука, позначаємо **маленькою літерою вгорі**, наприклад: *весло* [в e" с л о].
- ★ Приголосні **[дж]**, **[дз]**, **[дз']** позначаємо двома буквами з дужкою над ними.

БЕРИСЯ ВИКОНУВАТИ

162

Прочитай уголос слова, чітко й виразно вимовляючи кожен звук. У кожній «трійці» назви звуки, за допомогою яких розрізняють слова.

там, вам, нам
гак, лак, мак
сом, сум, сам
дуб, зуб, куб

час, гас, нас
бук, сук, тук
гак, газ, лаз
день, пень, дзень

вік, пік, сік
пух, дух, вух
сів, мів, пів
кінь, лінь, тінь

163

Добери й запиши в зошит якомога більше слів, змінивши один голосний або приголосний звук.

Зразок. Час — нас, вас, гас. Гак — рак, сак, так.

Син, партя, тир, фара, бук, лоза, том, рука.

164

Добери й запиши в зошит якомога більше слів, додавши один голосний або приголосний звук.

Зразок. Олія — колія.

Рак, мак, буря, лис, їжа, рід, ролик, кладка, луг.

165

Гра «Чарівний квадрат». Позмагайся з однокласниками / однокласницями, хто швидше пригадає та запише в зошит слова, якими можна заповнити порожні клітинки квадратів.

Зразок. Квадрат № 1. Ситро, варта, краса, сівба, право.

с	и	т	р	о
в	а	р	т	а
к	р	а	с	а
с	і	в	б	а
п	р	а	в	о

с			
	л		
		а	
		в	
	а		

с			
	о		
	н		
	ц		
	е		

п			
	о		
	л		
	і		
	т		

166

Спиши слова з фонетичною транскрипцією за зразком, указуючи кількість голосних і приголосних звуків. Усно поясни, яких саме правил транскрибування слід дотримуватися.

Зразок запису в зошиті. Ванна [в ́ н: а] — 2 голосних звуки: [о], [а], 2 приголосних звуки [в], [н:].

Зразок усного пояснення. Ванна [в ́ н: а]. Подовжений приголосний у фонетичній транскрипції позначаємо [:], тож пишемо -нн-, а транскрибуємо [н:]. У слові два склади, тож у транскрипції ставимо знак наголосу.

Ванна [в ́ н: а], дощ [д о ш ч], маяк [м а й ́ а к], пень [п е н'], Оксана [о к с ́ а н а], діло [д' ́ і л о].

167

Знайди й виправ помилки, яких припустилися в записах звукового складу слів. Запиши слова за зразком, указуючи кількість голосних і приголосних звуків. Усно поясни, яких саме правил транскрибування слід дотримуватися.

Зразок запису в зошиті. Щогла [ш ч ó г л а] — 2 голосних звуки: [о], [а], 4 приголосних звуки: [ш], [ч], [г], [л].

Зразок усного пояснення. Букву **щ** у фонетичній транскрипції не вживаємо, натомість записуємо [ш ч]. У слові два склади, тож у транскрипції позначаємо наголос.

[щ о г л а], [т о н н а], [д е н ь], [е н о т], [А н т о н],
[л і т о], [с ó м].

168

Уважно прочитай текст.

Цілющі властивості мають різні частини лікарських рослин: листя, коріння, плоди або квітки. Необхідно точно знати, які саме частини рослини **застосовувати** і в який період їх збирати. **Наприклад**, коріння потрібно викопувати восени, кору краще збирати навесні, листя — на початку літа, квіти — у період цвітіння, а плоди — під час дозрівання. Також важливо правильно заготовити зібраний матеріал, щоб усі цінні речовини збереглися. Потрібно **висушувати** сировину в тіні та подбати, щоб на неї не потрапляли бруд, волога, пил (Дж. Джи).

Завдання і запитання

- * Визнач основну думку тексту. Добери заголовок.
- * Затранскрибуй виділені слова. Укажи приголосні і голосні звуки у виділених словах.
- * Дай стислу письмову відповідь (2–3 речення) на запитання «Яку користь приносять людині лікарські рослини?».

! **лікарські обов'язки
лікарські рослини**

§ 20

ПРИГОЛОСНІ ГЛУХІ І ДЗВІНКІ, ТВЕРДІ ТА М'ЯКІ

СПОСТЕРІГАЙ І МІРКУЙ

A. Прочитай пошепки, а потім уголос слова.

Чи можливо їх розрізнати без участі голосу? Чому?

зуб — суп, джаз — час

Чи легко нам розпізнати ці слова за написанням? Чому?

B. Прочитай пошепки, а потім уголос слова.

Простеж за вимовою. Чи є відмінності в позначенні на письмі твердих і м'яких приголосних звуків у цих словах?

лин — лінь, тин — тінь

Як позначають м'які звуки у фонетичній транскрипції?

БУДЬ У ТЕМІ

В українській мові **32** приголосні звуки.

За участю голосу та шуму у вимові приголосні звуки розподіляють на **глухі** і **дзвінкі**.

Звуки, в основі яких шум із голосом, називають **дзвінкими приголосними** звуками.

Звуки, в основі яких лише шум, називають **глухими приголосними**.

Усі глухі, крім **[ф]**, утворюють пари із дзвінкими приголосними звуками.

Дзвінкі	[д]	[д̄]	[з]	[з̄]	[б]	[ж]	[г]	[г̄]	[дз]	[дз̄]	[дж]	—
Глухі	[т]	[т̄]	[с]	[с̄]	[п]	[ш]	[х]	[к]	[ц]	[ц̄]	[ч]	[ф]

Приголосні звуки бувають **тверді** і **м'які**.

В українській мові 10 м'яких приголосних.

Тверді	[дж]	[ж]	[ч]	[ш]	[б]	[п]	[в]	[м]	[ф]	[г]	[к]	[х]	[г̑]
	[д]	[т]	[з]	[с]	[ц]	[л]	[н]	[дз]	[р]	—			
М'які	[д̑]	[т̑]	[з̑]	[с̑]	[ц̑]	[л̑]	[н̑]	[дз̑]	[р̑]	[й]			

Не утворюють пар із м'якими такі тверді приголосні:

[дж], [ж], [ч], [ш] — шиплячі; **[б], [п], [в], [м], [ф] — губні** та **[г], [к], [х], [г̑]**. Вони бувають лише пом'якшенні.

- ★ Букви **д, т, з, с, ц, л, н, р** можуть позначати і тверді, і м'які звуки.
- ★ Перед **ь, і, я, ю, є** вони позначають **м'які** звуки, наприклад: **тільки** [т' і л' к и], **олень** [о л е н'], **ряд** [р' а д].
- ★ В інших випадках — **тверді** звуки, наприклад: **новий** [н о в і й], **радий** [р а д и й].

БЕРИСЯ ВИКОНУВАТИ

169

Добери до поданих слів співзвучні так, щоб виділена літера позначала: а) парний дзвінкий приголосний; б) парний твердий приголосний. Запиши ці пари за зразком. Прочитай їх, чітко вимовляючи дзвінкі і глухі звуки. Чи однакове лексичне значення слів, у яких ужито парні дзвінкі та глухі звуки?

Зразок А. Шиття — життя.

Коса, чин, сум, **пілочка***, сірка, пліт.

Довідка А.

* Пілочка — елемент бічної частини сорочки.

Зразок Б. Рік — рик.

Рік, люк, дім, лань, рись, вдача, гривня.

Довідка Б.

* Гривна — нагрудна прикраса.

170

Виши слови, до складу яких входять лише глухі приголосні звуки.

Дзвін, шум, пташка, буря, степ, грім, гроза, спека, суша, тиша, барви, свист, сичання, скрегіт, шелест, шурхіт, шість.

Порада Юрася

Глухі приголосні можна запам'ятати за фразою «**Цап хоче фісташок**».

171

Виразно прочитай та спиши речення. Підкресли слова, що починаються на дзвінкий звук. Затранскрибуй виділені слова.

1. М'яке, тепле, погоже надвечір'я огортає ласкою, голубить стишеними звуками, ніжними барвами згасаючого дня. Сідає сонечко. Ллється лагідний **спокій** (К. Ленець). 2. Уже вечоріло. Сонце заходило безхмарно. Воно **повільно** тонуло в імлі. По шляхах вставала **курява**, сухими хмарами гуляла над полем (Олесь Гончар).

172

До поданих слів добери такі, у яких виділені літери позначатимуть твердий звук. Запиши за зразком.

Зразок. Ніколи — нишком.

Тінь, **л**іто, **д**іло, **з**ірка, **н**іс, **лю**тий, **ст**іл, **воль**овий, **н**явчить, **сн**іг.

173

До поданих слів добери такі, у яких виділена літера позначає парний м'який приголосний звук. Запиши за зразком.

Зразок. Дитина — діти, дятел, дьоготь, дюшес.

Доля, торба, золото, салат, цирк, лото, норка, робот, дзеркало.

174

Розподіли слова на ті, у яких виділена літера називає твердий звук, і ті, у яких ужito м'який звук. Запиши їх у дві колонки.

Чистий, Київ, майорить, високий, прийдешнє, клапоть, завод, засіб, їdalнья, внічию, фабрика, коріння, нарешті.

175

Гра «Третій зайвий». Знайди в кожному з рядків слово, у якому немає жодного м'якого звука. Випиши ці слова. З останніх літер склади назву українського народного музичного інструмента.

- A** килимок, молодець, кришталь
- Б** сталь, ведмідь, щиро
- В** погляд, гриб, лялька
- Г** лаз, тюлень, шлях
- Ґ** кома, коваль, герой

176

Запиши фонетичною транскрипцією слова, указавши кількість твердих і м'яких звуків.

Зразок. Молодь [м ó л о д'] — 2 твердих: [м], [л]; 1 м'який [д'].

Радісний, працьовитий, рясний, тісний, прісний.

177

Виразно прочитай уривки з віршів, запиши їх у зошит. Букви, що позначають шиплячі приголосні, підкресли одною лінією. Букви, що позначають губні приголосні, підкресли двома лініями.

Зразок. Сонечко, пилок, свічка.

1. Я хочу, щоб мій будинок був високим і гарним,
Щоб поруч зі мною жили привітні люди!
Щоб кожне добре діло не лишалось марним,
І щоб було так завжди та усюди! (Сашко Положинський).

Порада Юрася

Шиплячі приголосні можна запам'ятати за фразою «**Ще їжджу**». Буква **щ** позначає **два** шиплячі звуки **[ш], [ч]**.

2. День осінній,
День погожий,
День, чомусь на свято схожий.
Просто сонце
Засвітило,
Просто бджілка в квітку сіла.
Просто білочка
Горішків
Із долоньки взяла трішки (Любов Відута).

Губні приголосні можна запам'ятати за фразою «**Мавпа Буф**».

178

Спиши, добираючи з дужок потрібне слово так, щоб утворилося словосполучення. Прочитай їх у голос. За яких умов звуки **[г]**, **[ѓ]** надають іншого лексичного значення словам?

Зразок. Грати на фортепіано, великий ґедзь.

(Грати, **ѓрати**) на фортепіано, (**грати**, **ѓрати**) на вікнах, терпіти (**ѓніт**, **гніт**), запалити (**ѓніт**, **гніт**), набити

Підказка від Квітки

Буквами **г**, **ѓ** позначаємо два різні дзвінкі звуки: **[г]** і **[ѓ]**. Літера **г** ніколи не позначає звука **[ѓ]**. Літера **ѓ** ніколи не позначає звука **[г]**.

! гаджет, блогер

(гулі, гулі), піти на (гулі, гулі), бути (гречним, гречним), застебнути (гудзики, гудзики), ловити (гав, гав), удобрювати (грунт, грунт), зелений (агрус, агрус), вийти на (ганок, ганок), сіренька (горличка, горличка), гучно (гелготали, гелготали).

179

ПРИГОЛОСНІ

Гра «Гайнемо в подорож!». Ти їздив у потязі? Тоді ти знаєш, що під час подорожі кожен пасажир повинен зайняти своє місце на нижній чи верхній полиці. Скористайся таблицею «Загальна класифікація звуків» (с. 122) і «посади на місця» звуки мови в казковому потязі, що повезе їх у країну Фонетику.

180

Виразно прочитай текст.

Трамвай і Щиглик

Був собі у Києві Трамвай. Він безперервно подорожував зі Святошина на Поділ, а з Подолу через Дніпро аж у Дарницю й назад. А як він дзенькав, клацав, бамкав на стиках!

Одного разу Трамвай забувся у сні, як раптом прокинувся — щось його лоскотало. Це був Щиглик! Він ладнав із гілочок під стелею кабіни гніздечко! Згодом прилетіла Щиглиха. Вони всілися на довгу близку трубку під стелею Трамвая, як на жердинку, й заспівали!

І з того самого ранку вже ніхто не впізнавав нашого Трамвая. Він ніжно проходив стики, ніколи не вищав на поворотах. Адже тепер у нього були справжні друзі: вони його ніколи не полішали (за Ю. Ярмишем).

Завдання і запитання

- * До якого стилю мовлення належить текст?
- * Чи сподобалися тобі герої твору? Чому?
- * Чи важливо мати друзів?
- * Випиши з тексту три слова, які починаються на дзвінкі приголосні.
- * Дай стислу письмову відповідь (2–3 речення) на запитання «Чи вважаєш ти дружбу цінністю?».

Загальна класифікація звуків						
голосні	приголосні					
	дзвінкі		глухі			
	тверді	м'які	тверді	м'які	тверді	м'які
[а]	[б]		[п]		[м]	
[о]	[д]	[д̄]	[т]	[т̄]	[в]	
[у]	[з]	[з̄]	[с]	[с̄]	[н]	[н̄]
[и]	[ж]		[ш]		[л]	[л̄]
[і]	[дз]	[дз̄]	[ц]	[ц̄]	[п]	[п̄]
[е]	[дж]		[ч]			[й]
	[ѓ]		[х]			
	[ѓ]		[к]			
			[ф]			
	Шиплячі: [ж], [ч], [ш], [дж] Губні: [б], [п], [в], [м], [ф]					

§ 21

ПОЗНАЧЕННЯ ЗВУКІВ МОВЛЕННЯ НА ПИСЬМІ. АЛФАВІТ (абетка, азбука)

СПОСТЕРІГАЙ І МІРКУЙ

Уважно розглянь зображення.

Спробуй сформулювати думку, яку вони передають.

Що треба застосувати, щоб точно передати свою думку на письмі?

БУДЬ У ТЕМІ

Літера (буква) — це письмовий знак для позначення звука на письмі. Букви є великі і малі, друковані і писані.

Алфавітом (абеткою, азбукою) називають розміщені в усталеному порядку літери, уживані в писемності певної мови. В українському алфавіті **33 літери** (букви).

Окрім літер, на письмі використовують **графічні знаки**, а саме: знак наголосу, знак переносу, апостроф, дефіс, лапки, дужки, розділові знаки (крапка, кома, тире, двокрапка, знак питання, знак оклику, крапки).

Український алфавіт

Аа	Бб	Вв	Гг	Ґґ	Дд	Ее	Єє	Жж	Зз
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
Ии	Її		Йй	Кк	Лл	Мм	Нн	Оо	Пп
11	12	13	14	15	16	17	18	19	20
Рр	Сс	Тт	Үү	Фф	Хх	Цц	Чч	Шш	Щщ
21	22	23	24	25	26	27	28	29	30
ъ	Юю	Яя							
31	32	33							

БЕРИСЯ ВИКОНУВАТИ

181

Відгадай загадки (усно).

1. Що стоїть посеред Києва?
2. Гора й долина — що між ними?
3. Чим закінчується літо, а починається осінь?

Довідка. Буква «е», буква «о», буква «й».

182

Продовж речення (усно).

! алфавіт, алфавіт

Якби не «я», то останньою в алфавіті була б...

Якщо в літери «ї» забрати одну крапку, то утвориться буква...

Найдовшу назву в українському алфавіті має буква...

На п'яту літеру починаються слова...

Слова «абетка» й «азбука» мають таке саме значення, як і слово...

Слово «буква» можна вживати замість слова...

На букву «и» в українській мові починаються слова...

183

Добери й розташуй імена людей за алфавітом, так, щоб кожне наступне починалося з наступної літери алфавіту. Запиши.

Зразок. Андрій, Богдана, Володимир, Ганна...

Порада Юрася

За алфавітом можна укласти список улюблених музикантів, кліпів у ютубі, книг тощо.

184

Запиши за алфавітом нázви обласних центрів України.

Чернігів, Вінниця, Ужгород, Харків, Житомир, Львів, Суми, Луганськ, Луцьк, Запоріжжя, Івано-Франківськ, Тернопіль, Донецьк, Дніпро, Київ, Рівне, Кропивницький, Одеса, Хмельницький, Херсон, Миколаїв, Полтава.

185

Запиши нázви українських річок за алфавітом.

Дніпро, Джурин, Дністер, Дунай, Доч, Десна.

Порада Юрася

Якщо слова починаються на ту саму літеру, слід орієнтуватися на другу букву, якщо перші дві літери однакові — на третю тощо. Наприклад, слово **радість** стоятиме перед словом **родина**, **рів** — перед **рік**, **Дніпро** — перед **Дністер**.

186

Гра «Шифрувальники». Спробуй розшифрувати слова й відтворити речення, користуючись алфавітом на сторінці 123. Розшифровані слова запиши, розташувавши за алфавітом.

1. **24-15-21-1-13-18-1** найдорожча у світі. 2. **17-1-17-1** дарує **9-11-23-23-33**. 3. **33 16-32-2-16-32** свою землю.

187

Склади й запиши три речення, у яких кожне слово починається на ту саму літеру.

Зразок. 1. Павло працює програмістом. 2. Пропонує професійні послуги, просуває прогресивні проекти. 3. Працювати Павлові подобається.

188

Виразно прочитай тексти.

A. Пташине яйце, розписане мініатюрним орнаментом, називають писанкою. Назва її походить від слова «писати», тобто прикрашати орнаментом. Оригінальний орнамент писанок не лише чарує своєю вишуканістю, мініатюрністю, гармонією колориту, він містить глибоку символіку, що дійшла до нашого часу та єднає з традицією минулого.

У музеї канадського міста Вінніпег експонують понад 8 тисяч українських писанок із різних регіонів України. Музей писанок у вигляді великолічного яйця розташовано в місті Коломия Івано-Франківської області.

P. Михайлишин

Б. Єдиний у світі музей писанки створено в місті Коломиї Івано-Франківської області.

Першу музеюну експозицію відкрито восени 1987 року в церкві Благовіщення — пам'ятці архітектури XVI століття. 2000 року музей отримав власне приміщення, частиною якого є оригінальна архітектурна споруда, виконана у формі великої писанки.

Сьогодні музейна колекція налічує понад 10 тисяч творів. В експозиції представлено писанки та декоративні яйця не тільки з усіх регіонів України, а й із Польщі, Чехії, Румунії, Словаччини, Франції, Канади, США, Індії, Китаю, Єгипту, Алжиру та інших країн світу.

За матеріалами сайту «Карпати інформують»

Завдання і запитання

- ★ Добери заголовки до текстів А і Б.
- ★ Випиши ключові слова, спільні для двох текстів.
- ★ Що ти вже знат / знала про писанки? Що нового дісталася / дісталася?
- ★ Знайди факти, які однаково викладені в обидвох текстах.
- ★ Знайди розбіжність у фактах, викладених у текстах.
- ★ Як можна перевіряти достовірність джерел?
- ★ Запиши за алфавітом виділені слова.
- ★ Дай стислу письмову відповідь (3–4 речення) на запитання «Чому важливо зберігати культурну спадщину народу?».

§ 22

СПІВВІДНОШЕННЯ ЗВУКІВ І БУКВ. ЗВУКОВЕ ЗНАЧЕННЯ БУКВ *я, ю, є, і та щ*

СПОСТЕРІГАЙ І МІРКУЙ

Прочитай уривок із вірша.

Дивлюсь, аж **світає**.

Край неба **палає**,

Соловейко в темнім **гаї**

Сонце **зустрічає**... (Тарас Шевченко).

Скільки звуків позначають підкреслені літери в останніх словах поетичних рядків?

Чи однаковою буде кількість звуків і букв у виділених словах? Чому?

Чи однакова кількість звуків у мові і кількість букв українського алфавіту?

БУДЬ У ТЕМІ

Сучасний український алфавіт складається з **33 літер**, які вживаються для позначення на письмі **38 звуків**. Більшість літер алфавіту точно відповідають звукам, які позначають.

Співвідношення звуків і букв

Букви я, ю, є позначають два звуки: я [й а], ю [й у], є [й е]			Букви я, ю, є позначають один звук і пом'якшення попереднього приголосного: я [а], ю [у], є [е]		
на початку слова	ясно	[й а с н о]	після приголосного	доля сяйво	[д ó л' а] [с' á й в о]
після голосного	маяк	[м а й á к]			

після апострофа	м'ята	[м й á т а]	після подовжених м'яких	знання життя	[з на н': а] [ж и т': а]
після м'якого знака	портьєра	[по р т' й е р а]			
Букви щ , ї позначають два звуки: щ [ш ч] , ї [й і]			Подовжені м'які приголосні позначають один звук		
щ [ш ч]	дощ	[д о ш ч]	зрання почуття	[з р а н': а] [п о ч у т': а]	
ї [й і]	об'їзд	[о б й і з д]			
Буква ь (м'який знак) не позначає жодного звука. М'який знак позначає м'якість попереднього приголосного, наприклад: сталь [с т а л'], кінь [к' і н'].					

БЕРИСЯ ВИКОНУВАТИ

189

Прочитай прислів'я. Випиши слова, у яких **я**, **ю**, **є** позначають два звуки. Чи збігається кількість звуків і букв у цих словах?

Зразок. Прогодує, замурують.

1. Мудра голова сто рук прогодує.
2. З одної ягоди немає вигоди.
3. Один у полі не воїн.
4. Однією рукою в долоні не заплещеш.
5. Добрий чоловік надійніший від кам'яного мосту.
6. Добре ім'я — найкраще багатство.
7. Згода будує, а незгода руйнує.

190

Прочитай текст. Чи погоджуєшся з думками автора? Випиши слова, у яких ужито букву, що завжди позначає два звуки. Що це за буква? Яка ще літера алфавіту завжди позначає два звуки?

Святе це діло — дружба. Найсвятіше і найчистіше почуття у світі. І найчистіше воно в дитинстві. Бережіть його і шануйте! Бо найвірніші, найбільші, найкращі друзі у світі — це друзі дитинства. І той, хто на все життя збереже друга дитинства, той щасливий!.. Бо найбільше ти Людина, коли щось робиш для друга (В. Нестайко).

191

Спиши текст, добираючи слова з довідки. Запиши їх фонетичною транскрипцією за зразком.

Зразок. Одну з'їж сама — іншу комусь подаруй.

З'їж [з ی і ж] — 3 букви, 4 звуки.

У перший клас мене вела бабуся й казала: «Галочко, ти ж зараз, як побачиш дітей, не супся, усміхайся. У тебе є дві груші. Одну ... сама — іншу комусь подаруй». ... разу в мене з'явилися друзі. ... , я не перестала бути тихою і ... (Г. Ткачук).

Довідка. Сором'язливою, щоправда, з'їж, цього.

192

Випиши слова, у складі яких є звук [й]. Підкресли літери, які позначають цей звук на письмі.

Зразок. Йосип, моя.

Дев'ять, водограй, оголошення, дзюркіт, існування, кружляє, земля, Йосип, маєток, юний, горобеня, яблуня, літня, екскурсія, прем'єра.

193

Гра «Третій зайвий». Знайди в кожному з рядків слово, у якому кількість звуків не збігається з кількістю букв. Із перших літер цих слів склади ім'я української співачки, яка 2004 року здобула перемогу на конкурсі «Євробачення».

- A** розгортати, парасоля, ройтися
- Б** перемовини, розмарин, устилаю
- В** кактус, соя, шипшина
- Г** кавун, Лідія, снігур
- Г** екватор, поріг, асфальт
- Д** наїхати, програма, лист
- Е** армія, слово, вила

194

Виразно прочитай уривок із вірша.

Хай це, можливо, і не найсуттєвіше,
але ти, дитино, покликана захищати
своїми долоньками
крихітну свічечку букви Ї,
а також, витягнувшись на пальчиках,
оберігати місячний серпик букви Є,
що зрізаний з неба разом із ниточкою.
Бо кажуть, дитино, що мова наша солов'їна.
Правильно кажуть (Іван Малкович).

Завдання і запитання

- ★ Яку думку виражено в уривку?
- ★ До якого стилю належить текст?
- ★ Які засоби виразності тут ужито для опису букв Ї та Є?
- ★ В уривку йдеться про те, що вивчає графіка чи фонетика? Чому?
- ★ Чи можна сказати звук «ї» замість буква «ї»? Чому?
- ★ Чому так важливо оберігати свою мову, її писемність? Відповідь аргументуй 2–3 реченнями.

Фонетичний розбір слова

ПОСЛІДОВНІСТЬ РОЗБОРУ

1. Назви слово. Запиши слово фонетичною транскрипцією.
2. Визнач кількість складів у слові.
3. Укажи голосні звуки. Визнач наголошенні й ненаголошенні. Поясни позначення голосних звуків на письмі.
4. Укажи приголосні звуки, дай їм характеристику (дзвінкі, глухі; тверді, м'які; шиплячі; губні). Поясни позначення приголосних звуків на письмі.
5. Визнач кількість звуків і букв.

ЗРАЗОК УСНОГО ФОНЕТИЧНОГО РОЗБОРУ

У слові **батько** два склади: **бать-ко**.

Голосні звуки: [а] — голосний, наголошений, позначається літерою **а**; [о] — голосний, ненаголошений, позначається буквою **о**.

Приголосні звуки: [б] — приголосний, дзвінкий, твердий, губний, позначається літерою **б**; [т'] — приголосний, глухий, м'який, позначається літерами **т, ь**; [к] — приголосний, глухий, твердий, позначається літерою **к**.

У слові 6 літер і 5 звуків.

ЗРАЗОК ПИСЬМОВОГО ФОНЕТИЧНОГО РОЗБОРУ

Батько — [б а т' к о]; **бать-ко**: 2 склади;

[а] — гол., нагол., буква **а**;

[о] — гол., ненагол., буква **о**;

[б] — пригол., дзвін., твер., губн., буква **б**;

[т'] — пригол., глух., м'як., букви **т і ь**;

[к] — пригол., глух., твер., буква **к**.

6 букв, 5 звуків.

§ 23

ПОДІЛ СЛОВА НА СКЛАДИ. ОСНОВНІ ПРАВИЛА ПЕРЕНОСУ СЛІВ

СПОСТЕРІГАЙ І МІРКУЙ

A. Порівняй зразки поділу слів на склади і для переносу, викладені в таблиці. Чи однакові ці зразки?

слово	поділ слова на склади	поділ слова на частини для переносу
алея	а-ле-я	алея
аналіз	а-на-ліз	ана-ліз
станція	стан-ці-я	стан-ція

B. Пригадай вивчене про поділ слова на склади і правила переносу. Спробуй пояснити, чому з'являються ці розбіжності.

БУДЬ У ТЕМІ

Склад — це частина слова з одного чи декількох звуків, яку вимовляють одним поштовхом видихуваного повітря. Один зі звуків складу — голосний. Решта звуків складу — приголосні. Слова переносять за складами.

При переносі слів не можна	Приклади
залишати в рядку чи переносити одну літеру	опе-ра
залишати в рядку чи переносити декілька літер, серед яких немає жодної на позначення голосного звука	мо-ло-дість
розривати сполучення букв дж , дз , які входять в один корінь	хо-джу але: під-живити
розривати сполучення букв йо , ьо	ма-йор, усьо-го
відокремлювати апостроф, м'який знак і літеру й від попередньої літери	без'-язикий близь-ко, стій-кий
від'єднувати одну букву, що позначає приголосний звук, від кореня або від префікса, якщо корінь починається на приголосний	ви-правити багато-складовий роз-казати
від'єднувати від кореня та приєднувати до суфікса одну букву, що позначає той самий приголосний звук, що й суфікс	лимон-ний телефон-ний але: жи-ття, жит-тя

БЕРИСЯ ВИКОНУВАТИ

195

Поділи слова на склади. Укажи, скільки складів у кожному слові.

Зразок. Сня-тин — 2 склади.

Олівець, автобус, режисер, радість, комп’ютер, жайвір, фрагмент, велетень, арахіс, космоліт, науковець, хлібодар, життєлюб, переліт, бригадир, підприємець, плем’я.

196

Гра «Хто більше?». Виконай завдання разом із групою. За хвилину потрібно пригадати й записати: 1) якомога більше слів, у яких наголос падає на перший склад; 2) якомога більше слів, у яких наголос падає на другий склад. Кожне правильно виране й записане слово оцінюємо одним балом. Результати сумуємо. Виграє команда, яка отримає найбільше балів за два завдання.

197

Гра «Ланцюжок». Запиши в рядок десять односкладових слів так, щоб останній приголосний попереднього слова став першим звуком наступного слова. Переможе той, хто першим правильно виконає завдання.

Зразок. Ліс — сів — віз — з'їв — вив — віл — ліз — зір — рись — сік.

198

Гра «Три по три». Виконай завдання разом із групою. Група з трьох осіб, користуючись пам'яткою «Фонетичний розбір слова» на сторінках 130–131, має зробити письмовий фонетичний розбір трьох слів. Кожен із учасників / учасниць робить розбір одного слова й перевіряє дві роботи учасників / учасниць групи. Правильно зроблений розбір оцінюють п'ятьма балами. За кожну помилку оцінку знижують на один бал. Виграє група, яка першою набере найбільшу кількість балів.

1. Зіскочу, сітка, щось.
2. Утікач, життя, засипати.
3. Засапатися, буття, тітка.
4. Чисто, дописати, щось.
5. Тече, спік, кісник.

199

Розподіли подані слова на ті, які можна переносити з одного рядка в другий, і ті, які не можна переносити. Запиши їх у дві колонки.

Марія, арія, якір, опера, око, шия, перенос, мої, удар, сила, їжак, артист, єнот, море, сіль, брак, лящ, емаль, усупереч, яка, обое, алюміній, місія, нею, Єва, вздовж, честь, гідність, совість, упродовж.

200

Спиши слова, поділивши їх на склади для переносу. Усно поясни особливості переносу слів із буквосполученнями **йо**, **ьо**; **дз**, **дж**.

Зразок. Со-льо-вий.

A. Сольовий, підйом, осьовий, бойовий, бальовий, мільйон, бульйон. **B.** Підживлений, відзнака, родзинки, пейджер, передзвін.

201

Спиши, виправляючи помилки. Усно обґрунтуй доцільність виправлень.

A. Осі-нній, ран-ній, знан-ня, воло-сся, Іл-ля, ві-ддалъ, су-ддя, со-нний, колос-ся.

B. Станіс-лав, багатос-лів'я, перес-микувати, зак-рити, прос-тяглась, п'ятиз-начний, відс-кочити.

В. Напам'-ять, пал-ьці, ми-йний, полу-м'яний, кіл-ькість, порт-ъєра, прем-’єра, далекобі-йний, рушій-ний, під-”їзд.

202

Уважно прочитай текст.

Український літак Ан-225 «Мрія» — найбільший і **найпотужніший** у світі транспортний літак. Він настільки великий, що відстань, яку здолав при першому перельоті літак братів Райт*, може вміститись у його вантажному відсіку**. Цей унікальний **надважкий** літак із широким корпусом призначений для **транспортування** вантажів вагою до 250 тонн. Перший політ відбувся в грудні 1988 року. Відтоді літак установив 240 світових авіарекордів.

* Віддалъ першого в історії пілотованого польоту американських вінчідників братів Райт, що відбувся 1903 року, становила 37 метрів.

** Відсік — ізольована частина.

Завдання і запитання

- ★ Добери заголовок до тексту.
- ★ Чим унікальний літак Ан-225 «Мрія»?
- ★ Запам'ятай значення нових для тебе слів.
- ★ Поділи на частини для переносу виділені слова.
- ★ Напиши фонетичну транскрипцію виділених слів.
- ★ Яка твоя мрія? Що ти готовий / готова зробити для її здійснення?

§ 24

НАГОЛОС

СПОСТЕРІГАЙ І МІРКУЙ

Уважно прочитай речення. Поміркуй, на що може вплинути зміна наголосу в слові.

A. Із мо^{го} **вікна** видно квітучий сад. У мої **вікна** заглядала весна.

Слово **матері** святе. **Матері** пишаються успіхами своїх дітей.

B. На горі стояв високий **замок**. На дверях висів великий **замок**.

У мене дружна **сім'я**. **Сім'я** впало в родючий ґрунт.

замок

замок

сім'я

сім'я

БУДЬ У ТЕМІ

Виділення одного з складів у слові посиленням голосу називаємо **наголосом**.

Наголос може змінювати своє місце в різних формах слова, наприклад: кни́жка — книжки́, сторінка — сторінкі́.

Зміна місця наголосу в слові може вказувати на зміну лексичного значення: зáклад (установа) — заклáд (парі), мúзика (мистецтво) — музíка (музикант). Правильність наго-лошування перевіряємо за словником наголосів.

Логічний наголос — це виділення посиленням голосу одного чи декількох слів у реченні. Від того, яке саме слово виділяють голосом, змінюється сприйняття змісту речення.

Наприклад:

1. *Igor привітав бабусю з днем народження* (саме Igor, а не хтось не хтось інший).
2. *Igor привітав бабусю з днем народження* (таки привітав, не забув привітати).
3. *Igor привітав бабусю з днем народження* (саме бабусю, а не дідуся).
4. *Igor привітав бабусю з днем народження* (саме з днем її народження, а не якимось іншим святом).

БЕРИСЯ ВИКОНУВАТИ

203

Спиши діалоги. Слова, які слід виділяти логічним наголосом у відповідях, підкресли.

1. — <u>Що</u> малює художник?	3. — <u>Що</u> читає Ірина?
— Художник малює картину.	— Ірина читає книжку.
2. — <u>Хто</u> малює картину?	4. — <u>Хто</u> читає книжку?
— Художник малює картину.	— Ірина читає книжку.

204

Відтвори запитання діалогів за репліками-відповідями. Запиши утворені діалоги. Слова, які потрібно виділяти логічним наголосом, підкресли.

1. ... ?	Так, я ходив / ходила.
2. ... ?	Так, із другом / подругою.

3. ... ?	Так, із найкращим.
4. ... ?	Так, на концерт.
5. ... ?	Так, гурту «Океан Ельзи».

205

Запиши кожне слово у формі множини, позначаючи наголос. У кожній групі знайди «зайве» слово. Відповідь аргументуй (усно).

Зразок. Снігур — снігурі.

1. Син, дочка, вчитель, лікар, товариш.
2. Загадка, пам'ятка, байка, приказка, вірш.
3. Ластівка, жайворонок, горобець, журавель, соловей.

206

Склади й запиши речення або словосполучення з поданими словами. Познач у них наголоси.

Зразок. Гаряче сонце. Тут гаряче.

Хоро́ше — хоро́ше, байдуже — байдуже, ніде (нема́ де) — ніде, ніколи (нема́ коли) — ніколи, нікуди (нема́ куди) — нікуди, тво́го — у тво́го, тогó — від тогó, сво́ого — від сво́ого.

207

Запиши дієслова у відповідній граматичній формі за поданими зразками. Познач наголоси.

Зразок А. Каза́ти — (я що роблю?) кажу́.

A. Казати, любити, робити, говорити, ловити, судити.

Зразок Б. Каза́ти — (ми що робимо?) кажемо.

B. Іти, жувати, везти, нести, жити, брати.

* <https://lcorp.ulif.org.ua/dictua/>

Підказка від Квітки

Правильність наголошування різних граматичних форм слова можна перевірити, скориставшись електронними словниками Українського мовно-інформаційного фонду за QR-кодом.

Зразок В. Замовчáти — (він що зробив?) замовчáв.

В. Замовчати, завершити, закінчити, заліпити, висіти.

Зразок Г. Мовчáти — (вона що робила?) мовчáла.

Г. Бути, жити, везти, нести, брати, помовчати.

208

Прочитай, правильно наголошуєчи слова.

A. Щелепа, нирки, скроні, долоні, маківка, слина, спина. **Б.** Дециметр, сантиметр, центнер, розбір, порядковий, проміжок.

209

Спиши словосполучення, постав наголоси. Перевір наголоси за словником. Із трьома словосполученнями склади речення й запиши їх.

Грошові знаки, безквитковий проїзд, пільгові умови, письмове приладдя, польові квіти, яблуневий цвіт, швидкісний літак, легке завдання, підлітковий одяг.

210

Робота в парах. Складіть разом з однокласником / однокласницею усний діалог «Розмова перед уроком», використовуючи словосполучення з довідки.

Довідка. Завдання, запитання, навчання, чотирнадцятий параграф, черговий / чергова, складні випадки, у середині розділу, вичерпна відповідь.

211

Виразно прочитай тексти.

A. Цінність правильної **вимови** дуже велика. Це своєрідне дзеркало загальної культури людини, свідчення її самоповаги й уміння працювати над собою.

Щоб запам'ятати якомога більше слів, що викликають труднощі при наголошуванні, можна групувати їх за темами, римувати, ілюструвати кумедними малюн-

ками, пригадувати рядки з відомих пісень чи віршів, у яких ужито ці слова. Дуже важливо постійно стежити за чистотою свого мовлення, часто перевіряти правильність наголошування слів за словником. Виберіть свій спосіб вивчення наголосів і розмовляйте без **помилок!**

Б. Андрій Шимановський* своєю життєвою місією вважає популяризацію української мови в соціальних **мережах**. У своїх відео він розповідає про правильні наголоси, українські відповідники до росіянізмів і співає пісні-чистомовки. Своїм прикладом блогер надихає послідовників.

* Відсканувавши QR-код або перейшовши за посиланням, можна переглянути блог Андрія Шимановського:
<https://www.tiktok.com/@shymanovski>

Завдання і запитання

- ★ Поясни, чому важливо правильно наголошувати слова. Як це може допомогти тобі в щоденному житті?
- ★ Постав наголоси у виділених словах, скориставшись словником.
- ★ Спиши перше речення. Підкресли слово, яке виділяємо логічним наголосом.
- ★ Запиши фонетичну транскрипцію слова **викликають**.
- ★ Порадь однокласникам найдієвіший, на твою думку, метод вивчення наголосів, доведи його доцільність.
- ★ Підготуй власну добірку слів, наголошування яких викликає в тебе труднощі, проілюструй їх малюнками.
- ★ Запиши аудіоповідомлення в соцмережі про поширені помилки в наголошуванні слів (наведи 5–7 прикладів).

Не даймо мову винести за дужий!
МОВА
ПІЦЦЕРИЯ
СУДНО
РЕШЕТО
ВІТЧИМ
ЦЕНТНЕР
РУКОПИС
МЕТАЛУРГІЯ

Zображення з сайту «Мова — ДНК нації»

Письмовий твір-розповідь на основі власного досвіду в художньому стилі

УЛОВИ ІДЕЮ

Прочитай притчу. Яку проблему порушено в ній?

Жили-були собі два сусіди. Прийшла зима, випав сніг. Перший сусід із самого ранку вийшов з лопатою розчищати доріжку перед будинком. Поки розчищав, зазирнув, як там справи в сусіда. А в сусіда — гарненько втоптана стежка.

Наступного ранку знову випав сніг. Перший сусід встав на пів години раніше, уявся до роботи, дивиться, а в сусіда вже все розчищено.

На третій день снігу чимало — по коліна. Встав ще раніше перший сусід, вийшов лад давати... Зазирає за пліт — там знову все чистенько.

Цього ж дня зустрілися вони на вулиці, поговорили про те, про се, і тут перший сусід не стримався, запитав:

— Слухай, а коли ти встигаєш сніг перед будинком розчищати?

Чоловік здивувався спочатку, а потім, сміючись, каже:

— Та я його ніколи не розчищаю, це до мене друзі ходять!

За В. Дем'яновичем

Чому одному із сусідів доводилося розчищати сніг перед будинком, а іншому — ні? Чи може людина мати багато друзів?

Малюнок Миколи Капусти

Квітці цікаво!

Кого ти вважаєш справжнім другом? Підтвердж свої міркування прикладами з власного досвіду.

ПРИГАДАЙ

Які ти знаєш типи мовлення?

Чим розповідь відрізняється від опису та роздуму?

БУДЬ У ТЕМІ

Твір-розповідь — це усне або письмове зв'язне висловлення, що містить повідомлення про якісь події в житті людини, що розгортаються в часі.

Позначення місця дії, назви осіб і не осіб, що виконують дії, і позначення самих дій — це **мовні засоби**, за допомогою яких ведеться розповідь.

Структура твору-розповіді

вступ
(початок дії)

**основна
частина**
(розвиток дії)

кінцівка
(завершення
дії)

ТИ ЗМОЖЕШ

212

Прочитай байку. Сформулуй її тему та основну думку.

Подорожні і Ведмідь

Ішли якось лісом два товариші. Назустріч їм вийшов Ведмідь. Один кинувся тікати й виліз на дерево, а другий залишився на дорозі. Упав він на землю та прикинувся мертвим. Він знов, що звірі не чіпають мертвих.

Ведмідь підійшов до хлопця, понюхав його обличчя та пішов собі.

Товариш зліз із дерева та говорить сміючись:

— Ну, що тобі Ведмідь на вухо шептав?

— Він сказав мені, — відповів хлопець, — що не варті й доброго слова ті люди, які залишають у біді товариша.

Езоп

Завдання і запитання

- ★ Сформулюй тему та основну думку байки. Знайди дієслова. Чи можна сказати, що вони називають послідовні дії осіб, про які йдеться?
- ★ Склади й запиши план твору.
- ★ Докладно перекажи його (усно).

Підказка від Квітки

Як довести, що висловлення є розповіддю?

1. У ньому йдеться про подію чи кілька подій, які відбуваються послідовно, одна за одною.
2. До висловлення загалом можна поставити питання **що відбулося?**

213 Прочитай текст. Про що в ньому йдеться?

Уже кілька днів Тимошкові не щастило. До всіляких дрібниць (отримав двійку з контрольної, розбив коліно, пробив футбольний м'яч) додалася й справді велика приkrість. Найкращий друг Микита звинуватив його в ненадійності:

— З тобою добре тільки коники викидати. А в серйозних справах... — і Микита багатозначно замовк.

— Ще побачимо, хто на що здатний, — ображено бубонів під ніс Тимошко, проступаючи навпрошки, аж поки перечепився об поріг.

Завдання і запитання

- ★ Який тип і стиль мовлення тексту?
- ★ Продовж висловлення.
- ★ Використай слова, що передають послідовність подій (*спочатку, потім, невдовзі, незабаром, тоді, тепер, знову, ще, у кінці* тощо).
- ★ Добери до тексту заголовок.

214

Прочитай анотації до книжок сучасних українських письменників. Чи можна вважати ці висловлення розповідлю?

Анотація до книжки «Рудий приблуда» Т. Саміло

Це історія хлопчика і собаки, які опинились далеко один від одного. Але ніхто з них не забув, що таке вірність і справжня чоловіча дружба.

Анотація до книжки «Мрійники» Н. Малафей

П'ятеро маленьких мандрівників летять на планету Дрім, аби здійснити свої бажання. Але з'ясовується, що капосна планета виконує бажання не так, як хочеться мрійникам, а так, як уважає за потрібне. Екіпаж розкидає по космосу, і тепер мандрівникам доведеться не лише здійснювати свої бажання самотужки, а й шукати можливість повернутися на Дрім назад, щоб дістатися домівки.

Поясни лексичне значення слова *анотація*.

Склади анотацію до своєї улюбленої книжки.

215

Творче завдання. З'ясуй, у якій послідовності ти розповіси: а) про свій робочий день; б) про цікавий випадок на канікулах; в) про мандрівку з однокласниками. Склади й запиши твір-розповідь у художньому стилі на одну з тем (орієнтовний обсяг твору 0,5–1,0 с.). Добери заголовок. Відредагуй написане.

§ 25

ОРФОЕПІЧНА ПОМИЛКА

СПОСТЕРІГАЙ І МІРКУЙ

Прочитай уривки з віршів.

В лісі дощик лист обмив,
Теплу землю покропив.
Виріс **гри[п]** в траві густій,
Підберізничок товстий.

Надія Приходько

Учора простудився
На ковзанці Пилип,
І лікарі сказали,
Що у Пилипа — **гри[б]**.

Петро Сорока

До чого призвело порушення правил вимови звуків у словах **гриб і грип**?

Чому важливо дотримуватися орфоепічних правил?

БУДЬ У ТЕМІ

Орфоепічні норми регулюють правильність вимови звуків і звукосполучень, наголошення слів та іntonування речень.

Орфоепічні норми зафіксовано в **орфоепічних словниках**. Звучання слова в орфоепічних словниках передано фонетичною транскрипцією (звукозаписом).

Орфоепічна помилка — наслідок порушення орфоепічних норм.

До орфоепічних помилок призводять:

- * неправильна вимова звука або групи звуків;
- * неправильне наголошування та логічне виділення слів у реченні;
- * неправильне іntonування речення.

БЕРИСЯ ВИКОНУВАТИ

216

Прочитай уголос скромовки та уривок із вірша. Твердо вимовляй звуки [ж], [ч], [ш].

1. Щедрий дощик площеу полоще.
2. Борщик у горщику, щавель у борщику, а до борщу — ще й по лящу.
3. У чотирьох черепашок четверо черепашенят.
4. Летів горобчик, сів на стовпчик, прибіг хлопчик — утік горобчик.
5. Біжать стежини поміж ожини.
6. Дзижчить над житом жвавий жук, бо жовтий він вдягнув кожух.
7. У жукової дружини
Жовта брошка із жоржини,
А жукові сини і дочки
Мають жовті чобіточки.

Оксана Кротюк

Порада Юрася

Шиплячі [ж], [ч], [ш], [дж]
вимовляємо твердо.

217

Прочитай уголос слова, чітко розрізняючи вимову [и], [ї].

Чистий, чіткий, залучити, чільний, чипси, височіти, звучить.

Шість, шипить, широкий, гроші.

Життя, жінка, жирафа, поживний, дружина, межі.

Щітка, щирий, щілина, щипає.

218

Прочитай слова з дотриманням правил вимови.

Упав, встав, вправний, розгорнув, Кравченко, вказав, вставив, заспівав.

Підказка від Квітки

Запам'ятай, що літера **в** ніколи не позначає звука [ф].

219

Прочитай скоромовки. Чітко вимовляй звуки [ѓ], [ѓ'], позначені на письмі літерами *ѓ* і *ѓ'*.

Ганок, ѓава, дзиѓа, ѓрати,
Грунт, ѓатунок, ѓелѓотати,
Гудзик, ѓречно, аѓрус, ѓедзъ,
Гуля, ѓніт, джигѓун і герцъ*.

Горизонт, гандбол, гербарій,
Гаджет, блогер, гугл, глосарій**,
Голуб, гуска, голова —
Гарно вимовляй слова!

Леся Гапон

Порада Юрася
Той, хто правильно вимовляє звуки [ѓ], [ѓ'], правильно позначає їх на письмі!

* Герцъ — двобій, поєдинок.

** Глосарій — словник.

220

Виразно прочитай слова вголос. Із трьома з них (на вибір) склади й запиши речення.

Буква **о** ніколи не
позначає звука **[a]**.

A. Лекція [л є к ц' і я а];
телеграма [т е^и л е^и г р а м а];
дисковод [д и^є с к о в о д];
директор [д и^є р е к т о р];
тираж [т и^є р а ж];
диктор [д і к т о р].

B. Молоко [м о л о к о];
робота [р о б о т а];
золоте [з о л о т е];
молодий [м о л о д и й];
солодкий [с о л о д к и й];
дорога [д о р о г а].

Букви **и**, **е** не позначають м'якість передніх приголосних.

221

Робота в групах. Попрацюй із однокласниками / однокласницями. Об'єднайтесь у групи. Випишіть виділені слова та поставте наголоси. За потреби скористайтеся словником. Лише правильно наголошенні слова оцінюються одним балом. Виграє група, яка здобула найбільше балів за усі три завдання.

A. 1. У **середині листопада** тобі виповниться **одинадцять** років. 2. На **батьківських** зборах повідомили **приємну новину**. 3. Щасливий **випадок** трапився **позаторік**. 4. **Нове зручне** кафе було неподалік. 5. Уведи **логін** і пароль.

B. 1. Я **заплачу** за проїзд. 2. **Мого** телефону не бери. 3. Я **говорю** правду. 4. Ми **перейдемо** дорогу на пішохідному переході. 5. Вони сьогодні працюють **разом**.

C. 1. Біля **озера** ростуть густі **верби**. 2. **Озера** Волині пронизливо сині. 3. Коло старої **верби** красується калина. 4. У моєї **подруги атласне** плаття. 5. Щоб роздивитися деталі, скористайся **лупою**.

222

Прочитай текст із дотриманням орфоепічних норм.

Переможець

Для Олексія забіг почався вдало: він упевнено тримався другим. До фінішу було вже недалеко, як раптом він, **озирнувшись** назад, помітив, що хлопець, який біг за ним слідом, загубив **взуття**. Олексій зупинився, щоб допомогти товаришеві взутися. А той вирвався вперед і обігнав Олексія, відібравши в нього призове місце. Олексій був дуже засмучений. А тато Олексія, який усе це бачив, сказав:

- Ти переможець! Я пишауся тобою, синку!
- Але я прибіг аж четвертим! — схлипнув Олексій.
- Ти поставив допомогу товаришеві вище за перемогу в спорті. Уміти творити добро — це **найвища** перемога, яку тільки може здобути людина, — сказав тато.

За О. Хмелем

Завдання і запитання

- ★ Визнач, до якого типу мовлення належить текст.
- ★ Передай фонетичною транскрипцією виділені слова.
- ★ Визнач логічні наголоси в реченнях.
- ★ Чи правильно вчинив Олексій? Як учинив би / учинила бти на його місці?
- ★ Поділіся своїми міркуваннями, що означає уміти творити добро.

! корисний, запитання, разом

§ 26

УЗАГАЛЬНЕННЯ ВИВЧЕНОГО З РОЗДІЛУ «ФОНЕТИКА. ГРАФІКА. ОРФОЕПІЯ. ОРФОГРАФІЯ»

ПРИГАДАЙ І ПОВТОРИ

1. Як правильно записувати фонетичну транскрипцію?
2. Які є голосні звуки?
3. Як розрізнати глухі / дзвінкі, тверді / м'які приголосні звуки?
4. Що таке наголос?
5. Яка відмінність між звуком і буквою?
6. Коли літери **я**, **ю**, **е** називають два звуки?
7. Які правила переносу слів?

ЗА КРОК ДО ПЕРЕМОГИ

1. Буква **д** позначає твердий приголосний у словах варіанта
A радо, прийди **B** сидіти, дъоготь
B дятел, прилад **G** пригода, дівчина
2. Усі приголосні глухі в обох словах варіанта
A стовбур, схил **B** тил, рояль
B сила, сіль **G** піч, сич

- 3.** Однакова кількість звуків і букв у словах варіанта
- A** Юрій, юнацький **B** кетяг, ясність
B хруш, хустка **G** прядиво, брязкальце
- 4.** Наголошений перший склад в усіх словах варіанта
- A** подруга, спина **B** щелепа, правовий
B дочка, новий **G** обіцянка, живопис
- 5.** Правильно поділено для переносу слова в рядку
- A** зап-рілий, я-года
B без-’ядерний, нуль-овий
B йо-гурт, ма-йо-рить
G г’ва-лт, г’е-дзъ
- 6.** Звуком [т'] починаються всі слова варіанта
- A** тінь, толока **B** тьюхкає, тім'яний
B твердий, тісний **G** товариш, тюль
- 7.** Виділена буква позначає два звуки в усіх словах варіанта
- A** якість, знання **B** щедрівка, люди
B ллється, Евген **G** плащ, уявний
- 8.** Правильну вимову відображену у звукових записах слів рядка
- A** прилад [п р і л а т], пам'ять [п á м й а т]
B щока [ш ч о к á], нести [н е" с т и']
B сказав [с к а з а ф], поля [п о л а']
G гудзик [г ú дз и" к], ходжу [х ó д ж у]
- 9.** Добери слово зі звуком [дз] і склади з ним речення. Запиши.
- 10.** Зроби письмовий фонетичний розбір слова **дядько**.

§ 27

ВИМОВА ГОЛОСНИХ ЗВУКІВ. ПОЗНАЧЕННЯ НА ПИСЬМІ НЕНАГОЛОШЕНИХ ГОЛОСНИХ [e], [i] В КОРЕНЯХ СЛІВ

СПОСТЕРІГАЙ І МІРКУЙ

Прочитай уголос слова.

з^емля
з^има

з^емлі
з^ими

Зістав вимову ненаголошених і наголошених [e], [i].

Які особливості вимови голосних у наголошених і ненаголошених складах?

БУДЬ У ТЕМІ

Наголошенні голосні **[a]**, **[i]**, **[y]**, **[e]**, **[i]**, **[o]** завжди вимовляють чітко й виразно, наприклад: мудрість, радість, розум, рідкість, ризик.

Ненаголошенні голосні **[a]**, **[i]**, **[y]** вимовляють чітко, наприклад: труба [т р у б а], такий [т а к і й], дітвора [д і т в о р а].

Ненаголошенні голосні **[e]**, **[i]** у коренях слів вимовляють нечітко:

- ★ ненаголошений **[e]** вимовляють із наближенням до **[i]**, наприклад: оселюся [о с е^и л' є с' а];
- ★ ненаголошений **[i]** вимовляють із наближенням до **[e]**, наприклад: живе [ж и^е в є].

У закінченнях слів ненаголошенні **[e]**, **[i]** вимовляють чітко, наприклад: лісами [л' і с а м и].

Ненаголошений **[o]** вимовляють із наближенням до **[y]**, якщо наступний склад містить:

- ★ наголошений **[y]**, наприклад: зозуля [з о^у з є л' а], косуля [к о^у с є л' а];

* наголошений [і], наприклад: *тобі* [т о^у б̄ і], *собі* [с о^у б̄ і].

В усіх інших позиціях ненаголошений [о] вимовляють чітко, наприклад: *молоко* [м о л о к о], *пора* [п о р а].

Правильність уживання літер **е**, **и** на позначення ненаголошених голосних **[e]**, **[и]** перевіряють наголосом, змінивши слово або дібравши спільнокореневе так, щоб ненаголошений голосний став наголошеним, наприклад: *глибокий* — *глибоко*, *високий* — *високо*, *весло* — *весла*, *весна* — *весни*.

Літеру **е** пишуть:

- * у буквосполученнях **-ере-**, **-еле-**, наприклад: *березень*, *велетень*;
- * якщо **е** випадає в інших формах слова, наприклад: *півень* — *півня*, *липень* — *липня*;
- * якщо **е** в інших формах слова змінюється на **i**, наприклад: *осінь* — *осені*, *корінь* — *кореня*.

Правопис **е**, **и** на позначення ненаголошених голосних **[e]**, **[и]** у деяких словах потрібно запам'ятати, наприклад: *кишеня*, *левада*, *пиріг*, *директор*, *пшениця*, *п'єдестал*, *президент*.

Орфографічна помилка — помилка в написанні слова.

Перевірити правильність написання слів можна за **орфографічним словником**.

БЕРИСЯ ВИКОНУВАТИ

223

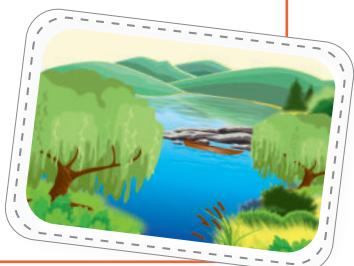
Прочитай уривок із вірша. Передай фонетичною транскрипцією виділені слова. У яких словах відбувається уподібнення **[и^е]**, **[е^и]**? Поясни правопис ненаголошених **[e]**, **[и]** в коренях виділених слів.

Тихе́сенько ві́тер віє.

Степи́, лани́ мріють;

Між ярами над ставами

Вéрби зеленіють (Тарас Шевченко).

224

Передай фонетичною транскрипцією слова.

Зразок. Потік [п о' т' і к'].

A. Потік, Поділ, подібний, подія, голівка, копійка, політика.

B. Кожух, голубка, потуга, потужний, провулок, борсук, готую, посуха.

225

Спиши слова, уставляючи на місці пропусків відповідні літери. Правопис букв на позначення ненаголошених [e], [i] перевір наголосом.

Ш..потіти, оз..ро, ж..ве, р..бро, с..рота, в..чeryя, ж..рдина, в..ршина, ш..поче, в..шневий, тв..рдиня, зуп..нитися, м..довий, кол..сати.

226

Розподіли слова на ті, у яких ужито буквосполучення **-ере-**, ті, у яких потрібно писати буквосполучення **-еле-**. Запиши у дві колонки. Постав наголоси у виділених словах. Склади й запиши з ними речення.

Сережки, верещати, **середина**, очерет, зелень, селезень, ожеледь, шелест, черешня, береги, джерело, **беремо**, ожеледь, **мережа**, бережи, пелена.

227

Постав слово в таку форму, щоб ненаголошений [e] чергувався з [i]. Запиши утворені пари слів за зразком.

Зразок. Летіти — політ.

Дзвеніти, плечима, лебединий, сутеніє, береза, череда, обереги.

228

Постав слово в таку форму, щоб ненаголошений [e] випав. Запиши утворені пари слів за зразком.

Зразок. Травень — травня, пісень — пісня.

Травень, вітер, палець, ранець, серпень, січень, хлопець, весен, сосен, ясен, мітел.

229

Спиши слова, ставлячи пропущені літери. Правопис букв на позначення ненаголошених [е], [и] перевір за словником.

Конт..нент, д..таль, п..нал, ап..льсин, д..плом, ч..мпіон, ч..ркають, к..рує, к..рмо, н..ктар, п..чаль, п.. даль, п..дагог, т..л..фон, тр..буна, інт..рнет.

230

Спиши слова, розкриваючи дужки.

Д(**и/е**)када, д(**и/е**)лигат, л(**и/е**)вада, темп(**и/е**)ратура, д(**и/е**)ректор, інж(**и/е**)нер, (**а/о**)таман, п(**а/о**)р(**а/о**)лон, р(**и/е**)цепт, тр(**и/е**)вога, д(**и/е**)путат, м(**и/е**) даль .

Створи хмару слів* зі слів, у яких правопис букв на позначення ненаголошених [е], [и] не можна перевірити за правилом.

* Хмару слів можна намалювати самостійно на аркуші або створити в інтернет-мережі, відсканувавши QR-код чи за посиланням:

<https://wordcloud.pro/en?fbclid=IwAR0DLxLC9Z070MtTZBnhXTSCazG-wvB1M1FdTnxy25Sdr4QCBqkJmkSNMVU>

231

Розподіли й запиши в три колонки слова за способом перевірки правильності написання в коренях **е**, **и**:

- 1) ті, правопис яких перевіряємо наголосом;
- 2) ті, правопис яких перевіряємо випаданням [е];
- 3) ті, правопис яких перевіряємо за словником.

Кишеня, терпець, молодець, перець, телефон, шинель, сливовий, тиждень, славень*, крижень**, спроведливий, дистанція, колектив, демократія***, спекотний, процедура, далечина, сивина.

* Славень — гімн.

** Крижень — дикий водоплавний птах, дика качка.

*** Демократія — форма управління, при якому верховна влада належить народові.

232

Спиши речення, уставляючи пропущені *е*, *и*. Правопис поясни за правилами (усно). Виділені слова поділи для переносу.

1. Н..ма в світі, як своя країна! 2. Кожному м..ла своя сторона. 3. Нуте, **браття**, або п..р..могу добути, або дома не бути (нар. творчість). 4. Н..б..са блакитні **сяють** з глибини, а пш..ничні й житні **м..р..хтять** лани (Д. Павличко).
5. **Г..рої** с..рцями палають яскраво... (А. Данієлян).

233

Склади й запиши чотири речення про символи України, уживаючи опорні слова.

Зразок. Прапор, тризуб, гімн, герб.

234

Виразно прочитай тексти.

A. Кольори нашого серця

23 **серпня** в Україні щорічно відзначають День **Д..ржавного** Прапора. Це **в..лике** свято для українців.

Н..бесний і золотий сплелися на прапорі в незламній єдності. Волошкова синява розлилася на жовтогарячому **пш..ничному** полі. Це — кольори нашої волі, нашої віри, нашого майбутнього, кольори нашого серця.

Ми любимо землю, сонце і небо на нашему прапорі. У ньому — наша сила, захист, упевненість, гідність. Під синьо-жовтим прапором збираються українки й українці, готові жити усвідомлено. Під прапором збирається народ! (Т. Зінченко).

Б. Марійка **с..діла** й малювала. Спочатку взяла блакитний олівець.

— Хай небо буде погідне, ясне! — сказала вона й намалювала небо.

— У небі хай сяє сонечко, — сказала вона і взяла жовтий олівець. Намалювала сонце, і небо **пов..с..лі-шало**. А внизу поле, чорне та сумне.

Відклала олівці і **зам..лува́лася**.
Гарна жовта барва з блакитною! Як сонечко з небом. Як волошка з **пш..ницею**. Як наш прапор (З. Мензатюк).

Завдання і запитання

- * Що тематично об'єднує тексти?
- * Які засоби виразності вжито в них?
- * Що відчувала дівчинка, використовуючи синю і жовту барви на своєму малюнку?
- * Випиши виділені слова, уставляючи в них потрібні літери.
- * Дай стислу письмову відповідь на запитання «Як потрібно ставитися до державної символіки?».

поролон
отаман
пором

Есе

Успіх з українською

УЛОВИ ІДЕЮ

Прочитай оголошення. Про що в ньому йдеться?

Оголошуємо конкурс есе

Зaproшуємо п'ятикласників / п'ятикласниць написати есе.

Ви можете розказати про свої мрії, пригоди, розваги, про справжню дружбу, про свої захоплення тощо. Ми просимо вас не обмежувати себе популярними темами, а писати про те, що дійсно важливо для вас!

Чи береш ти участь в подібних конкурсах? Для чого потрібно вміти писати есе?

Квітці цікаво!

Як уміння писати есе допомагає стати вправним мовцем? Відповідь проілюструй прикладами з життя.

БУДЬ У ТЕМІ

Есе — невеликий за обсягом прозовий твір довільної будови, у якому автор висловлює власні думки та враження з певного питання.

Будова есе:

вступ

основна частина

висновок

Стиль мовлення: **публіцистичний** або **художній**.

ТИ ЗМОЖЕШ

235

Назви основні ознаки есе, користуючись хмаркою слів (тегів). Прокоментуй їх.

236

Прочитай висловлення. Яка інформація є новою для тебе? У чому її цінність?

Хоча художні тексти встили є севідомі з часів античності, появу цього жанру пов'язують з ім'ям французького письменника і філософа Мішеля Монтеня, який з 1572 року й до кінця життя працював над своїм найбільшим літературним твором, що мав назву «Проби».

Написання есе передусім навчає тебе мислити по-дорослому, тобто максимально відповідати за свої слова, обґрунтувати свою позицію. Власне, це те, що дорослі роблять регулярно, пишучи есе, роблячи записи в блогах та соцмережах (за І. Голодюком).

Поясни значення слів «блог», «соцмережі». Склади й запиши два речення з цими словами.

237

Прочитай зразки есе. До якого стилю мовлення вони належать? Відповіді аргументуй (усно).

A. Думи мої, думи

Вечір... За вікном ухають пугачі. Їхній голос відлунює ритмом моого серця. А в пам'яті зринають рядки Тараса Шевченка, які часто повторює дідусь: «Думи мої, думи мої, лиxo менi з вами...».

Я задумався, пригадуючи, як весело проводив канікули: лазив по деревах, мов ящірка, бігав, мов заклопотаний їжачок у пошуках поживи.

Пугачі заухкали сильніше, мов їх хтось пробудив від сну. Я виглянув у вікно і побачив двох пугаченят, що тільки-но з'явилися на світ. Вони нагадували мене самого. Моє серце радісно забилося і переповнилося добротою.

За В. Грабчуком

Б. Українська пісня

Життєва дорога кожного починається з тихої, ніжної маминої колискової, яка ніби оберігає нас від усього недоброго. А коли ми стаємо дорослими, то без пісні не уявляємо свого життя. З нею проводимо дні радості й смуtkу, години праці й дозвілля. Недарма ж український народ вважається найспівучішим.

Та й пісня наша наймелодійніша, найзадушевніша. І в якому куточку земної кулі вона не звучала б, кожному, хто її почує, западає глибоко в серце та залишається в пам'яті, а тому викликає до себе велику цікавість. Про що ж співають українці? Ця цікавість і спонукає людей всього світу слухати українські пісні (за У. Митник).

238

Напиши есе на одну з тем: «Краса й милозвучність української мови», «Транспорт майбутнього», «Вода в природі». Поміркуй, чим зацікавила тебе вибрана тема. Добери до складеного есе виразну й цікаву назву. Прочитай та відрedагуй написане.

§ 28

ВИМОВА ПРИГОЛОСНИХ ЗВУКІВ. УПОДІБНЕННЯ ПРИГОЛОСНИХ ЗВУКІВ

СПОСТЕРІГАЙ І МІРКУЙ

Прочитай уривок із вірша.

Між горами старий Дніпро,
Неначе в молоці дитина,
Красується, любується
На всю Україну (Тарас Шевченко).

Чи збігається вимова виділених слів із їх написанням?

БУДЬ У ТЕМІ

Усі приголосні перед голосними та в кінці слів вимовляють чітко.

Якщо два приголосних стоять поруч, то може відбутися уподібнення.

Уподібнення — це наближення у звучанні одного приголосного звука до іншого.

- * **Глухі** приголосні перед дзвінкими **уподібнюються** до **парних дзвінких**, наприклад: *футбол* [ф ү д б ó л], *боротьба* [б о р о д' б á], *бейсбол* [б е" й з б ó л], *косьба* [к о з' б а́], *вокзал* [в о г' з á л], *лічба* [л' і дж' б а́].
 - * **Дзвінкі** приголосні **не уподібнюються** до парних глухих у кінці слів і перед глухими, наприклад: *хліб* [х л' і б], *книжка* [к н í ж к а], *гриб* [г р и б].
- Увага! **[г]** перед глухими **уподібнюється** до **[х]** у словах **легко, дъогто, кігті, нігті, вогко** та похідних, наприклад: *легкий* [л е" х к í й], *вогкий* [в ó х к и й].
- * Тверді приголосні **[д], [т], [з], [с], [ц], [л], [н], [дз]** перед м'якими **уподібнюються** до **парних м'яких**, наприклад: *літня* [л' і т' н' а], *рідня* [р' і д' н' á], *кузня* [к ú з' н' а], *танці* [т á н' ц' і].
 - * Уподібнення зазнають приголосні **[ж], [ч], [ш]** перед **[з]**, **[ц], [с]** і приголосні **[з], [ц], [с]** перед **[ж], [ч], [ш]**.

Пишемо	Читаємо	Приклад
-жці	[з' ц' і]	смужці [с м ў з' ц' і]
-чці	[ц': і]	тумбочці [т ў м б о ц': і]
-шся	[с': а]	вітаєшся [в' і т á й е с': а]
-шці	[с' ц' і]	дошці [д ó с' ц' і]
-сш-	[ш:]	прилізши [п р и є л' і ш: и]
-зш-	[ш:]	принісли [п р и є н' і ш: и]

БЕРИСЯ ВИКОНУВАТИ

239

Робота в парах. Запропонуй однокласниківі / однокласниці прочитати вголос слова з дотриманням орфоепічних норм. Стеж за його / її вимовою. Зафіксуй неточності. Попроси однокласника / однокласницю послухати, як ти вимовляєш ці слова.

Брід, плід, слід, поріг, сніг, берег, зберіг, поліг, ніж, ляж, маж, хліб, виріб, засіб.

Трубка, пробка, голубка, борідка, сусідка, грядка.

Нижче, дорожче, близьче.

Діжки, сироїжки, пиріжки, стежки, стружка, ніжка.

Берізка, кізка, різкий, казки, приказки.

240

Розглянь зображення. Усно опиши декількома реченнями зовнішність дівчини, зображені на картині, використовуючи подані слова. Прокоментуй вимову збігів приголосних.

Стъожки, сережки, разки, квітки, кіски, мережка, намиста, віночки.

Українська співачка, ведуча
Анжеліка Рудницька

«Українка біля плоту»
Художник Ілля Рєпін

241

Прочитай слова із дотриманням орфоепічних норм. Запиши, розподіливши у дві колонки: ті, у яких глухий уподоблюється до дзвінкого, і ті, у яких дзвінкий уподоблюється до глухого.

Анекдот, вогко, легко, якби, вокзал, нігти, молотьба, дьогтю, боротьба, косьба, кігти, просьба.

242

Прочитай речення. Знайди в кожному з них слово, у якому твердий приголосний уподібнюється до м'якого. Запиши ці слова фонетичною транскрипцією.

1. Про безмежну материнську доброту, всепрощаючу любов і самопожертву складено легенди (М. Стельмахович).
2. Хороші діти — це честь батька й матері (нар. творчість).
3. Молодь багата мудростю мами і тата (нар. творчість).

243

Запиши фонетичною транскрипцією слова. Усно з'ясуй, за якою ознакою відбувається уподібнення у кожному з рядків.

- A.** Вогко, дъогтю, розпастися.
- B.** Вишгород, рюкзак, Великдень.
- C.** Устя, пізній, радість, листя.

244

Спиши речення, ставлячи дієслова, що в дужках, у відповідні граматичні форми. Прочитай подані речення з дотриманням орфоепічних норм.

Зразок. Сонце (що робить?) усміхається з неба.

Сонце (**усміхатися**) з неба. Воно сипле своє проміння на дерева і квіти, (**намагатися**) розвеселити все довкола. Збоку (**насуватися**) хмарка. Що в неї на думці? Невже вона хоче затулити сонечко? Ще мить — і воно (**ховатися**) за хмарку. (**Починатися**) дощ.

-ться вимовляємо як [ц': а]

245

Прочитай із дотриманням орфоепічних норм. Запам'ятай, як потрібно вимовляти буквосполучення **жц**.

I по сте[з' ц' і]i, й по дорі[з' ц' і]i

Легко рухатись стоні[з' ц' і]i.

Книжці, ложці, ніжці, мережці, сережці, доріжці, подружці.

-жці вимовляємо як [з' ц' і]

246 За поданим початком опиши ранок школяра / школлярки (усно). Використовуй слова з довідки. Правильно вимовляй слова.

Зразок. Щоранку ти (що робиш?) прокидаєшся і збираєшся йти до школи...

Довідка. Прокидаєшся, умиваєшся, витираєшся, зачісуєшся, збираєшся, прислухаєшся, вітаєшся, усміхаєшся, намагаєшся.

-шся вимовляємо як
[c': a].

247 Прочитай із дотриманням орфоепічних норм. Запам'ятай, як потрібно вимовляти буквосполучення **ЧЦ**. Вивчи заримовані рядки або склади свою історію, використовуючи слова із вправи.

У малесенькій крамни[ц':]і
Кіт дрімає на поли[ц':]і,
Киця ходить у спідни[ц':]і,
Котик спить у рукави[ц':]і.

-чці вимовляємо як [ç': i]

У книжечці, у ручці, у казочці, на гілочці, у річці, у полуничці, у травичці.

! пишуть на [д ó с' ц' і]
прочитав у [к н и з' ц' і]

248 Запиши слова за зразком.

Зразок. [с т е з' ц' і] — стежці.

[с т е з' ц' і], [с т а р а й е" ц': а], [р у ц': і], [п р и н' і ш: и],
[п е" р е" м о з' ц' і], [д ó с' ц' і], [з в а з' с' а].

249 Прочитай із дотриманням орфоепічних норм. Запам'ятай, як потрібно вимовляти буквосполучення **ШЦ**.

Ми[с' ц' і], пта[с' ц' і] і мура [с' ц' і]
добре тут, неначе в ка[з' ц' і].

-шці вимовляємо
як [с' ц' і]

Вишці, мишці, мурашці, мушці, комашці, петрушці,
грушці, дошці, сушці, подушці.

Єдине ціле

Якось ми з татом і мамою вирішили поїхати в ліс по гриби. Ми домовилися, що, повернувшись із «тихого полювання», разом почистимо гриби.

Приїхали до лісу. Молодий сосняк щедро висипав нам під ноги золотисті маслюки.

Ми йшли по **стежці** й назбирала два повних відра і великий кошик.

Повернулися додому, сіли чистити гриби. Уже надворі темно — а ми все чистимо. У мене **злипаються** очі.

— Синку, іди вже спати, — каже мама.

Я дивлюся на тата, що він скаже. Батько по-доброму **посміхається**:

— Можеш іти, якщо дуже змучився. Але ж ми завжди допомагаємо мамі... Ми ж одна сім'я? Єдине ціле? Правда, синку?

— Правда, — погодився я і з новими силами взявся до роботи. Я не залишив батьків і був з ними до останнього грибочка (за В. Пароновою).

Завдання і запитання

- * До якого типу мовлення належить текст?
- * Чому хлопчик залишився чистити гриби, хоча був дуже втомленим і хотів спати?
- * Яке ставлення до матері продемонстрували батько і син своєю поведінкою?
- * Чи панують взаєморозуміння та взаємоповага між членами родини?
- * Чи виражає заголовок основну думку твору?
- * Запиши виділені слова фонетичною транскрипцією.
- * Вислови свої міркування про родинні цінності (2–3 речення).

§ 29

НАПИСАННЯ СЛІВ ІЗ СУМНІВНИМИ ПРИГОЛОСНИМИ

СПОСТЕРІГАЙ І МІРКУЙ

Зістав вимову звуків, позначених буквою **г** у словах:

ні~~Г~~тик [н' і х т и^є к] — ні~~Г~~оть [н' і г о т']
лє~~Г~~ко [л є х к о] — лє~~Г~~енько [л е^и г є н' к о]

У якій позиції звук **[г]** уподібнюється до **[x]**, а в якій звук **[г]** залишається дзвінким?

Як перевірити правопис літери **г**, що позначає звук **[x]**?

БУДЬ У ТЕМІ

Приголосні, вимова яких не збігається з написанням і може призвести до орфографічних помилок, називають **сумнівними**.

Правопис деяких слів із сумнівними приголосними можна перевірити, змінивши слово або дібравши спільнокореневе так, щоб сумнівний приголосний став перед голосним і вимовлявся чітко, наприклад: **легкий** — **легенький**, **молотьба** — **молотити**.

Якщо правопис слова неможливо перевірити правилом, слід звернутися до **орфографічного словника**, наприклад: **баскетбол**, **футбол**, **рюкзак**, **вокзал**.

Порада Юрася

Нечітка вимова дзвінких приголосних перед глухими та в кінці слів може призвести як до орфоепічних, так і до орфографічних помилок.

БЕРИСЯ ВИКОНУВАТИ

251

Прочитай слова, дотримуючись правил орфоепії. Добери до слів спільнокореневі або інші форми слова, які ілюстрували б правопис виділених літер. Запиши за зразком.

Зразок. Жабка — жабеня.

Рибка, жабка, скибка, шубка, в'язка, низка, замазка, рідко, вигадка, грядка, смужка, ніжка, ложка, близько, слизько, низько.

252

Спиши слова, уставивши пропущені літери. Добери спільнокореневі або інші форми слова, які ілюстрували б правопис уставленних літер. Запиши за зразком.

Зразок. Незабудка — забудеш.

Незабу..ка, ле..кість, дорі..ка, кни..ка, знахі..ка, моту..ка, тру..ка, ді..ка, ши..ка, коро..ка, стру..ка.

253

Розподіли й запиши у дві колонки: 1) слова, у яких літера *г* позначає звук [x]; 2) слова, у яких літера *г* позначає звук [g]. Перевір правопис сумнівних приголосних у словах першої колонки за зразком.

Зразок. Ні_гті — ні_Гтоть.

Нігті, кігті, дъогтю, ворог, сніг, вигравати, зміг, поріг, гребти, легкокрилий, лягти, восьминіг, берег, переміг.

254

Випиши слова, у яких є глухі звуки, що уподобляються до дзвінких. Перевір правопис сумнівних приголосних за зразком.

Зразок. Боротьба — боротися.

Боротьба, каска, вогкий, ласка, квитки, просьба, маска, молотьба, призьба, різьба, колиска, дъогтю.

! запорóжці [з а п о р ó з' ц' і]
перемóжці [п еи р eи м ó з' ц' і]

255 Розподіли й запиши у дві колонки: 1) слова, правопис яких можна перевірити за правилом; 2) слова, правопис яких не можна перевірити за правилом.

Лічба, косьба, клятьба, осьдечки, футбольний, дъогтъовий, екзамен, анекдот, легкість, якби.

256 Спиши речення, ставлячи пропущені літери. Усно обґрунтуй правопис слів із сумнівними приголосними.

Найпопулярнішими в Україні є ігрові та командні види спорту: фу..бол, баске..бол, хокей, волейбол. Збірну України з бей..булу створено 1991 року. Високі результати продемонстрували українські спортсмени на змаганнях з ле..кої атлетики та греко-римської боро..ьби.

257 Запиши фонетичну транскрипцію літерами. Усно обґрунтуй правопис слів із сумнівними приголосними.

[р' у г' з á к], [ф у д б óл к а], [п р и^є в о г' з á л' н а], [н' í х т и^є к], [б e^и й з б óл' н и й].

258 Уважно прочитай тексти.

A. Перші машини з паровим двигуном на дорогах Сумщини з'явилися в кінці XIX століття, а вже на початку ХХ століття автомобілі стали популярними серед заможних містян.

На вулицях тогоденого міста пересувалися водночас і машини, і гужовий транспорт: вози, екіпажі, карети. Автомобілі дуже гуркотіли, лякаючи коней. Сполохані тварини перекидали вози, і це спричиняло безлад. Тому на сесії Сумського повітового зібрання 21 вересня 1913 року ухвалено обов'язкові для всіх правила дорожнього руху. Максимальну швидкість руху автомобілів у місті обме-

жено. Крім того, водії мали закривати глушники під час їзди в населених пунктах і повертати машину праворуч у разі зустрічі з обозами або завантаженими возами.

Б. Наталочка сиділа з **премудрим** виглядом і також розмірковувала...

— І дорожні знаки теж хороші, — додала вона по хвилі. — Особливо круглі. Взимку ми на одному такому каталися, наче на санях.

— Цих знаків треба слухатися, — зауважив тато. — Адже вони що-небудь забороняють: повертати, або зупинятися, або швидко їхати.

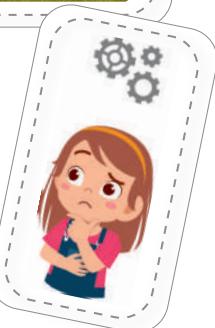
— Он як? — здивувалася Наталочка. — Тоді, мабуть, кращі оті трикутники з червоними краями. Вони менш суворі?

— Саме так; вони попереджають про те, що чекає на трасі. Ось це, наприклад, — не пляшка, а звуження дороги. А хрест позначує перехрестя, — пояснював тато. — **Придивляйся** пильніше, тоді все збагнеш.

За З. Мензатюк

Завдання і запитання

- * Добери заголовки до текстів. Знайди спільні для двох текстів ключові слова.
- * Перевір за тлумачним словником лексичне значення слова **гужовий**.
- * Поясни правопис префіксів у виділених словах.
- * Для чого потрібні дорожні знаки? Які з них описано в тексті **Б**?
- * Про які правила дорожнього руху йдеться в текстах? Доведі, що встановлювати правила дорожнього руху та дотримуватися їх необхідно. Сформулюй і запиши 3–5 речень.

§ 30

ВИМОВА ТА ПРАВОПІС ПРЕФІКСІВ з-(зі, с-), роз-(розі-), без-

СПОСТЕРІГАЙ І МІРКУЙ

Прочитай слова вголос. Зістав правопис і вимову слів.

ро~~З~~чахнути [ро ж ча хн́ут и]
ро~~З~~хитати [ро с хи́т а т и]
бе~~З~~словесний [б е́с: л о в е́с н и й]

Чи завжди вимова слова збігається з його написанням?

БУДЬ У ТЕМІ

Префікси **роз-, без-** завжди пишемо з буквою **з**, наприклад: *розважав*, *безсумнівно*. Префікс **розі-** пишемо перед збіgom приголосних, наприклад: *розібрати*, *розірвати*.

Префікс **з-(зі-, с-)** передаємо:

- * **с-** — перед **к, п, т, ф, х**, наприклад: *скилів*, *спітав*, *стулив*;
- * **з-** — перед іншими приголосними, наприклад: *збив*;
- * **зі-** — перед збіgom приголосних, наприклад: *зібрати*.

В усіх інших випадках пишемо префікс **з-**.

Префікси **роз-, без-** перед дзвінкими, **крім [ж]**, та перед голосними вимовляємо чітко: *розвинути* [ро з в и н у т и], *розорати* [ро з о р а т и].

Відбувається уподібнення:

- * **[з]** до **[с]** перед глухими, наприклад:
розвказати [ро с к а з а т и], *роздихати* [ро с х и́т а т и];
- * **[з]** до **[ж]** або **[ш]** перед шиплячими, наприклад:
розв'язити [ро ж ч е́п и т и], *розвжився* [ро ж: и в с' а].

БЕРИСЯ ВИКОНУВАТИ

259

Спиши слова, виділяючи префікси. Першу літеру кореня підкресли. Запам'ятай, перед якими буквами пишемо префікс **c-**.

Спалити, скинути, сказати, стулити, стесати, сфальсифікувати, сфотографувати, сходити, схібити.

260

Випиши слова з префіксом **з-(зи-)**.

Зійтися, зібрати, зініця, зірница, зімліти, зілля, зіпсований, зір, зіпнутися, зірка, зісканувати, зійти.

261

Орфографічний практикум. Спиши слова, ставлячи префікси. Вибір аргументуй правилом.

..поглядати, ..берегти, ..грати, ..варити, ..бирати, ..дирати, ..казати, ..ховати, ..хопити, ..середини, ..початку, ..чепити, ..мкнути, ..гріти, ..бігати, ..гнути, ..линяти, ..долати, ..проба, ..клейти, ..против, ..кочити, ..класти, ..крипіти.

262

Гра «Хто швидше?». Попрацюй у групі. Разом з однокласниками / однокласницями за хвилину потрібно пригадати й записати: 1) якомога більше слів, які починаються на префікс **роз-(рози-)**; 2) якомога більше слів, які починаються префіксом **без-**. Кожне правильно вибране й записане слово оцінюємо одним балом. Неправильно написані слова не враховуємо. Результати сумуємо. Виграє команда, яка здобула найбільше балів за два завдання.

263

Спиши слова, виправивши помилки.

A. Роспороти, ростерти, росташувати, росчахнути, росповзтися.

B. Беспечний, бесперервний, бесконечний, бескультурний, бсзорадний.

264

Розподіли слова на ті, у яких потрібно писати букву **з**, і ті, у яких слід писати літеру **с**. Запиши їх у дві колонки.

..чепити, ..казати, ..брати, ..рубати, бе..силий, ро..по-
чати, ..фотографував, ..ховав, бе..домний, ро..пух,
..канував, ..фальшивив, ..косити, ..питати, ..кочив,
..варити, ..робити, ..ховати, ..хопити, ..ліняти, ро..ділити,
ро..лучити, ро..почалося, ..кочити, ро..пал, ро..пороли,
ро..вішати, ро..сунути.

265

Гра «Вибери слово». Запиши текст, дібравши слова з дужок.
У вибраних словах познач префікси.

Цей песик (**бездоганний, беззубий, безпорадний**). Його звуть Гулько. У нього (**беззаперечна, безпосередня**) перевага над усіма: він мій улюблений. З ним не можна (**розділити, розподілити**) обідній стіл. Хитрий проноза ладен з'їсти всі котлети і не полюбляє користуватися ножем і виделкою. Тому мама годує його окремо з мисочки. Зате з Гульком можна (**змагатися, намагатися**) в прудкості, наприклад, (**розігнатися, розгнатися**) і шубовснути в калюжу. А ще йому можна (**розвідати, розказувати**) цікаві історії. Він слухає і, здається, усе розуміє.

266

Творче завдання. Склади стислу усну розповідь (5 речень) про домашню тварину, використавши не менше трьох слів із довідки.

Довідка. Безстрашно, безпомильно, розбігтися, розміжитися, безпомічно, скочити, звалитися.

267

Спиши речення, уставляючи пропущені букви. Підкресли вставлені літери. Усно поясни правопис слів.

Сонце ніжилося на м'яких хмарках-подушках. Воно й хотіло ро..плющити очі, але чаклунка Ніч наче намазала повіки медом.

— Ку-ку-рі-ку! Сонечко, прокідайся.

Сонце нарешті ро..тулило повіки: треба негайно вмитися. ..брало краплі роси й заклопотано оглянуло землю.

— Доброго ранку, — пр..вітно вклонилися йому квіти.

— Як справи? — задзв..ніли бджоли.

— Ми хочемо поспати, — почали скаржитися барвисті м..телики.

Раптом Сонце помітило на галевині бе..ліч жовтих крапочок. Наче хтось ро..кидав золоті горішки серед з..леної трави (за Л. Шамрай).

268

Виразно прочитай текст.

розіб'ю, розпишу

Солов'їна мова

Існує така легенда: коли повертаються навесні солов'ї в рідні гаї, ліси, садки, вони надзвичайно гарно починають виспівувати. І цим чарівним, заворожувальним співом вони приваблюють до себе солов'їх. Створюються пари, в'ються гнізда. І на деякий час припиняються співи, коли солов'їха висиджує пташенят.

А вже які прекрасні співи **розпочинаються** після народження маленьких пташенят! Солов'ї співають так гарно, як ніколи. Вони радіють пташенятам і своєму

щастю. Батьки навчають солов'ят свого співу. І тоді ніколи **солов'ята** не закують як зозулі, не закаркають як ворони, не зацьвіріньяють як горобці.

Мову, якої навчили їх батьки, вони не зрадять ніколи. Тому й нам не треба забувати своєї чарівної української мови, даної у спадок величними предками.

С. Ковалів

Завдання і запитання

- ★ До якого стилю належить текст?
- ★ Яка основна думка твору? У яких рядках вона виражена?
- ★ Виділені слова запиши фонетичною транскрипцією.
- ★ Випиши ключові слова тексту.
- ★ Як пояснює автор вірність солов'ят своїй мові?
- ★ Сформулюй і запиши свої міркування про цінність української мови для громадян України (3–4 речення).

§ 31

СПРОЩЕННЯ В ГРУПАХ ПРИГОЛОСНИХ

СПОСТЕРІГАЙ І МІРКУЙ

Прочитай уголос слова з дотриманням орфоепічних норм. Зістав правопис і вимову слів.

ші́стнадцять [ш' і снáд' ц' ат]
ші́стдесят [ш' і здeи с' ат]
ші́сот [ш' і с: о т]

Чому ми не вимовляємо звука **[т]** у цих словах?

БУДЬ У ТЕМІ

Уживання великих груп приголосних української мові не властиве. При збігу трьох і більше приголосних один із них випадає. Таке явище називають **спрошенням у групах приголосних**. Спрошення в групах приголосних переважно позначається на письмі.

У буквосполученнях **-ждн-**, **-здн-** випадає **д**. У буквосполученнях **-стн-**, **-стл-** випадає **т**.

Букво-сполучення	Пишемо	Вимовляємо
-ждн-	-жн-	тижневий
-здн-	-зн-	проїзний
-стл-	-сл-	щасливий
-стн-	-сн-	обласний

У прикметниках, утворених від іменників іншомовного походження на **-ст-**, букву **т** у буквосполученні **-стн-** зберігаємо, хоч відповідного звука не вимовляємо. Наприклад: **баласт** — **баластний** [б а л а с н и й], **контраст** — **контрастний** [к он тра с н и й]

У словах **зап'ястний**, **кістлявий**, **пестлявий**, **хвастливий**, **хвастнути**, **шістнадцять** букву **т** у буквосполученнях **-стн-**, **-стл-** зберігаємо. У словах **пестлявий**, **хвастливий**, **хвастнути**, **кістлявий** звук **[т]** вимовляємо: [п е^и с т л и в и й], [х в а с т л и в и й], [к' і с т' л' а в и й].

У словах **зап'ястний**, **шістнадцять** звук **[т]** не вимовляємо: [з а п и я с н и й], [ш' і с н а д' ц' а т'].

БЕРИСЯ ВИКОНУВАТИ

269

Увідповідні малюнки та їхні нázви. Запиши за зразком. Запам'ятай правопис прикметників.

Зразок. 1. Пестливий цуцик.

270

Добери до слів синоніми й запиши їх.

Зразок. Передовий — форпостний.

Передовий, нескромний, добрий, зайвий, протилежний.

Довідка. Контрастний, форпостний, баластний, хвастилий, щиросердний.

271

Добери до слів антоніми і запиши. Усно поясни правопис дібраних слів. Прокоментуй, які з названих рис позитивні, а які — негативні.

Зразок. Добрий — злісний.

Добрий, скромний, брехливий, сміхотливий, прямодушний, доброчесний.

Довідка. Жалісний, хвастилий, чесний, злісний, улеслий, заздрісний.

272

Добери слова, від яких утворилися подані. Слова, у яких не відбулося спрошення, підкресли.

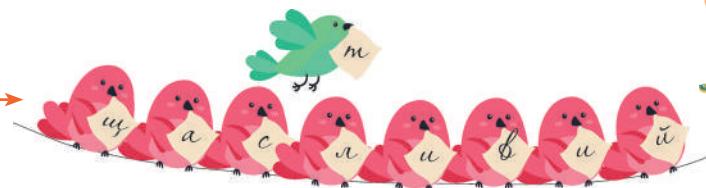
Зразок. Корисний — користь; контрастний — контраст.

Корисний, контрастний, пестливий, улесливий, ненависний, вартісний, протестний, перехресний.

Порада Юрася

спрошення
відбулося

спрошення
не відбулося

273

Утвори від іменників прикметники шляхом додавання суфікса **-н-**. Запиши за зразком.

Зразок. Область — обласний.

Область, пристрасть, доблесть, якість, капость.

274

Спиши слова, розкриваючи дужки. Із трьома словами склади й запиши речення.

Рідкіс(т)ний, кількіс(т)ний, свис(т)нути, буревіс(т)ник, учас(т)ник, шіс(т)надцять, аванпос(т)ний, захис(т)ний, кіс(т)лявий, прихвос(т)ні, хрес(т)ний.

275

Випиши слова, у яких відбулося спрошення приголосних. Склади з ними висловлення (3–5 речень) про людські чесноти й запиши в зошит.

Безкорисливий, лю́дяний, совісний, при́язний, чу́лий, чесний, добродушний, заздрісний, щирий, радісний, хоро́ший, задушéвний, сердечний, щéдрий, щасливий.

276

Виразно прочитай діалог. Випиши слова, у яких відбулося спрошення в групах приголосних. Усно з'ясуй, чому учасникам діалогу **A** вдалося порозумітися, а учасникам діалогу **B** — не вдалося. Дай стислу письмову відповідь (2–3 речення) на питання «Що допоможе уникнути конфліктів у спілкуванні?».

- A.**
- Привіт! Я сподіався, що ти встигнеш.
 - Привіт! Вибач, я спізнилася. Мені шкода, чесно.
 - Погуляємо разом у парку?
 - З радістю!
- B.**
- Привіт! Ти ж обіцяла прийти вчасно!
 - Привіт! Ти теж не пунктуальний.
 - Так не чесно!
 - Ти безсовісний!
 - Тоді піду пошукаю свою совість там, де заблукала твоя вихованість. Бувай!

!

корисний
вартісний

277

Спиши речення, ставлячи потрібні букви на місці пропусків.

1. Про надзвичайну мужність і військову зв..тягу козаків згадували свідки та учас..ники тих подій. 2. Н.. зважаючи на перехрес..ний вогонь, козаки вид..рлися на вал і заволоділи ворожими гарматами. 3. Улес..ливих прихвос..нів тут не визнавали. 4. Запорожці були справжніми рицарями, захис..никами України від ворожих посягань.

278

Спиши речення, добираючи слова з довідки.

1. Традиція носити ... на руках дуже давня. 2. Це була ... молодиця, дуже вродлива і говорка. 3. ... творчість українського народу багата пісенними скарбами. 4. Це була ... краси вишиванка — з розкішним візерунком і рясною мережкою. 5. ... вітер розбудив троянду. 6. Сумно тужила стара ... верба над ставом.

Довідка. Ус(т)на, перс(т)ні, пес(т)ливий, рідкіс(т)ної, кіс(т)лява, улес(т)лива.

279

Зроби буквений запис слів за зразком. Підготуй аудіозапис, який демонструє правильну вимову слів, де відбулося спрошення в групах приголосних.

Зразок. [б а л á с н и й] — баластний.

[б а л á с н и й], [к о н т р á с н и й], [з а п ý а с н и й],
 [к' і с т 'л' á в и й], [п е" с т л и в и й], [х в а с т л и в и й],
 [ш' і с н а д 'ц' а т'].

280

Уважно прочитай тексти.

А. А ви знали про стародавню українську традицію?

Цього разу ми згадаємо непопулярну й дуже давню **різдвяну** традицію прикрашати ялинки павутинкою. Легенда розповідає, що колись давно жила бідна **милосердна** жінка, яка не могла собі дозволити купити ялинкові прикраси. І ось, доки вона спала, павучки сплели для неї прикраси із золотого та срібного павутиння, щоб вона відсвяткувала **Різдво**, прикрасила ялинку та розбагатіла наступного року (з рекламного сайту «Юск»).

Б. Дідух замість ялинки

Якщо говорити про наших пращурів, то вони берегли ліс. На Святвечір ставили біля покуття лише дідуха — солом'яного снопа, замаяного медянниками та горішками. А в Російській імперії почали святкувати Новий рік з ялинками за наказом царя Петра I в 1700 році. Проте в Західній Україні цим звичаєм користувалися значно раніше. Річ у тім, що частину українських земель захопили Польща й Австро-Угорщина. А там, як і в усій Європі, значно раніше користувалися ялинками. Ось звідки цар і запозичив цей звичай (В. Скуратівський).

Завдання і запитання

- ★ До якого типу належать тексти?
- ★ Визнач теми текстів А, Б.
- ★ Випиши спільні для всіх текстів ключові слова.
- ★ Що тематично об'єднує тексти? У чому відмінність?
- ★ Яку інформацію ти знову / знала раніше? Яка інформація є для тебе новою?
- ★ Чи могла бути традиція, описана в тексті А, «стародавньою»?
- ★ Яке фонетичне явище спільне для виділених слів?
- ★ Які традиції святкування Різдва у твоїй родині?

§ 32

НАЙПОШИРЕНІШІ ВИПАДКИ ЧЕРГУВАННЯ ЗВУКІВ

СПОСТЕРІГАЙ І МІРКУЙ

Розглянь малюнки, прочитай речення.

Тут **сем**еро поросята.

Уже пів на **съому**.

Проїхати треба **сім** кілометрів.

Простеж, як чергуються голосні звуки в коренях.
Поміркуй, чи впливає ця зміна на значення слова.

БУДЬ У ТЕМІ

У сучасній українській мові при відмінюванні слів та утворенні нових відбувається чергування голосних і приголосних звуків. Більшість чергувань у коренях слів — історичні. Вони виникли внаслідок дії фонетичних законів і закріпились у мові.

До найпоширеніших випадків чергування голосних звуків у коренях слів належать:

- ★ чергування **[o]** — **[a]**: *можти* — *помагати*, *схопити* — *хапати*;

- ★ чергування [e] — [i]: плести — заплітати, летіти — літати, мести — замітати;
- ★ чергування [e] — [i]: терти — витирати, дерти — витирати;
- ★ чергування [o], [e] — [i]: столи — стіл, печі — піч;
- ★ чергування [o] або [e] після [ж], [ч], [ш], [ш ч]: чотири — четверо.

До найпоширеніших випадків чергування приголосних звуків у коренях слів належать такі:

- ★ [г], [к], [х] — [ж], [ч], [ш] — [з'], [ц'], [с'] : книга — книжка — у книзі; ріка — річка — у ріці;
- ★ [д] — [дж]: сидіти — сиджу;
- ★ [зд] — [ж дж]: їздити — їжджу.

БЕРИСЯ ВИКОНУВАТИ

281

Уважно прочитай речення. Знайди й випиши дієслова, у яких відбувається чергування голосних. Підкресли букви, що позначають на письмі чергування [o] — [a] в коренях дієслів.

Зразок. Котити — катати.

1. Мрієш перемогти — перемагай!
2. Можеш допомогти — допомагай!
3. Треба ломити — ламай!

Порада Юрася

Чергування [o] — [a] відбувається в коренях дієслів переважно перед наголошеним суфіксом **-а-**.

282

Прочитай речення. Знайди й випиши пари слів, що демонструють чергування [i] — [e]. Підкресли букви, що позначають це чергування на письмі.

Зразок. Коренитися — викорінювати.

1. Маєте щастя, що маєте веселу вдачу, добрий гумор. І це треба **берегти**, бо воно підтримує сили (М. Коцюбинський).
2. Суворість **оберігала** його горду душу від марнолюбства й суєти (О. Довженко).
3. Дуже приваб-

ливий, працьовитий... А культури — хоч лопатою **греби** (М. Рудь). 4. З'являлись тут, там, збирали квітки, **вигрівали** з-під листя гриби (М. Коцюбинський). 5. **Брехати** в житті, **оббріхувати** — це огидно (П. Сорока). 6. **Спекти** смачну паску — справжнє мистецтво. Щоб паска добре вдалася, потрібно знати кілька секретів її **випікання** (за матеріалами сайту «Українська правда життя»).

Порада Юрася

Чергування [e] — [i] відбувається в коренях дієслів перед суфіксами **-а-**, **-ува-** (**-юва-**) та в похідних від цих дієслів іменниках на **-нн-(я)**: **перелетіти** — **перелітати**, **спостерегті** — **спостерігати**, **чекання** — **очікування**.

283

Прочитай речення. Випиши виділені дієслова. Добери до них такі слова з довідки, щоб утворилися пари, які демонструють чергування [i] — [e].

Зразок. Перу — випирати.

1. Можна все на світі **вибирати**, сину, вибрати не можна тільки Батьківщину (В. Симоненко).
2. Я візьму той рушник, **простелю**, наче долю (А. Малишко).
3. Місячна морозяна ніч **завмірає**, прислухаючись до кроків Нового року (Ю. Яновський).
4. Цвітуть обличчя, остражом не **стерті** (Л. Костенко).

Довідка. Простилаю, беру, стираю, завмерла.

Підказка від Квітки

Чергування [e] — [i] відбувається в коренях дієслів перед наголошеним суфіксом **-а-**, наприклад: **дерти** — **видирати**.

284

Утвори й запиши пари слів, у яких відбувається чергування голосних після **[ж]**, **[ч]**, **[ш]**, **[ш ч]**.

Зразок. Женити — жонатий.

Чотири, шість, чорніти, вечеря, бджола, щока, щетина, чоло, жінка.

Довідка. Чернетка, щітка, четвертий, вечоріє, щічка, бджілка, жонатий, шестикутник, очільник.

285

Добери до кожного зі слів спільнокореневі слова або відмінкові форми для демонстрації чергування [o], [e] з [i] в коренях слів.

Зразок. Пліт — плоту. Піч — печі.

1. Радість, молодість, юність, певність.
2. Віл, кінь, овес, рій, ніч, бджола.
3. Гора, нога, слово, особа, осінь.
4. Шість, вісім, дріб, вісь, дохід, устрій.

Порада Юрася

Щоб знайти чергування, спробуй поставити *іменник* у форму родового відмінка однини (осінь — осені), *дієслово* — у форму I ос. теп. часу однини (ходити — ходжу) або добери спільнокореневе слово (дуга — дужка).

286

У кожному рядку в одному слові допущено помилку. Знайди ці слова, запиши їх правильно. З перших літер висписаних слів утвориться слово, що називає вид сучасного мистецтва.

1. Канів — Канева, Київ — Києва, Фастів — Фастіва.
2. Ірпінь — Ірпіня, Тернопіль — Тернополя, Львів — Львова.
3. Харків — Харкова, Чернігів — Чернігова, Немирів — Немиріва.
4. Миколаїв — Миколаєва, Бердичів — Бердичева, Обухів — Обухіва.

287

Поекспериментуй! Постав дієслова у форму першої особи однини (*що роблю?*) і знайди чергування приголосних звуків у коренях дієслів. Запиши результати експерименту в зошит за зразком. Підкресли букви на позначення приголосних, що чергуються.

Зразок. Платити — (я що роблю?) плачу́.

Сидіти, ходити, скакати, плакати, пекти, колихати, берегти, стригти, носити, косити, просити, свистіти, казати, мазати, їздити, радити, тріскати.

Підказка від Квітки

Запам'ятай основні випадки

чергування приголосних у коренях іменників

Це руКА. У руЧІ руЧКА.

Це вуХО. У вуСІ навуШНИК.

Це друЗІ і подруГИ в друЖньому колі.

288

Віднови слова, які пропущено в комірках таблиці, що ілюструє чергування приголосних [г], [к], [х] — [ж], [ч], [ш] — [з'], [ц'], [с'] у коренях іменників. Запиши за зразком.

Зразок. [г] — [з']: смуГа — смузі.

[г] — [ж]	райдуга — ...	[к] — [ц']	наука — ...
[г] — [з']	дуга — ...	[к] — [ц']	... — думці
[к] — [ч]	... — бічний	[х] — [ш]	муха — ...
[ч] — [ц']	читач — ...	[к] — [ч]	... — вічний
[х] — [ш]	... — мушка		

289

Утвори й запиши спільнокореневі слова, уживаючи суфікси **-ОК-**, **-К-**. Підкресли букви на позначення приголосних, що чергуються. У якому зі слів відбудеться одразу два чергування — приголосного і голосного?

Зразок. Пирі^Г — пирі^Жок.

Книга, пастух, козак, друг, кожух, горох, луг, плуг, крюк, муха, сваха, павук, сніг, дорога, криниця, водиця.

290

Уклади пам'ятку щодо дотримання найпоширеніших чергувань приголосних звуків, скориставшись зразком.

Які звуки чергуються	Приклади	Як знайти	Зразок застосування
[к] — [ц']	Рі ^К — у ро ^{Ц'} і	Змінити відмінкову форму іменника	Старий рік минає! Щастя в Новому році!

291

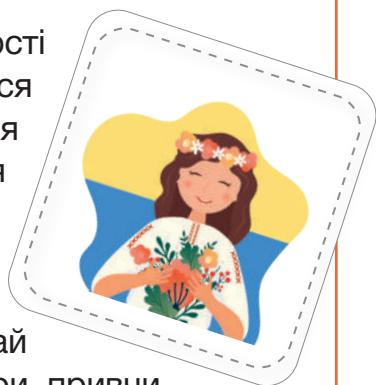
Уважно прочитай текст.

Шляхів до мовної досконалості безліч. Але всі вони починаються з любові до рідної мови, з бажання майстерно володіти нею, з відчуття власної відповідальності за її чистоту.

Почни із себе. Для початку — говори неквапливо, дотримуйся пауз, частіше заглядай у словник, читай уgłos, заучуй напам'ять художні твори, привчи себе до систематичного самоконтролю і самоаналізу.

За В. Іванишиним,

Я. Радевичем-Винницким

Завдання і запитання

- * До якого типу мовлення належить текст?
- * Вишиши ключові слова.
- * З чого, на думку авторів, починається шлях до мовної досконалості?
- * Чи готовий / готова ти скористатися порадами авторів? Якими саме?
- * До виділених слів добери спільнокореневі або відповідні відмінкові форми, щоб продемонструвати чергування голосних.
- * Склади п'ять запитань для мовознавчої вікторини «Наголос у щоденному житті».

! шістъма́, сінома́, съома́

§ 33

ПРАВИЛА ЧЕРГУВАННЯ [у] — [в], [і] — [й]. УЖИВАННЯ ПРИЙМЕННИКА з (із, зі, зо)

СПОСТЕРІГАЙ І МІРКУЙ

Прочитай уголос словосполучення:

в львівській кав'яні, студент з Запоріжжя

у львівській кав'яні, студент із Запоріжжя

Які з них вимовляти легше? Чому?

У чому секрет милозвучності української мови?

БУДЬ У ТЕМІ

Уживання **у — в, і — й, з (зі, зо)** в українській мові залежить від звукового оточення.

Уживаємо:

у — і

на початку речення, після паузи
(**І** сонце, **і** небо радіють. **У** матері спитай.)

між приголосними (м'яч **у** кошику, ліс **і** степ)

й — в	в	у	і
між голосними (красива й охайна, рибка в акваріумі)	перед голосним на початку речення (В Одесі тепло.)	перед в- , ф- , кв- , льв- , цв- , хв- , св- , тв- , дв- (описано у творі)	перед й, я, є, ї, ю (Іван і Юрій)
перед приголосним (мова й література)	після приголосного перед голосним (поїхав в Острог)	перед й, я, є, ї, ю на початку речення (У Якима людно.)	при зіставленні понять (добро і зло)

Уживаємо:

з	із/зі	зо
між голосними (команда з Одеси)	перед з, с, ц, ч, ш, щ (із сонця)	з числівниками (зо три яблука)
	між приголосними (артист зі Скадовська нас із батьком)	

БЕРИСЯ ВИКОНУВАТИ

292

До поданих слів добери відповідники, що демонструють чергування **у/в, і/й**.

Зразок. Вчитись — учитись.

Вчитись, вболівальник, йти, вже, вміло, імовірно, Іван, вчитель, імення, ввічливий, упевнено, уголос, удосталь, уздовж, вшанувати.

Порада Юрася

Якщо слово втрачає або змінює значення, **у — в, і — й** не чергуються. Наприклад, не можна вживати слово **удача** замість **вдача**, бо вдача — це характер, а удача — успіх.

293

Перепиши, вибравши потрібний сполучник чи прийменник.

Зразок. Прибув у місто.

Прибув **в/у** місто, **у/в** уяві дитини, **з/із/зі** своїм батьком, будь **з/зі/зо** мною, Марія **і/й** Йосип, небо **і/й** земля, **в/у** твоїй долоні, загубилися **у/в** лісі, була **в/у** їхньому дому, правда **і/й** кривда.

294

Гра «Хто куди поїхав?». Позмагайся з однокласниками / однокласницями, хто швидше добере з довідки й запише всі можливі правильні варіанти продовження речень.

Ростислав поїхав **у/в** Мираслава поїхала **в/у**

Довідка. Авдіївка, Вінниця, Волочиськ, Ірпінь, Ічня, Львів, Ужгород, Умань, Свалява, Святогірськ, Обухів, Одеса, Острог, Фастів, Феодосія.

295

Із поданих слів утвори словосполучення, правильно вживаючи прийменник **з** і його варіанти **зі, із, зо**. З трьома словосполученнями склади речення.

Зразок. Капає з даху.

Капати, дах; повернатися, школа; зроблений, скло; боротися, страх; виріб, срібло; перстень, золото; зібрати, стіл; загубитися, ліс.

296

Об'єднай у пари і запиши слова, правильно вживаючи сполучники **і, й**. Усно назви, які з рослин, згаданих у вправі, є символами українського народу?

Зразок. Алича й абрикос.

Алича, абрикос; омела, осика; дуб, береза; верба, калина; граб, клен; волошка, горицвіт; гвоздика, ромашка; смородина, малина; мак, барвіночок; липа, явір; сосна, ялина; тополя, ясен.

297

Творче завдання. Склади усне повідомлення про рослину — символ українського народу, дотримуючись правил уживання *у/в, і/й, з/зі/зо*.

298

Спиши текст, добираючи відповідний прийменник чи сполучник.

Про жодне **з/із** дерев України не складено стільки легенд, як про дуб, що **у/в** Верхній Хортиці на Запоріжжі. **І/й** не тільки тому, що це дерево красиве **й/і** могутнє, що воно вже сотні років зеленіє. А насамперед тому, що його вельми шанували запорізькі козаки. Казали навіть, що сам гетьман Богдан Хмельницький відпочивав **у/в** його тіні перед походом на ворога (за С. Шевчук).

299

Спиши, ставлячи на місці крапок потрібні прийменники *у/в, з/зі/зо* та сполучники *і/й*.

Стукати .. двері, .. вашому класі, зустрілися .. Львові,
.. спогадів дідуся, .. зрубаних сосон, .. східної частини,
.. сусіднього будинку, вдарив .. бубон, мир .. злагода, ..
свого помешкання, веселість .. смуток, ручка .. олівець.

Україна. Слово *Вкраїна* вживають лише в поетичних текстах.

300

Виразно прочитай тексти вголос, розглянь малюнок.

A. Без верби і калини нема України

Від найдавніших часів калина сусідилася біля людських осель. Там, де пускала глибоке коріння сім'я, виростав і кущ калини, яка утверджувала життєздатність і неперервність роду. Не було в Україні оселі, біля якої не кущувала б калина.

Ще одним нашим національним символом є верба. Верба — символ надзвичайної життєвої сили, уособлення материнства. Цвітіння верби навесні — потрійне свято, адже і природа святкує початок весни, і людина радіє першим котикам, і бджола бере перші меди.

За Н. Романенко

Б. Біля яру, біля стежки
одягла верба сережки.
Головою хилитала,
потихесеньку питала:
— Де ота біленька хатка,
що гарнесенькі дівчатка?
Хай би вибігли до стежки.
Подарую їм сережки.

Ліна Костенко

Завдання і запитання

- * До яких стилів мовлення належать тексти?
- * Назві образи, спільні для текстів і малюнка.
- * Які засоби виразності вжито в поезії Ліни Костенко?
- * Доведи, що в тексті **A** правильно вжито прийменник **В** та сполучник **і**.
- * Опиши, як зображене на малюнку вербу. Що на малюнку вказує на те, що верба — символ України-матері? Що на малюнку вказує на єдність минулого і сучасного України?
- * Уяви, що ти теж потрапив у цей чарівний світ. Ким ти себе уявляєш на картині? Чому?
- * Яким ти бачиш майбутнє України?

Художниця Вікторія Ковальчук

§ 34

УЗАГАЛЬНЕННЯ ВИВЧЕНОГО З РОЗДІЛУ «ФОНЕТИКА. ГРАФІКА. ОРФОЕПІЯ. ОРФОГРАФІЯ»

ПРИГАДАЙ І ПОВТОРИ

1. Які основні правила вимови голосних звуків?
2. Як перевірити правопис ненаголосених [е], [и]?
3. Які основні правила вимови приголосних звуків?
4. У яких групах приголосних відбувається спрощення?
5. Як перевірити правопис сумнівних приголосних?
6. Які голосні звуки чергуються?
7. Які приголосні звуки чергуються?
8. Як вимовляти й писати префікси з- (зі-, с-), роз- (розі-), без-?
9. Які правила уживання у/в, і/й, з/зі, зі (зо)?

ЗА КРОК ДО ПЕРЕМОГИ

1. Літеру **е** потрібно писати на місці пропуску в кожному слові варіанта
A к..шения, вер..сень
B д..ректор, п..нал
C і..н..рнет, кош..ня
D ш..потіти, п..ріг
2. Без помилок подано всі слова варіанта
A швидко, дорішка
B фудбол, приз
C легко, солодко
D бородьба, якби
3. Уподібнення приголосних відбувається в усіх словах варіанта
A косьба, легкість
B сміється, роздивився
C лічба, сонце
D книжці, мандрівник
4. Орфографічну помилку допущено у варіанті
A сфорнілий, збирати
B створити, зжувати
C спитати, зібрати
D сказати, зіп'ястися

5. Виділена літера позначає звук [з] в усіх словах варіанта
- А роздати, безрадісний Б безсилий, безперечно
В розповісти, без журний Г розказати, безчесний
6. Букву т на місці пропуску потрібно писати в усіх словах варіанта
- А пес..ливий, хвас..ливий Б контрас..ний, проїз..ний
В радіс..ний, чес..ний Г облас..ний, шіс..надцять
7. Чергування голосних може відбутися в усіх словах варіанта
- А сіль, сміх Б корінь, радість
В осінь, сніг Г користь, папір
8. Чергування приголосних може відбутися в усіх словах варіанта
- А дуга, захід Б рука, миша
В поріг, північ Г пиріг, краса
9. Правил уживання **у/в, і/й, з/зі/зо** не дотримано у варіанті
- А Зі степу з півночі влетів у місто вітер, підняв бадилля, куряву (В. Шевчук).
- Б Сяйнуло сонце — й земля заграла блискітками (В. Шевчук).
- В Двері зачинилися — і трамвайчик весело задзеленчав вечірнім містом (І. Малкович).
- Г Удалині в синю повінь лісу пірнало темно-червоне сонце (В. Шевчук).
10. Утвори прикметники від іменників **совість, честь, проїзд**.
11. Затранскрибуй слова **ромашці, грається**.

§ 35

ПОЗНАЧЕННЯ М'ЯКОСТІ ПРИГОЛОСНИХ НА ПИСЬМІ. УЖИВАННЯ М'ЯКОГО ЗНАКА

СПОСТЕРІГАЙ І МІРКУЙ

Прочитай слова. Пригадай, як може позначатися м'якість приголосного на письмі.

прямо, рівний, чотирьох

БУДЬ У ТЕМІ

М'який знак пишемо	М'який знак не пишемо
Після букв д, т, з, с, ц, л, н , що позначають м'який приголосний у кінці складу: бурулька, рись, молодь.	Після б, п, в, м, ф : голуб, насип, любов, вісім, верф.
Після р у буквосполученні бо : чотирьох, трьох.	Після букв ж, ч, ш, щ : ріж, річ, вишня, хвощ.
У дієсловах на -ться : усміхається.	Після р в кінці складу: гіркий, твердий, чотирма.
У суфіксах -ськ-, -цьк-, -зьк- : вінницький, товариський.	Перед м'яким або пом'якшеним приголосним: пісня, цвях.
Після л перед м'якими, перед -ськ-, -ств-, -чик- : рибальство, стільчики.	Після н перед ж, ч, ш, щ, -ськ-, -ств- : камінчик, промінчик.
У сполученнях -ньц-, -ньч- , які походять від -ньк- : донька — доньці — доньчин.	У сполученнях -нц-, -нч- , які походять від -нк- : Галинка — Галинці — Галинчин.
У сполученнях -льц-, -льч- , які походять від -льк- : лялька — ляльці — ляльчин.	У сполученнях -лц-, -лч- , які походять від -лк- : Наталка — Наталці — Наталчин.
Пишемо ьо	
У середині слова або складу: мальований, льодовий.	На початку слова або складу: майорить, йод.

БЕРИСЯ ВИКОНУВАТИ

301

Запиши слова, підкресли літери, що позначають м'які приголосні звуки.

Зразок. Ране́ць.

Ране́ць, березе́нь, уче́нь, дене́, морозе́ць, пале́ць, горобе́ць, пере́ць, портфель, ща́бель, паморозь.

302

Запиши слова фонетичною транскрипцією.

Ліс, муляр, зірка, рясно, салют, заллеться, гартується, сміється, літній, світлий, пісня, щастя.

303

Зроби буквений запис слів. Запам'ятай, що перед м'яким приголосним м'який знак не пишемо.

[к ӯ з' н' а], [к ó р иº с' т'], [ч е с' т'], [б еº р еº з' н' á к], [с' т' а г н ӯ т и].

304

Утвори прикметники від іменників шляхом додавання суфікса **-ськ-** запиши за зразком. Усно поясни, чому в одних словах перед суфіксом ставимо м'який знак, а в інших не ставимо.

Зразок. Оболо́нь — оболонський.

Оболо́нь, Умань, Ятрань, Рим, Тернопіль, Бориспіль, Сімферополь, Крим, Україна, Польща, Іспанія.

305

Утвори форму давального відмінка іменників. Поясни, чому в одних словах після **Н**, **Л** ставимо м'який знак, а в інших **не ставимо**.

Зразок. Крижинка — крижинці, рибо́нька — рибо́ньці.

Калино́нька, билинка, стежинка, сніжинка, травинка, намистинка, рибалка, Оле́нька, Оле́нка, жменька, доло́нька.

306

Спиши слова, ставлячи, де потрібно, м'який знак. Із трьома словами склади й запиши речення.

Учител..с..кий, волин..с..кий, сіл..с..кий, бас..кий, біл..ше, різ..кий, тон..ший, поділ..с..кий, гомін..кий, дівчинон..ці, скорин..ка, лял..чин, нян..чин, скрин..ка, пил..но, повіл..но, апел..син, джерел..це, приятел..ці, віzmеш..ся, тулит..ся, збігаєт..ся, утомиш..ся, мен..ше.

307

Гра «Третій зайвий». Спиши слова, ставлячи, де потрібно, м'який знак.

- A.** Вислов..те, стан..те, ріж..те.
- B.** Постав..те, сяд..те, озвуч..те.
- C.** Сип..те, вір..те, прилин..те.
- D.** Приход..те, їж..те, вибач..те.

У дієсловах наказового способу II ос. мн. **ь** пишемо, коли він був у цих дієсловах в однині: **радъ** — **радъте**, **кинь** — **киньте**. **Але:** **ріж** — **ріжте**, **сип** — **сипте**.

308

Спиши слова, ставлячи **ь** або **ї**. Аргументуй свій вибір правилами.

Сл..ота, л..ох, сер..озний, л..он, кра..овий, гост..овий, бо..овий, ма..онез, га..овий, колишн..ого, с..ома, літн..о-го, тін..овий, прац..овитий, ма..ор, с..огодні.

309

В інтернеті або на аркуші паперу створи хмари слів (5–8 слів): 1) у яких пишемо **ьо**; 2) у яких пишемо **йо**.

310

Спиши слова, виправивши орфографічні помилки.

Торішного, осінного, сольоний, тмяний, вузько, роздоріжъ, донці, сімъдесять, кобзарь, україньський, вісьмьох, товаришъ, реміньчик, білесенкий, різбяр, станте, насипъ.

311

Підготуй і виклади в захищених соцмережах презентацію (відео, пост) про основні правила уживання м'якого знака. Поділися своїм доробком із друзями / подругами.

312

Прочитай текст.

A. Весна в лісі

У білки народилися малята-білченята. Вони зовсім безпомічні, схожі на мишенят, тільки трохи більші. Білка-мати перші дні й не покидає їх самих, все відігриває, годує.

А от зайченята зовсім інші... Минулого року, на початку березня місяця, ми з товарищем швидко вийшли з-за **кущів** та заростей торішнього бур'яну... Вітер був сильний... Глядь, зайчиха пострибала в другий бік від нас. А на вогкому бур'яні, біля сніжку, **метушатися** двоє малесеньких зайченят. Вони страшенно перелякалися. Ми їх не чіпали, і вони наче крізь землю провалились, так швидко сковались у колючому чагарнику...

О. Копиленко

Б. До 2100 року в Україні може зникнути 97 % природного ареалу* білки — вивірки звичайної. Унаслідок зміни клімату, спричиненої глобальним потеплінням**,

* Ареал — зона поширення видів тварин, рослин тощо.

** Глобальне потепління — підвищення температури повітря на всій планеті.

у лісах зменшується кількість кормових ресурсів. Зрештою, тварини не зможуть виживати в умовах, до яких вони не пристосовані, і переселяться або на північ, де холодніше, або ближче до людей, де ситніше, — у парки і сквери наших міст.

За результатами досліджень
Г. Коломийцева, В. Придатка-Доліна

Завдання і запитання

- * До яких стилів мовлення належать тексти А, Б?
- * Добери заголовок до тексту Б.
- * Випиши спільні для обидвох текстів ключові слова.
- * Яку проблему порушене в тексті Б?
- * Чи правильне твердження «Через глобальне потепління білки загинуть»? Відповідь аргументуй.
- * Із тексту А випиши слова з м'яким знаком, поясни правопис цих слів.
- * Виділені слова запиши фонетичною транскрипцією.
- * Запиши свої міркування (3–5 речень) про необхідність дбайливого ставлення до природи.

Порада Юрася

Доводячи думку (тезу), викладай свої міркування послідовно:

1. Я вважаю, що ... (теза).
2. Тому що ... (аргумент).
3. Отже, ... (висновок).

Усний докладний переказ художнього тексту розповідного характеру з елементами роздуму

УЛОВИ ІДЕЮ

Прочитай висловлення.

Посперечалися якось Щастя і Здоров'я про те, хто з них важливіший. Щастя каже:

— Я важливіше, бо без мене людям погано, мене всі шукають. Кожен хоче бути щасливим.

— Однак кожен також хоче бути здоровим.

— Он іде хлопчик, запитаймо, що для нього головне — щастя чи здоров'я.

Вони звернулися до хлопчика:

— Хлопчику, що для тебе важливіше — щастя чи здоров'я?

— Звісно, щастя! — без вагань відповів хлопчик.

— Ти щасливий?

— О так, я щасливий!

— А чи здоровий ти? — поцікавилося Здоров'я.

— Так, я здоровий!

— Щастить тобі! — втрутився в розмову перехожий. — Мені б твоє здоров'я, то і я був би щасливий (нар. творчість).

Про що сперечалися герої твору?

Як ти розумієш слова перехожого? Чи погоджуєшся з ними?

Що для тебе означає бути щасливим? Поясни свою відповідь.

Квітці цікаво!

ПРИГАДАЙ

Які висловлювання називають роздумом?

З яких частин складається текст-роздум?

Часто в текстах поєднують різні типи мовлення. З яким типом мовлення може найчастіше поєднуватися роздум?

БУДЬ У ТЕМІ

Роздум поєднаний з розповіддю, більше зацікавить читача чи слухача, допоможе зробити відповідні висновки.

Будова розповіді:

початок дії

розвиток дії

кінець дії

теза

докази

висновок

Будова роздуму:

ТИ ЗМОЖЕШ

313

Прочитай казку.

Ішла стежиною Бабуся. Спіткнулася, і з її кошика висипалися яблука. Побачила це Дівчинка, що гралася неподалік, і допомогла Бабусі їх позбирати. Старенька подякувала Дівчинці і сказала: «Дай Боже тобі щастя!»

Дівчинка задумалася:

— Щастя? А що таке щастя?

Оскільки вона була маленькою і ще багато чого не знала, то вирішила спитати.

Звернулася спочатку до Пташки:

— Пташечко, що таке щастя?

— Це повернутися на батьківщину після довгої зими, звити гніздечко, вивести пташенят і вчити їх літати! — защебетала та.

Тоді Дівчинка запитала Квітку.

— Квітонько, скажи, що таке щастя?

— Це ласкаве Сонечко і теплий Дощик, — у відповідь залопотіла пелюстками Квітка.

Пішла Дівчинка до Дерева:

— Дерево, як по-твоєму, що таке щастя?

Могутнє Дерево тихо зашелестіло

буйним листям:

— Щастя — це пережити зимові морози та завірюхи і навесні знову одягнути зелене вбрання...

Тоді дівчинка запитала в Мами, що таке щастя.

— Для кожної матері щастя — це коли щасливі і здорові її діти, — відповіла Мама.

— Чому ж усі відповідають по-різному? — здивувалася Дівчинка.

Довго думала, а потім промовила:

— Щастя у кожного своє. Який ти сам, таке й твоє щастя (за В. Сухомлинським).

Завдання і запитання

- ★ Визнач тему й основну думку тексту.
- ★ Які типи мовлення поєднано в ньому? Свою думку обґрунтуй.
- ★ Зверни увагу на слова, написані в тексті з великої літери. Поясни, чому вжито велику літеру, а не малу. Зроби висновок.
- ★ Прочитай прислів'я з довідки. Поясни, як вони пов'язані зі змістом казки.

Довідка. Без щастя в ліс по гриби не ходи. Усякий свого щастя ковалъ. З щастя та горя скувалася доля. Кому яке щастя! Найбільше щастя в житті — здоров'я. Не було б щастя, та нещастя помогло. Справжнє щастя завжди

попереду. Хто дрімає, той щастя не має. Щастя бігає за сміливцями. Щастя знає, кого шукає. Як щастя буде, доля сама прийде.

- * Визнач мікротеми та склади план тексту.

Підказка від Квітки

1. Дівчинка допомагає Бабусі.
2. Як розуміє щастя Пташка?
3. Відповіді Квітки і Дерева.
4. Що є щастям для матері?
5. Щастя в кожного свое.

- * Прочитай текст у друге й докладно перекажи його за складеним планом (усно).

§ 36

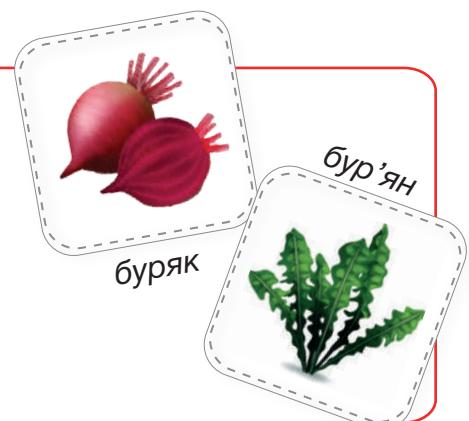
АПОСТРОФ

СПОСТЕРІГАЙ І МІРКУЙ

Розглянь малюнки. Що на них зображенено? Прочитай у голос назви рослин.

Які особливості у вимові слів ти помітив / помітила?

Для чого в українській мові використовують апостроф?

БУДЬ У ТЕМІ

Апостроф — це графічний знак, який використовують для позначення на письмі роздільної вимови твердих приголосних перед буквами **я, ю, е, ї**. Він показує, що ці букви позначають два звуки — [йа], [йу], [йе], [йі].

Апостроф перед я, ю, е, ї

пишемо

Після букв б, п, в, м, ф	б'ють, м'ята, Стеф'юк
Після букви p , що позначає твердий звук [p]	подвір'я, пір'їна, матір'ю
Після префіксів або першої частини складних слів, що закінчуються твердим приголосним	без'язикий, з'їзд, від'їхати, дит'ясла
Після букви K в імені Лук'ян та в споріднених словах	Лук'яненко, Лук'янець, Лук'янівка, лук'янівський

не пишемо

Після букв б, п, в, м, ф , якщо перед ними в корені слова є буква на позначення приголосного, крім p	свято, духмяний, морквяний, цвях, але: арф'яр, черв'як, торф'яний, верб'я
Після букви p , що позначає м'який приголосний [p']	рядок, рюкзак, рясний, крякати

Порада Юрася

Запам'ятати слова, у яких не пишемо апостроф, можна за допомогою речень:

«На мавпячому святі гости пили морквяний сік і духмяний чай. Ніхто не дзвякав цвяхами».

БЕРИСЯ ВИКОНУВАТИ

314

Спиши слова, ставлячи на місці крапок, де потрібно, апостроф. Об'єднуй написання.

Міжгір..я, сім..янин, м..ятний, гр..ядка, кров..ю, Середземномор..я, рум..яний, багр..яний, пр..янощі, Св..ятослав, присв..ята, хлоп..я, Лук..янчук, пір..я, в..юн, лижв..яр, львів..янин, зв..язати, без..ядерний, верф..ю.

315

Запиши у дві колонки слова: 1) у яких ставимо апостроф; 2) у яких апостроф не ставимо.

Р..ясний, нев..язкий, інтерв..ю, пор..ядок, гр..юкіт, об..ект, різдв..яний, кав..ярня, мавп..ячий, м..ясник, дзв..якнути, ув..язнити, р..юмсати, з..явитися, зор..яний, люб...язний, тъм..яний.

Підкресливши перші букви кожного слова першої колонки, продовж прислів'я «Хочеш собі добра — не роби...». Поясни, як ти його розумієш.

316

Гра «Третій зайвий». Спиши слова, ставлячи, де потрібно, апостроф. У кожному рядку підкресли «зайве» слово, тобто те, яке відрізняється від інших написанням.

1. Пам..ять, здоров..я, медв..яний.
2. Кур..єр, кур..ятина, міжгір..я.
3. Розв..язати, духм..яний, різдв..яний.
4. Від..єднати, без..іменний, під..їзд.

317

Утвори від поданих іменників прикметники за допомогою суфікса **-ян**. Запиши слова парами. Підкресли орфограму.

Зразок. Солома — солом'яний.

Солома, дерево, буря, крупа, морква, трава, зоря, тьма, торф.

318

Прочитай текст. Випиши слова з апострофом, обґрунтуй його вживання. Поясни значення вислову «сім п'ятниць на тиждень».

П'ятикласники Мар'ян і В'ячеслав вирішили вивчити напам'ять вірш улюблена поета і взяти участь у шкільному конкурсі читців.

Репетицію було призначено на п'ятницю. В актовій залі зібралися учні й учениці. Усі ретельно підготувалися. Мар'ян прочитав напам'ять вірш Тара́са Шевченка, а В'ячеслав — поезію Лесі Українки. Організатори конкурсу подякували дітям за роботу і призначили репетицію на наступну п'ятницю. Хлопці сказали, що будуть обов'язково. Вони прийшли першими, тож їх одразу запросили на сцену. Цього разу В'ячеслав рекламиував твір Василя Симоненка. Коли ж організатори ввічливо поцікавилися, чию ж поезію він прочитає на конкурсі, хлопець відповів, що подумає.

— Та в тебе сім п'ятниць на тиждень! — вигукнув Мар'ян.

— Та ні, просто мені різні вірші подобаються! — відповів В'ячеслав.

319

Виразно прочитай речення. Спиши їх, ставлячи, де потрібно, апостроф. Свій вибір аргументуй. Поясни зміст речень. Виконай фонетичний розбір виділених слів.

У всякім подвір..ї — свої повір..я. Ледачому і в будень св..ято. Заздрість здоров..я з..їдає. Вода все погане змиє, лише не погане ім..я. Не рівняй солов..я до зозулі.

320

Спиши речення, ставлячи, де потрібно, апостроф. Постав розділові знаки. Знайди слова, у яких звуків більше, ніж букв. Запиши одне з них фонетичною транскрипцією.

Зі старого торф..яного болота в..ється стежечка до самого озера. Медв..яний дух м..яти зів..ялої осоки

приємно лоскоче груди. Розм..якла земля в..їдливі реп..яхи цв..яшками впивалися в груди не пускали до озера. Загублене качине пір..я на тъм..яному плесі озера та густа р..яска надавали йому таємничості.

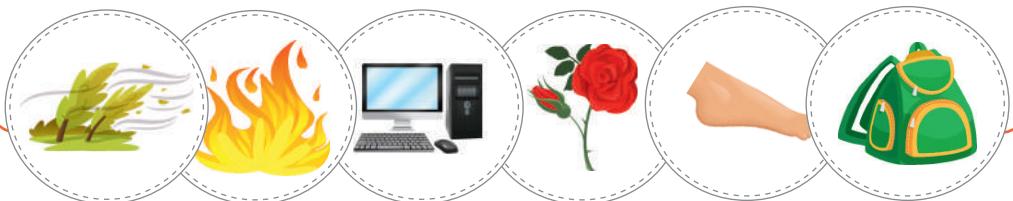
За І. Муквичем

321

Гра «Закодоване слово». Прочитай визначення і назви слово, що йому відповідає. Поясни правопис «закодованих» слів.

1. Опукла ділянка, розташована ззаду стопи.
2. Вогонь, що піdnімається над предметом, який горить.
3. Зародок квітки, листка або пагона рослини; брунька.
4. Заплічний мішок для речей.
5. Одна з назв електронної обчислювальної машини.
6. Навальний вітер з дощем; грозою, а взимку — зі снігом.

Довідка.

322

Прочитай текст.

Виросла в полі квітка. Раділа сонцю, повітрю, дощу, бо добре пам'ятала, що вона не кропива або реп'ях, а духмяна квітка, яка має дарувати людям красу.

Та одного разу бігло повз квітку рум'яне хлоп'я, зірвало її, зім'яло та й викинуло на дорогу.

Просто так, навіть не знаючи навіщо.

Боляче стало квітці, гірко, наче цвяшок уп'явся в ней. І краплини роси, наче слізози, рясно виступили на пелюстках.

— Як добре, що Господь створив мене не кропивою, — останнє, що з любов'ю подумала квітка. — Адже тоді хлопчик неодмінно обпік би собі руку.

А вона, пізнавши, що таке біль, так не хотіла, щоб ще хоч кому-небудь на землі було боляче...

Народна творчість

Завдання і запитання

- ★ Про що йдеться в тексті? Добери до нього заголовок.
- ★ Визнач стиль і тип мовлення.
- ★ Випиши слова з апострофом, поясни його вживання.
- ★ Яку основну думку висловлено в тексті?
- ★ Чого навчає притча?

Успіх з українською

Письмовий твір-роздум на тему, пов'язану із життєвим досвідом учнів

УЛОВИ ІДЕЮ

Прочитай текст. Добери до нього заголовок.

Сьогодні чимало людей ведуть мову про здоровий спосіб життя, хоча не всі розуміють суть цього поняття. Учені визначили «Сім правил здорового способу життя», дотримання яких допоможе кожному зберегти здоров'я на довгі роки.

Правило № 1 — правильне харчування. Потрібно споживати більше фруктів і овочів, продуктів, наповнених корисними для нашого організму речовинами.

Правило № 2 — рухова активність. Будьте активними, життєрадісними й відкритими до світу.

Правило № 3 — відмова від шкідливих звичок.

Правило № 4 — правильний розпорядок дня. Це передусім восьмигодинний здоровий сон. Потрібно привчити себе лягати й прокидатися в той самий час незалежно від того, який день тижня: будній чи вихідний.

Правило № 5 — позитивний настрій. Не зациклуйтеся на невдачах і недоліках!

Правило № 6 — дбайливе ставлення до себе. Себе треба любити, про себе потрібно піклуватися.

Правило № 7 — спілкування та співпраця з іншими. Вести здоровий спосіб життя краще не самому, а в якомусь товаристві (сім'я, друзі, сусіди тощо).

Пам'ятайте, що турбота про своє здоров'я та здоровий спосіб життя не має бути проблемою, це має бути вашим успіхом! (За матеріалами сайту МОЗ України).

Чи погоджуєшся ти з думками, висловленими в тексті?
Що для тебе є здоровим способом життя?

Квітці цікаво!

Чому дітям особливо важливо вести здоровий спосіб життя? Доведи свою думку (усно).

БУДЬ У ТЕМІ

Роздум — це зв'язний текст, що характеризує логічно послідовний ряд думок, міркувань, висновків на певну тему.

Роздум зазвичай складається з **трьох** частин:

Теза

(вступ, що містить думку, яку потрібно довести чи спростувати)

Обґрунтування тези

(основна частина, що містить аргументи і приклади)

Висновок

(збігається з думкою, висловленою на початку тексту)

Підказка від Квітки
До тексту-роздуму можна поставити питання **чому?**

УЧИСЯ В ІНШИХ

Прочитай висловлення.

На мою думку, здоров'я — це найбільший скарб людини. Його потрібно берегти з дитинства. Проте є чимало людей, зокрема й молодих, які самі шкодять своєму здоров'ю. Якщо ми сподіваємося на щасливе майбутнє, то завданням кожного з нас має бути здоровий спосіб життя.

По-перше, людина, яка в молодості не шанувала своє здоров'я, не почуватиметься добре в старості.

По-друге, хворобі легше запобігти, ніж її лікувати. А коли людина здорова, вона сповнена енергії, бадьорості та може добре працювати чи гарно вчитися.

Отже, здоров'я та здоровий спосіб життя — це запорука не лише щасливого майбутнього, а й успішного сьогодення.

За Д. Побігун

Сформулуй тему та основну думку тексту, виділи в ньому складові частини роздуму (усно).

Зверни увагу, які слова і словосполучення використано в різних частинах тексту.

Підказка від Квітки

Слова і сполучення слів, які вживаємо в тексті-роздумі:
на мою думку ... ; мені здається, що ... ; я вважаю, що ... (**теза**) ; тому
що ... ; по-перше, ... ; по-друге, ... ; наприклад; наведу приклад з
власного життя (**аргументи і приклади**) ; отже, ... ; підсумовуючи,
можна зазначити ... (**висновок**).

ТИ ЗМОЖЕШ

323

Розглянь серію коміксів.

Про що вони розповідають?

Завдання і запитання

- ★ Уяви себе на місці одного з героїв коміксу. Кого саме? Як би ти вчинив на місці героя?
- ★ Користуючись малюнками, добери кілька аргументів на підтвердження тези «Я вважаю, що в умовах пандемії необхідно носити захисну маску та користуватись антисептиками».
- ★ Поділися своїми міркуваннями з однокласниками / однокласницями (усно).

324

Прочитай учнівський твір.

Одного разу ми з друзями поспоречалися, чого не можна купити за гроші. Сергій уважав, що дружбу, Марійка — що кохання, Тарас — що добре ім'я. Так, їхні думки були слушні, але я сказав, що ні за які гроші не купиш здоров'я.

Коли ти хворієш, то весь світ тобі не милив. Ти не хочеш ні з ким спілкуватися, «зависати» в інтернеті, дивитися улюблені фільми, не кажучи вже про те, щоб учити уроки. Твоє активне, веселе, сповнене цікавих пригод життя неначе стає на паузу. Знаю це по собі. Адже не так давно перехворів і тепер дуже добре розумію, як важливо бути здоровим.

Так я й сказав друзьям. І вони мене підтримали. Так що суперечку виграв я! А мої друзі тепер знають, що здоров'я потрібно берегти, адже за гроші його не купиш.

Завдання і запитання

- ★ До якого типу мовлення належить текст?
- ★ Добери до твору заголовок. Тему чи основну думку він виражає? Знайди в тексті тезу і висновок.

- ★ Визнач і прочитай докази, які автор твору наводить на підтвердження тези. Чи є ці докази переконливими? Які ще докази, на твою думку, можна додати?
- ★ Доведи, що творчу роботу написано в художньому стилі.
- ★ Наведи приклади мовних засобів, характерних для цього стилю.

325

Гра «Ситуація з життя». Уяви себе учасником круглого столу, під час якого тобі потрібно висловити свої міркування щодо деяких шкільних проблем, а саме: «Яким має бути меню в шкільній їdalні?», «Чи потрібний сучасному підлітку урок основ здоров'я?», «Чому важливо займатися спортом?». Склади роздум на одну з зазначених тем (усно).

326

Творче завдання. Склади разом з однокласниками / однокласницями план твору-роздуму на тему «Здоровим бути круто!». За складеним планом напиши твір у художньому стилі.

§ 37

ПОДВОЄННЯ БУКВ НА ПОЗНАЧЕННЯ ЗБІGU ОДНАКОВИХ ПРИГОЛОСНИХ

СПОСТЕРІГАЙ І МІРКУЙ

Вимов подані слова парами.

хвилина — хвилинна

стіна — стінна

антена — антенна

ціна — цінна

БУДЬ У ТЕМІ

Приголосні звуки вимовляємо інколи довше, ніж звичайно. **На письмі** такі звуки позначаємо **подвоєними** буквами.

Два однакові приголосні звуки можуть збігатися на межі

префікса й кореня	відділ, оббігти, беззвучний
кореня й суфікса	лімонник, осінній, законний
двох суфіксів	глибинний, письменник
дієслівної основи і -ся	розрісся, піdnіssя, але : піdnосься
частин складного слова	фіzzарядка, спорттовари

БЕРИСЯ ВИКОНУВАТИ

327

Спиши слова. Розбери їх за будовою. Усно поясни правопис подвоєних букв.

Законний, віддати, юннат*, щоденник, пасся, беззубий, стінний, годинник.

* Юннат — юний натураліст.

328

Спиши речення, ставлячи, де потрібно, пропущені букви. Підкресли подвоєні букви.

Зразок. І глибока криниця не бездонна.

1. Для людської думки немає від..алі. 2. Вин..ого двома батогами не б'ють. 3. Роз..явив рота так, що хоч возом їТЬ. 4. Не думай, як позичати, а думай, як від..авати. 5. Одна вранішня година краща ніж дві ден..их. 6. І глибо..ка криниця не бездон..а.

329

Запиши слова в три колонки залежно від місця збігу приголосних: 1 — на межі префікса та кореня, 2 — на межі кореня та суфікса, 3 — на межі частин складного слова. Познач корені в словах, підкресли подвоєні букви.

Зразок. Беззоряний.

Беззоряний, пружинний, спеццех, відділ, переддень, **розвбройти**, відмінник, військкор, туманний, спинний, гостинність, оббити.

Виділене слово запиши фонетичною транскрипцією. Визнач у ньому кількість звуків і букв.

330

Добери до поданих слів спільнокореневі з подвоєними буквами. Запиши за зразком. Склади із двома словами (на вибір) речення.

Зразок. Зброя — безбройний.

Зброя, змістовний, дякувати, звук, дати, ділити, бігати, дзвеніти.

331

Утвори та запиши слова з подвоєними буквами, додаючи до поданих слів суфікс **-Н-**. В утворених словах виділи корені й суфікси.

Зразок. Осінь — осінній.

Осінь, кордон, машина, баштан, камін, бетон, екран, день.

332

Спиши речення, утворивши прикметники від поданих в дужках іменників. Усно поясни їх написання.

Зразок. І гудуть невпинно вулики бджолині.

1. Медонос весняний розпочався нині. І гудуть невпинно вулики (**бджола**) (С. Жупанин).
2. Сиділи попід стіною майстерні на сонечку, як (**сон**) горобці — рядочком (Г. Тютюнник).
3. Любив (**птах**) щебет у саду і в полі (О. Довженко).
4. Знайдено (**глина**) горщик з, можливо, найбільш стародавнім написом (із журналу).
5. Річ (**курінь**) отамана сподобалась козакам (М. Гоголь).
6. (**Рослина**) орнаменти на одязі українців демонструють барвистість і різноманітність рідної природи (з журналу).

333

Гра «Ситуація з життя». Виконуючи домашнє завдання, Оленка написала слово **журавлиний** з однією буквою **Н**, а **Тетянка** — з двома, але обидві отримали «дванадцять». Чому? Чи можна по-різному писати ці прикметники? Підтвердь свою відповідь прикладами. За потреби скористайся довідкою.

Довідка.

журавель

журавлина

334

Прочитай текст.

Українська мова — бездонна криниця народної мудрості. Вона невіддільна від українського народу і є віддзеркаленням його історії. Саме завдяки мові наш народ піднісся до вершин загальнолюдської культури.

Чи була б Україна відома, якби не мова, котрою писали свої невмирущі твори найвизначніші письменники, такі як Тарас Шевченко, Іван Франко, Леся Українка та інші?! Ми повинні віддячити їм шаною.

Істинний українець повинен виховувати в собі відданість рідній мові, щоденно плекати й захищати її.

За матеріалами сайту «На урок»

Завдання і запитання

- * Сформулюй тему та основну думку висловлення. Добери до нього заголовок.
- * Чи погоджуєшся ти з думками, висловленими в тексті?
- * Випиши слова з подвоєнням, поясни їх написання відповідними правилами.
- * Що ти знаєш про письменників, імена яких згадані в тексті?

- * Які твори цих авторів, вивчені раніше або прочитані самостійно, справили на тебе найбільше враження? Чому?
- * Розглянь світлину фрески на Набережному шосе в Києві. Вислови своє ставлення до вуличного мистецтва. Чи подобається воно тобі? Чим саме?

§ 38

ПОДВОЄННЯ БУКВ НА ПОЗНАЧЕННЯ ПОДОВЖЕНИХ ПРИГОЛОСНИХ

СПОСТЕРІГАЙ І МІРКУЙ

Прочитай речення. Зверни увагу на правопис виділеного слова.

Ставши в 1665 році гетьманом, Петро Дорошенко насамперед хотів одного — **возз'єднання** правобережної та лівобережної частин України в одну державу.

Як пояснити дві букви з у слові **возз'єднання**?

Чи можна подвоєння букв **н** також пояснити збігом двох одинакових приголосних?

Чим збіг приголосних відрізняється від подовження приголосних?

БУДЬ У ТЕМІ

В українській мові в позиції між голосними подовжуються 10 приголосних.

Подовжуються

м'які [д'], [т'], [з'], [с'], [ц'], [л'], [н'] і пом'якшені [ч'], [ж'], [ш']

в іменниках с. р. на -я та в похідних, крім назв малих за віком істот	гілля, гіллястий, збіжжя, побачення, століття, узбіччя, але : маля, теля, гусеня, кошеня, а та-кож кутя, попадя
у деяких іменниках ч. р. й ж. р. на -я та в похідних	Ілля, рілля, суддя (судді, суддів), стаття (статті, але : статей)
в іменниках ж. р., що закінчуються на приголосний, у формі Ор. в. одн.	молодь — молоддю, сіль — сіллю, подорож — подорожжю, але : повість — повістю, любов — любов'ю, матір — матір'ю
у прислівниках на -ння, -нню	спросоння, навмання, попідвіконню
у формах дієслова лити та похідних дієсловах	ллю, ллє, ллють, виллєш, ллється

Порада Юрася

Запам'ятати приголосні, які подовжуються між голосними, допоможе речення «**Де ти з"їси чи зжуєш ці лини?**».

БЕРИСЯ ВИКОНУВАТИ

335

Спиши, уставляючи пропущені букви. За потреби скористайся орфографічним словником.

Облич..я, знаряд..я, кут..я, учен..я, качен..я, послан..я, Запоріж..я, плаван..я, колос..я, Поділ..я, зран..я, безсмерт..я, щаст..я, мит..євість, взут..я, цуцен..я.

336

Прочитай прислів'я. Поясни написання слів з подвоєними приголосними (усно).

1. Життя прожити — не поле перейти. 2. Дерево міцне корінням, а людина — друзями. 3. Хто знання має, той мур зламає. 4. Роботу роблять не лише вмінням, але й терпінням. 5. Маленька праця краща за велике безділля.

337

Запиши іменники у формі орудного відмінка однини. Поясни їх написання (усно).

Зразок. Паморозь — памороззю.

Паморозь, почесть, віддаль, гучність, радість, блакить, свіжість, кров, постать, сталь, розповідь, медаль.

Вимов утворені слова, дотримуючись правил орфоепії.

338

До поданих слів добери спільнокореневі з подвоєнням на позначення подовжених приголосних. Запиши їх за зразком.

Зразок. Мовчати — мовчання.

Мовчати, знати, переконати, уміти, навчати, зітхати, відкрити, питати.

339

Запиши слова у дві колонки: 1 — з подвоєними літерами, 2 — без подвоєних літер.

Волос..я, стат..єю, попад..я, піdnіж..я, Іл..єнко, облич.., доручен..ь, узбіч..ями, індичен..я, папорот..ю, л..итимеш, ласкавіст..ю, лют..ю, корін..я, річ..ю, ясніст..ю, почут..ів.

Підкресливши першу букву кожного слова другої колонки, склади назву регіону України.

340

Гра «Третій зайвий». Спиши слова, у кожному рядку підкресли одне «зайве» слово, яке відрізняється від двох інших особливостями написання. Обґрунтуй свій вибір (усно).

1. Поліс..я, Закарпат..я, Придніпров..я.
2. Мід..ю, гран..ю, чарівніст..ю.
3. Суд..ів, стат..ей, відкрит..ів.
4. Навман..я, спросон..я, передміст..я.

341

Робота в парах. Разом з однокласником чи однокласницею запишіть слова з голосу. Поясніть за допомогою правил умови написання подвоєних букв.

Наддніпрянщина, піддашша, безсистемністю, напруженістю, юннати, безліччю, дерев'яний, Прикарпаття, зрання, Ганнин, іменник, перенісся.

342

Прочитай текст.

Видатний український науковець і філософ Володимир Вернадський з юнацьких літ мав надзвичайну здатність до самовиховання. Він склав для себе життєву програму, якої дотримувався понад пів століття. Першим пунктом програми було вироблення характеру. Визначальними рисами для науковця Вернадський вважав відвертість, сміливість, вміння висловлювати й захищати свої погляди, доводити свої переконання. Другим пунктом він визначив глибокі знання, необхідність здобуття всебічної освіти. А третій пункт звучав так: «Завдання людини полягає в тому, щоб робити якомога більше добра іншим».

Володимир Вернадський завжди залишався вірним своїм ідеалам і заслужив гідне пошанування серед нащадків. На честь ученого випущено пам'ятні монети, поштові марки, грошову купюру з його зображенням,

названо Національну бібліотеку України, антарктичну станцію, астероїд, кратер на Місяці, вулиці, парки і сквери. А 12 березня 2013 року Google відзначив 150-річчя від дня народження Володимира Вернадського святковим логотипом.

О. Апанович

Завдання і запитання

- ★ Що нового ти дізнався / дізналася з тексту? Чи зацікавила тебе ця інформація?
- ★ Сформулюй тему та основну думку висловлення. Добери заголовок.
- ★ Склади допис до шкільного вебсайту про вшанування пам'яті Володимира Вернадського в Україні і світі. Скористайся матеріалом вправи.
- ★ Випиши слова з подвоєнням, поясни їх написання відповідними правилами.

§ 39

УЗАГАЛЬНЕННЯ ВИВЧЕНОГО З РОЗДІЛУ «ФОНЕТИКА. ГРАФІКА. ОРФОЕПІЯ. ОРФОГРАФІЯ»

ПРИГАДАЙ І ПОВТОРИ

1. Як можна позначати м'якість приголосного на письмі?
2. Коли слід уживати м'який знак?
3. Які правила вживання апострофа?
4. За яких умов відбувається збіг приголосних?
5. Коли відбувається подовження приголосних?
6. Чим збіг приголосних відрізняється від подовження приголосних?

ЗА КРОК ДО ПЕРЕМОГИ

1. Виділена буква позначає один і той самий звук в усіх словах рядка
A тісний, блакить, тюльпан
B зірка, зоопарк, зустріч
C зяблик, захоплення, зранку
D діяти, душевний, радість
2. М'який знак на місці попуску **не потрібно** писати у всіх словах рядка
A громадян..ський, уман..ський, дівчин..ці
B тон..ший, мен..ший, вишен..ка
C жін..чин, лял..чин, боя..зкий
D сторін..ка, нен..чин, різ..кий

- 3.** Букву **й** треба вставити на місці пропуску у всіх словах рядка
- A** па..овий, бо..овий
B во..овничий, помал..ований
C л..он, бу..ок, пол..овий
D га..овий, зарубц..ований
- 4.** Апостроф на місці попуску треба поставити у всіх словах рядка
- A** під..їхати, з..їсти, цв..яx
B пор..ядок, з..ясувати, св..ятковий
C різдв..яний, пр..ямовисний, бур..янець
D роз..юшити, Мар..яна, пір..я
- 5.** Збіг приголосних відбувається у всіх словах рядка.
- A** лимонний, віддати, роззувся
B піддати, сіллю, памороззю
C знання, сонний, зілля
D піддашша, роздоріжжя, життя
- 6.** Подовження приголосних відбувається у всіх словах рядка
- A** обличчя, волосся, денний
B сонний, Поділля, беззубий
C колосся, розкішшю, сторіччя
D навмання, Полісся, бездонний
- 7.** Орфографічну помилку допущено в рядку
- A** Високі сосни тяглись у небо віттям, боролися за кожен промінь сонця (*В. Шевчук*).
B Збиралось птаство на невеселі осінні грища (*В. Шевчук*).
C Вже де-не-де холодним полумям горіли клени (*В. Шевчук*).
D Холодний вітер! Такий завиграшки пооббиває листя (*В. Шевчук*).

8. Правильну фонетичну транскрипцію слова подано в рядку
- А здається [з д а й є ц' а]
Б тъохкати [т' о х к а т и]
В безділля [б е" з д і л а]
Г розділ [р о з д і л ']
9. Постав у форму орудного відмінка слова **прозорість, подорож, кров.**
10. Добери слова з подовженими приголосними звуками, склади й запиши з ними речення.
11. Добери слова зі збігом приголосних звуків, склади й запиши з ними речення.

§ 40

ВІДОМОСТІ ІЗ СИНТАКСИСУ І ПУНКТУАЦІЇ

СЛОВОСПОЛУЧЕННЯ

СПОСТЕРІГАЙ І МІРКУЙ

А. Прочитай слова, словосполучення, речення.

слова

хмари
пішли
дощ

словосполучення

осінні хмари
пішли до лісу
мокрий від дощу

речення

Хмари плинуть.
Ми пішли.
Дощ періщив.

Чи можливо в словосполученнях і реченнях поставити запитання від слова до слова?

Що точніше називає предмет, ознаку або дію — слово чи словосполучення?

Чим відрізняється речення від словосполучення?

Б. Прочитай сполучення слів.

хмари і сонце

без хмар

пішли і зробили

таки пішли

дощ і град

після дощу

Чи можливо в запропонованих сполучках поставити запитання від слова до слова? Чи матиме це сенс? Чи можна вважати ці сполучки словосполученнями?

БУДЬ У ТЕМІ

Синтаксис — це розділ науки про мову, що вивчає словосполучення і речення.

Пунктуація — це розділ науки про мову, що вивчає правила вживання розділових знаків.

Словосполучення — це група з двох самостійних слів, одне з яких — **головне** (від нього ставимо питання), друге — **залежне** (до нього ставимо питання). Наприклад, у словосполученні *весняний подих* слово *подих* — головне (від нього ставимо питання), а слово *весняний* — залежне (до нього ставимо питання):

На відміну від слова, словосполучення точніше називає предмет, дію, ознаку, але не виражає закінченої думки. Наприклад, у словосполученні *осінні хмари* уточнено, що хмари не весняні, а осінні. *Хмари пливуть* — речення. Тут виражено закінчену думку: *хмари* (що роблять?) *пливуть*.

Однорідні члени речення рівноправні між собою і **не можуть утворювати словосполучення**, наприклад: *хмари і сонце, пішли і зробили, мокрий і холодний*.

Прийменники в поєднанні із самостійними частинами мови теж **не утворюють словосполучення**, наприклад: *без дощу, для тебе, біля школи*.

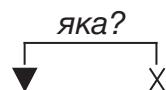
Щоб зрозуміти, словосполучення перед нами чи ні, потрібно дати відповідь на такі запитання:

- ★ Чи є два слова, що належать до самостійних частин мови? (**Якщо ні — це не словосполучення!**)
- ★ Чи можна поставити від слова до слова запитання? (**Якщо ні — це не словосполучення!**)
- ★ Чи виражено закінчену думку? (**Якщо ні — це словосполучення, якщо так — це речення!**)

БЕРИСЯ ВИКОНУВАТИ

343

Випиши словосполучення, визнач у них головні і залежні слова. Постав питання від головного слова до залежного. Запиши за зразком.

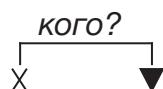

Зразок. Тепла весна.

Оберігаю природу, тепла весна, ранньої осені, милуюся красою, сонце заходить, зима і літо, прозоре повітря, моря і ріки, усіяній квітами, степи і ліси, до ранку, перед світанком.

344

Прочитай словосполучення, визнач у них головні і залежні слова. Постав питання від головного слова до залежного. Запиши словосполучення за зразком. Із двома-трьома словосполученнями склади й запиши речення.

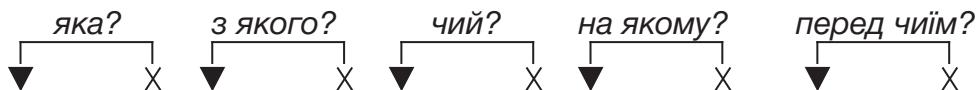
Зразок. Побачили білку.

Сонячна днина, старий дуб, лісова галевина, намалювати лисенятко, виготовив з дуба, співати дзвінко, прищеплений до яблуні, квітка з лісу.

345

Склади словосполучення за схемами. Укажи, якими частинами мови виражені головне і залежне слово в словосполученнях.

Зразок.

346

Запиши подані словосполучення в такій послідовності: 1) з головним словом, вираженим дієсловом; 2) з головним словом, вираженим іменником; 3) з головним словом, вираженим прикметником. Постав усно питання від головного слова до залежного.

Вирощувати гриби, менша від мачинки, прощатися з літом, пожовкла трава, схожа на квітку, вересневий день, працелюбні мурашки, поливати квіти, сплетений із трав, осінній місяць, виходити з гаю, милуватися пейзажем.

347

До поданих словосполучень добери синонімічні. Запиши.

Зразок. Хвіст собаки — собачий хвіст.

Нора зайця, насіння з соняшника, чай з малини, сік з яблук, хвилі Дніпра, берег моря, цвіт липи.

348

Спиши, добираючи з дужок таке слово, щоб утворився сталий вислів — фразеологічне словосполучення. Поясни значення кожного фразеологізму.

Зразок. Ловити ґав — бути неуважним.

Ламати (**калину, дрова**), пекти (**раки, пиріжки**), вовчий (**хвіст, апетит**), чорна (**кішка, хустина**), народиться (**весени, в сорочці**), кидати гроші на (**сніг, вітер**).

349

Знайди помилки в будові поданих словосполучень. Запиши словосполучення правильно.

Вибачте мене, старший по віку, сталося із-за неуважності, зошит по математиці, дякую тебе, хворий грипом, відповідно з записом, згідно наказу.

Порада Юрася

У цих словосполученнях неправильно вжито форму залежних слів. Таку помилку називають граматичною і позначають на берегах літерою **Г**.

350

Спиши, ставлячи пропущені літери. Випиши з кожного речення два-три словосполучення, зроби їх синтаксичний розбір.

1. Д..влюсья на мое небо й непомітно линув сон щасливий (О. Довженко). 2. Рожевим цвітом світить..ся ш..пшина (Я. Калінецький). 3. Степ споч..ває, наб..рається прохолоди після денної сліпучої спеки (Ол. Гончар). 4. Н..зенькі хати осіли під синьою бан..ю неба (М. Коцюбинський).

Синтаксичний розбір словосполучення

ПОСЛІДОВНІСТЬ РОЗБОРУ

1. Визнач головне і залежне слово.
2. Постав питання від головного слова до залежного.
3. Визнач, якими частинами мови виражені головне і залежне слово.
4. Укажи, як граматично пов'язане головне слово із залежним: за допомогою тільки закінчення або за допомогою закінчення та прийменника одночасно.

ЗРАЗОК ПИСЬМОВОГО РОЗБОРУ

Пооглядав Василько чоботи, поприміряв та й подався на вигін, до тополі (З. Мензатюк).

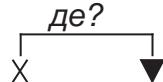

ЗРАЗОК УСНОГО РОЗБОРУ

У словосполученні **пооглядав чоботи** головне слово — **пооглядав**, залежне — **чоботи**. Пооглядав (що?) чоботи. Головне слово виражене дієсловом, залежне — іменником. Граматично залежне слово пов'язане з головним за допомогою закінчення.

351

Добери до запропонованих іменників із прийменниками дієслова так, щоб утворилися словосполучення. Запиши їх за зразком, поставивши питання від головного слова до залежного.

Зразок. Сховатися в дуплі.

У дуплі, біля ставу, у гаю, у вирій, без листя, від холоду, на вітрі, за море.

Довідка. Полетіти, стояти, рости, тримтіти, рости, цвісти, податися.

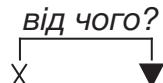
352

Творче конструювання. Утвори словосполучення з поданих слів, добираючи потрібний прийменник та ставлячи іменник у форму відповідного відмінка. Яку роль відіграють прийменники в таких словосполученнях?

Спостерігати, природа; мрія, зима; наблизатися, ліс; зустрітися, парк; опинитися, галевина; прилягти, верба; сидіти, берег; прислухатися, шелест.

353

Перебудуй словосполучення так, щоб утворилося словосполучення, у якому головне слово виражене прикметником. Запиши за зразком, поставивши питання від головного слова до залежного. Із двома-трьома словосполученнями склади й запиши речення.

Зразок. Холодний дощ — холодний від дощу.

Холодний дощ, сивий туман, радісне сонце, щедра праця, рясні плоди.

навчатися музики (мóви, матемáтики)

Прочитай текст.

З моря джигітували* солоні вітри, мчали степом і зникали в Закаспій. Над селищем мовчали голубі верхів'я. Дрижали зорі і спокохано перебігали до небокраю. Проходив синій листопад. Плентався по садках, по городах, заходив під дахи будинків і відходив за вітрами.

На світанку вдарив мороз. Затривожились дерева, пішла листяна фуга**. Дерева порожніли, а листки спішили, падали...

Земля думала глибоку думу. Мовчали вітри.

За М. Хвильовим

* Джигітувати — гарцювати на коні.

** Фуга — те саме, що хуга, завірюха.

Завдання і запитання

- ★ До якого типу мовлення належить текст?
- ★ Який настрій викликає текст?
- ★ Які слова в тексті вжито в переносному значенні?
- ★ Випиши з тексту три словосполучення, у яких головне слово виражене дієсловом.
- ★ Випиши з тексту три словосполучення, у яких головне слово виражене іменником.
- ★ Зроби синтаксичний розбір виписаних словосполучень.

§ 41

РЕЧЕННЯ. ГОЛОВНІ ЧЛЕНИ РЕЧЕННЯ

СПОСТЕРІГАЙ І МІРКУЙ

Прочитай і проаналізуй матеріал, уміщений у таблиці.

У якій колонці подано словосполучення?

У якій колонці подано речення? Доведи свою думку.

липовий гай	жовтіє листя
оберігати природу	почалися морози
садити дерева	відлітають птахи
моторні білочки	білочки стрибають

БУДЬ У ТЕМІ

Речення — це слово чи група слів, пов’язаних за змістом і граматично, що виражають відносно закінчену думку: прохання, наказ, запитання, повідомлення тощо.

Граматичний зв’язок слів у реченні забезпечують закінчення і службові слова.

В **усному** мовленні речення одне від іншого відокремлюємо паузами, у **писемному** — розділовими знаками.

У реченні є **граматична основа**, що складається з **головних членів** речення:

Підмет — головний член речення, що називає виконавця дії в реченні й відповідає на питання: **хто? що?**

Присудок — головний член речення, що називає:

★ дію, яку виконує підмет	<u>Сонце</u> (<u>що робить?</u>) <u>сміється.</u>

★ ознаку, якою наділено підмет	<u>Сонце</u> (<u>яке?</u>) <u>красиве</u> .
★ іншу назву підмета, яка його характеризує	<u>Сонце</u> — (<u>що це?</u>) <u>джерело життя</u> .
★ стан	☒ (<u>що відбувається?</u>) <u>Сутеніс</u> .

Підмет підкреслюємо так: _____.

Присудок підкреслюємо так: _____.

Склад граматичної основи

Підмет і присудок

Кілька підметів і один присудок

Один підмет і кілька присудків

Тільки підмет

Тільки присудок

Приклади

Парубки танцювали старовинний гуцульський «Аркан» (Т. Масенко).

Любов і пісня народжуються в серці.

По діброві вітер віє, гуляє по полю, край дороги гне тополю до самого долу (Т. Шевченко).

Мамина колискова.

Споконвіку в нас шанують працю і пісню.

БЕРИСЯ ВИКОНУВАТИ

355

Дослідження-моделювання. Постав подані слова в таких граматичних формах, щоб із них можна було утворити речення-прислів'я. Утворені речення запиши, визнач у кожному граматичну основу. Поясни, як розпізнати граматичні основи.

1. Мати, природа, одному, мачуха, другому.
2. Дощ, і, без, не, трава, росте.
3. Небо, боїться, не, чисте, ні, грому, ні, блискавки.
4. Земля, грудень, студить, грудить, хатинки, а.

356

Запиши речення, підкресли підмети і присудки. Визнач, якою частиною мови виражений кожен головний член речення.

Зразок. Розсипає сонце щедрою рукою золотаві квіти в тихому гаю (В. Сосюра).

1. Дуби сплели кошлаті віти, шумлять в задумі ясени (Л. Дмитерко).
2. Під дощ заснули голуби у тихім затінку ліщини (Г. Чубач).
3. У пишні шати вбралися велетні дуби (Ю. Старостенко).
4. Падає кленовий лист на землю і затихає (Остап Вишня).

357

Спиши, ставлячи пропущені розділові знаки. Прочитай відрядкований текст уголос, правильно іntonуючи речення.

A. Як гарно буває літнього ранку сходить сонце луки виблискують росяними краплинками, наче дорогими самоцвітами пташки випурхують зі своїх скованок.

Марко Вовчок

B. Довбиш був багатий чоловік він жив на самому кінці села там глибокий яр входив у ліс вузьким клином у самому кутку того яру блищав маленький Довбишів ставочок над тим ставком стояла його хата вона була вся в черешнях од вулиці було видно тільки краї білої стіни з сінешніми дверима густі високі вишні зовсім закривали од вулиці вікна й стіни, наче густий ліс (Іван Нечуй-Левицький).

358

Прочитай речення спочатку з лівої колонки, а відтак — із правої. Визнач головні члени речення (усно).

Сонце вже зайшло.	Вечір.
Зі сходу насуваються хмари.	Світає.
На небі з'являються перші зірочки.	Повіває прохолодою.

359

Перебудуй речення з одним головним членом на речення з підметом і присудком. Запиши їх. Підкресли головні члени речення.

Зразок. У хаті пахне хлібом. У хаті пахне хліб.

1. Сонцем залило степ.
2. На пасіці запахло медом.
3. Від ставка війнуло прохолодою.
4. Мені хочеться дочекатися ранку.
5. Стежки замело снігом.

360

Розподіли та запиши подані речення у дві колонки: 1) речення з одним головним членом; 2) речення з підметом і присудком. Підкресли головні члени речення.

Зразок.

Речення з одним головним членом	Речення з одним головним членом
<u>Думку доведено.</u>	<u>Ми довели</u> свою думку.

Текст написано правильно. Хор співав злагоджено. Ми впоралися із завданням. Завдання виконано вчасно. На картині зображене осінній пейзаж. Ми досліджуємо світ. Художник вдало змалював красу осені. Ми любимо сонце і трави. Цінуйте життя!

361

Спиши речення, дібравши слова з довідки. Підкресли підмети і присудки. У якому реченні граматична основа складається тільки з присудка?

1. Ліс сам себе
2. Усі ріки до моря
3. Тиха вода греблі
4. Гостре словечко ... сердечко.
5. Сказаного й сокирою не

Довідка. Рве, чистить, вирубаєш, ранить, йдуть.

362

Віднови народні прислів'я, поєднуючи за змістом частини правої та лівої колонок. Запиши відновлені прислів'я, ставлячи розділові знаки. Познач речення з одним головним членом.

Здоровенькі будьмо	не носять
Решетом воду	чужій біді
Не радій	не білять
Правда кривду	та себе не гудьмо
Вуглем полотна	вода не тече
Під лежачий камінь	переважить
Від совісті	не втечеш

363

Виразно прочитай текст у голос. Доведи, що він належить до художнього стилю (усно). Спиши виділені речення, підкресли головні члени речення.

Сьогодні в лісі справжній листопад. **Клени осипаються від найменшого подиху вітерцю. Гаснуть останні вогневі барви. На восковому листі з'являються брудні плями.** Деякі листочки, засихаючи, скручується в дудочку. Коли обережно розгорнути такий листок, всередині в ньому тримтить кришталева росинка.

Олесь Донченко

364

Спиши речення. Підкресли головні члени речення. Визнач, якою частиною мови виражений кожен головний член речення. У якому реченні граматична основа складається з одного головного члена?

1. Дивлюсь на чарівний, залитий сріблом світлом берег...
2. Пахнуть трави над водою.
3. Луна покотилася громом.
4. Один лише раз по висипу Десни пройшов лев...
5. Голова велична, кудлата грива і довгий з китицею хвіст.
6. Іде він поволі вздовж висипу над самою водою.

За О. Довженком

365

Спиши текст. Підкресли головні члени речення. Визнач, якою частиною мови виражений кожний головний член речення. У яких реченнях граматична основа складається з одного підмета і декількох присудків?

Наш пароплав ішов теплими південними морями. Якось ми зупинилися біля берегів Африки. До нас на човні підплів чоловік. Він продав морякам двох мавпочок. Звірята впирались, вищали, мотали головами, дригали лапками, махали хвостами... Вони не хотіли залишати чоловіка. Тоді сивий боцман схопив їх руками і забрав на палубу. Пароплав рушив у далеку путь. Мавпочки швидко звикли до нового місця (за М. Трублаїні).

366

Виразно прочитай текст.

Світ природи у творах української художниці Марії Примаченко оживає дивними барвами. У ньому багато фантастичних чудовиськ і птахів.

Марія малювала, вишивала, захоплювалась керамікою. Її чудові керамічні глечики й тарелі розписані рудими лисичками, страшними звірами, блакитними мавпами і зеленими крокодилами.

«От якби зібрати з усієї України народних майстрів, що за дива витворили б — цвів би не лише садами Київ. **Будинки сміялися б до людей...**» — мріяла художниця.

За матеріалами сайту «Україна молода»

Завдання і запитання

- ★ У виділених реченнях знайди граматичні основи.
- ★ У якому з підкреслених речень є слова, ужиті в прямому значенні?
- ★ Як ти розумієш вислів «Будинки б сміялися до людей»?

- ★ Який малюнок Марії Примаченко ти вибрав би / вибрала б щоб прикрасити свою кімнату?
- ★ Що ти намалював би / намалювала б, щоб створити гарний настрій?

§ 42

ВИДИ РЕЧЕНЬ ЗА МЕТОЮ ВИСЛОВЛЮВАННЯ, ЕМОЦІЙНИМ ЗАБАРВЛЕННЯМ

СПОСТЕРІГАЙ І МІРКУЙ

Прочитай речення вголос.
Чи однакова інтонація в реченнях?
Які думки висловлено в реченнях?
Які розділові знаки стоять у кінці речень?

★ Діти співають.
★ Діти співають!

★ Діти, співайте.
★ Діти співають?

БУДЬ У ТЕМІ

В українській мові вирізняють такі три види речень **за метою висловлювання: розповідні, питальні, спонукальні**.

- ★ Розповідним називають речення, у якому повідомляється про якусь подію. У кінці розповідного речення ставлять **крапку**. Наприклад: *Листопад зими дорогу відчиняє* (народна творчість).
- ★ Питальним називають речення, у якому про щось запи-тується. У кінці питального речення ставлять **знак питання**. Наприклад: *Червона калино, чого в лузі гнешся?* (І. Франко).
- ★ Спонукальним називають речення, у якому виражено спонукання до дії: прохання, пораду, вимогу, запрошення, заклик. У кінці спонукального речення ставлять **крапку**. Наприклад: *Прилітайте до колиски, лебеді, як мрії, опустіться, тихі зорі, синові під вії* (В. Симоненко).

За емоційним забарвленням речення поділяють на **неокличні й окличні**.

Окличними можуть бути розповідні, питальні та спонукальні речення, які виражають сильну емоцію. Їх вимовляють з окличною інтонацією.

У кінці окличного розповідного й окличного спонукального речення ставлять **знак оклику**. У кінці питального окличного речення ставлять **знак питання і знак оклику**.

<i>Весна прийшла!</i> ↓ розповідне окличне	<i>Весна прийшла??!</i> ↓ питальне окличне	<i>Весно, прийди!</i> ↓ спонукальне окличне
<i>Весна прийшла.</i> ↓ розповідне неокличне	<i>Весна прийшла?</i> ↓ питальне неокличне	<i>Весно, прийди.</i> ↓ спонукальне неокличне

БЕРИСЯ ВИКОНУВАТИ

367

Прочитай речення. Визнач види речень за метою висловлювання. У чому відмінність між реченнями в лівій і правій колонках?

- Ти йдеш на тренування?
- Звісно, йду.
- Не запізнююся. Скоро змагання.

- Ти йдеш на тренування?!
- Звісно, йду!
- Не запізнююся! Скоро змагання!

368

Спиши спочатку розповідні, потім питальні, тоді спонукальні речення. Поясни вживання розділових знаків у кінці речень.

1. Щось мріє гай — над річкою (П. Тичина).
2. Не рони, вербо, сліз над водою... (Леся Українка).
3. Ви знаєте, як липа шелестить у місячні весняні ночі? (П. Тичина).
4. Линьте, хмари, ой прилиньте, хмари... (П. Тичина).
5. Хто може випити Дніпро, хто властен виплескати море? (М. Рильський).

369

Прочитай речення з правильною інтонацією. З'ясуй вид кожного речення за метою висловлювання та за емоційним забарвленням.

1. А в очі — рінь*, а в груди — зайда-вітер, а вслід чортополоху свист і сміх... (П. Ребро).
2. Ти не боїшся темряви, Андрію? (П. Загребельний).
3. Грай же, море, мовчіть, гори, гуляй, буйний, полем! (Т. Шевченко).
4. Не люблю осінньої ночі! (Б. Лепкий).
5. Сніг на листках — а листя ще зелене! (М. Рильський).

* Рінь — крупний пісок.

370

Подані речення перетвори на питальні та спонукальні, запиши в зошит. У першому й четвертому реченнях познач частини мови.

1. Діти піклуються про тварин.
2. Дівчата принесли в хату квіти.
3. Школярі гуляють у садку.
4. Лелеки повертаються додому.

371

Гра «Знайди інше!». Знайди речення, яке відрізняється від інших за метою висловлювання.

1. Чи є кращі над квітками та над веснянії? (Леся Українка).
2. Шипшина важко віддає плоди (Л. Костенко).
3. В кожній краплині того дощу була якась історія (О. Максимчук).
4. Яблука доспіли, яблука червоні! (В. Сосюра).

372

Випиши з тексту чотири речення (на вибір) за зразком. Підкресли підмети і присудки. Визнач види речень за метою висловлювання та за емоційним забарвленням.

Зразок. Прислухайтесь до пташиного хору в лісах, парках, садках (спонукальне, неокличне).

Прислухайтесь до пташиного хору в лісах, парках, садках. На різні голоси славлять весну дрозди, коноплянки, вівчарики, щиглики та інше голосисте птаство. А он здалеку озвалася вивільга. Деся гучно закувала зозуля...

Насувається здалеку темна хмара. Загуркотів перший, весняний, травневий грім. Мабуть, дощ буде! Треба кудись ховатись!

О. Копиленко

373

Дослідження-відновлення. Віднови й запиши в зошит речення, уставляючи слова з довідки. Усно визнач види речень за метою висловлювання та за емоційним забарвленням.

1. Весняночко-паняночко, де ти зиму ... ? (У. Кравченко).
2. Орле, а нумо ... ! (І. Качуровський).
3. Веселики-журавлі, що ... на крилі? (С. Пушик).
4. Коли сонечко пригріє, то й трава ... (народна творчість).
5. Як лютий не ... , а на весну брів не хмур (народна творчість). Тане ... , зеленіє лужок, день прибуває, коли це буває? (Народна творчість).

Довідка. Зазеленіє, сніжок, лютуй, зимувала, несетé, літати.

374

Виразно прочитай текст. Визнач види речень за метою висловлювання та за емоційним забарвленням (усно).

Як гарно на квітчастому лузі раннього літа!

Зачаровано вбираєш зором багатобарв'я кольорів: і ніжну зелень трав, і переливне буяння квіту, і казкові бризки сонця... Як зберегти оцю красу, нерідко отак ненароком і бездумно понищено?! Бо людині необхідний зв'язок із богинею-природою. Подивіться на чари буйноквіття, почуйте волання трави і дерев. І все зробіть, щоб нащадкам усміхалася і ростила вічну духовність наша найпрекрасніша на світі земля (І. Вихованець).

375

Творче завдання. Підготуй інформацію для шкільної електронної газети (сайту школи): 1) про хороші вчинки учнів і учениць — юних захисників і захисниць природи; 2) про кумедну поведінку ваших домашніх улюблениців. Склади й запиши коротку розповідь. Використай різні за метою висловлювання та емоційним забарвленням речення.

Нумо дружити! Заспіваймо пісню!

376

Робота в парах. Разом з однокласником / однокласницею перебудуйте запропоновані речення в питальні і введіть їх у діалог (усно).

Зразок. — Чому не можна ламати дерева та кущі?

— Тому що вони виробляють кисень, потрібний нам для життя.

1. Не треба смітити в лісах, парках і скверах. 2. Не слід марно витрачати питну воду. 3. Не варто використовувати пластикові пакети.

377

Виразно прочитай текст.

Чи далеко до осені?

Лелека живе на старому в'язі. З лелечихою і лелеченятами. Прибігають до в'яза Тарасик, і Гриць, і Миколка, й Тетянка.

Витанцюють під в'язом і гукають:

— Лелеко, лелеко, до осені далеко?

Лелека, задерши дзьобату голову, дивиться на дітей. А потім починає клекотати. **Про що він клекоче?** Спробуй, розбери...

Тоді лелека і лелечиха враз знімаються й летять на луги, до Десни. Лелеченята топчуться в гнізді, перебирають цибатими ногами, але злітати не наважуються. Тоді лелека і лелечиха беруться штовхати їх на край гнізда.

— Ой, вони ж розіб'ються! — злякано шепоче Тетянка.

— У них же крила є! — заспокоює її Тарасик.

Лелечата, неохоче відірвавшись від гнізда, злинають у небо. Плавно летять над садом, над городами, туди, де голубіє річка. А за ними — старі лелеки.

Діти полегшено зітхають і весело галасують.

Ідуть дні за днями. **На зеленому човні пропливає літо.**

У гнізді порожньо. З в'яза зривається жовтий листочок і, кружляючи в повітрі, поволі опускається на землю (за В. Чухлібом).

Завдання і запитання

- * Яку подію описано в тексті?
- * Чому діти хвилюються за лелеченят?
- * Чому саме в лелеки діти запитують, чи далеко до осені?
- * Визнач, до якого виду речень за метою висловлення та за емоційним забарвленням належать виділені речення.
- * У першому реченні знайди підмет і присудок.
- * Вислови свої міркування щодо наміру батьків-лелек виштовхати лелеченят.
- * Чи завжди, на твою думку, потрібно докладати зусиль і долати свої слабкості, щоб навчитися нового? Відповідь аргументуй.

Успіх з українською

Письмовий твір-роздум у художньому стилі

УЛОВИ ІДЕЮ

Розглянь комікс «Як гукнеться, так і відгукнеться» та прочитай анотацію до нього.

Природа — наш дім. І чи будуть озера й річки завжди прозорими та чистими, а їх береги — охайними й доглянутими, чи житимуть біля них довгоногі чаплі та лупаті жабки, залежить від нас. Не смітіть на природі, збережіть її для себе! А хто порушує це правило, обов'язково пошкодує. Саме про це наш комікс (за матеріалами сайту «Знання»).

Яку проблему порушені в коміксі? Як вчинив би / вчинила б ти на місці героїв?

Квітці цікаво!

Чому потрібно берегти природу? Аргументуй свою відповідь.

БУДЬ У ТЕМІ

Як працювати над складанням твору-роздуму?

1. Поміркуй над темою майбутнього твору-роздуму.
2. Сформулюй тезу, яка відображала б основну думку твору.
3. Продумай послідовність наведення аргументів, проілюструй їх прикладами.

4. Уживай вставні слова і словосполучення, які є засобами зв'язку між частинами роздуму.
5. Тезу, аргументи і висновок виділяй в окремі абзаци.
6. Перевір написане, виправ недоліки, перепиши начисто.

УЧИСЯ В ІНШИХ

Прочитай текст. Сформулюй його тему та основну думку.

Кожна людина вже від народження тісно пов'язана з природою, тому її потрібно берегти.

По-перше, дуже корисно влітку покупатись у прохолодній прозорій річці, відпочити біля ставка. По-друге, кожне зрубане дерево не поповнить наше повітря киснем, не прихистить влітку від пекучого сонячного проміння, тому не можна бездумно рубати ліси. По-третє, краса природи милює наш погляд, заспокоює. По-четверте, чисте довкілля — це гармонія в природі, чудовий спів птахів, багатий урожай та здоров'я.

Ось чому природу потрібно берегти (за матеріалами сайту «Знання»).

Добери заголовок. Визнач тип і стиль мовлення.

Проаналізуї текст, звернувши увагу на дотримання автором вимог до складання твору-роздуму.

ТИ ЗМОЖЕШ

378

Прочитай уривок з оповідання. Чи знайома тобі ситуація, описана в ньому?

Яку ялинку вибрати?

Джмелік та його друзі готувалися до Нового року. Щоб свято вдалося якнайкраще, вони вирішили купити ялинку.

Аж тут Нотка сказала:

— Страйвайте, я згадала, як сумно було минулого року прощатися з ялинкою. Спочатку вона була головною на святі — ошатна, сяйлива, гарно прикрашена. Та минуло якихось десять днів, і її хвоїнки всохли й почали опадати... А потім ми зняли всі прикраси, а ялинку винесли на смітник. Їх там було багато, сповнених смутку й безнадії. Я хотіла якось розрадити деревця, але так нічого й не вигадала. Лише сфотографувала їх на телефон — для пам'яті, щоб цього року заздалегідь поміркувати, як бути...

Джмелік зітхнув:

— Що поробиш! Така їхня доля...
Хіба ж може бути справжній Новий рік без ялинки?

Пензлик запропонував:

— Можна купити штучну! Я саме бачив у магазині, коли ходив по гірлянді.

Але Джмелік та Кничечка не погодилися:

— Штучна не замінить живої! Її аромат, неповторність, особливі лісові чари... (Із журналу «Джмелік»).

Завдання і запитання

- ★ У якому стилі складено текст? Доведи свою думку.
- ★ Позиція кого з героїв тобі близчая?
- ★ Доповни текст роздумом, навівши докази на підтримку Нотки.

379

Творче завдання. Поміркуй над темами: «Чому потрібно берегти природу», «Що може зробити мене щасливим», «Чому необхідно знати історію свого народу». Вибери ту, яка тебе зацікавила. Разом з однокласниками / однокласницями склади план твору-роздуму. За складеним планом напиши твір у художньому стилі. Прочитай написане та відредактуй його. Перепиши свій твір-роздум начисто.

§ 43

ПУНКТУАЦІЙНА ПОМИЛКА ТА ЇЇ УМОВНЕ ПОЗНАЧЕННЯ

СПОСТЕРІГАЙ І МІРКУЙ

Прочитай речення. Поясни, як змінюється їхній зміст залежно від того, де стоїть розділовий знак, що вказує на кінець речення. Чи важливо правильно ставити розділові знаки?

- ★ Дозволити! Не можна заборонити!
- ★ Дозволити не можна! Заборонити!

БУДЬ У ТЕМІ

У писемній українській мові вживають такі розділові знаки: крапку (.), знак питання (?), знак оклику (!), кому (,), крапку з комою (;), двокрапку (:), тире (—), крапки (...), дужки (), лапки (« »).

Пунктуаційна помилка — це неправильне розставлення розділових знаків.

Пунктуаційної помилки припустилися, якщо:

- 1) пропустили розділовий знак;
- 2) поставили розділовий знак там, де його не має бути;
- 3) замість одного розділового знака поставили інший.

Пунктуаційну помилку позначають так: ✓ .

БЕРИСЯ ВИКОНУВАТИ

380

Виразно прочитай речення вголос. Поясни, чому в деяких реченнях ужито знак оклику.

1. Це просто якась нереальна історія!.. 2. ...Про неймовірного хлопчика, що аж світився великим талантом, який без тата й мами, і без, здавалося, жодних шансів на успіх, створив сам себе. 3. ...Тарас найдотепніший, найспритніший, він усе робить завиграшки, талановито, — кращого за нього не знайти! 4. Срібна медаль Академії*, академік гравюри, розпис Большого театру**, високоосвічений юнак, що має шанс продовжити навчання в Римі, — це все про Шевченка. 5. Але для генія правда — понад усе. І Шевченко переливає свою правду в поезію, і його слова ... дають нам вічну, непроминальну*** енергію українського духу. 6. Отож і наш з вами святий обов'язок — свідчити правду.

За І. Малковичем

* Ідеється про Академію мистецтв у Петербурзі, у якій Т. Шевченко вчився впродовж 1938–1845 років.

** Большой театр — театр у Петербурзі, що існував у 1784–1886 роках.

*** Непроминальний — той, що не забувається, не минає.

381

Гра «Знайди інше!». Прочитай речення з відповідною інтонацією. Знайди речення, яке відрізняється від інших, укажи, за якою саме ознакою. Чи завжди спонукальне речення є окличним?

1. Любіть Україну, як сонце, любіть, як вітер, і трави, і води... (В. Сосюра). 2. За Україну з вогнем завзяття рушаймо, браття, всі вперед! (М. Вороний). 3. В океані рідного народу відкривай духовні острови! (В. Симоненко). 4. В своїй хаті своя й правда, і сила, і воля (Т. Шевченко).

382

Дослідження-відновлення. Спиши текст, поділивши його речення. Постав розділові знаки. Вибір розділових знаків аргументуй (усно).

Як ви гадаєте, чи легко конкурувати з провідними світовими компаніями і бути постійно першим що для цього потрібно не зупинятися на досягнутому а для цього що треба звичайно, кошти і бажання а найголовніше — мізки скільки разів креативна ідея приносила величезну користь і прибуток чим нас підкуповують бренди «Еппл» і «Самсунг» якістю і технічними можливостями хто придумав і втілив ці нововведення звичайно, люди ті, які здобули освіту найвищої якості.

За О. Горянським

383

Випиши з різних джерел прислів'я про користь навчання й наполегливої праці для досягнення життєвого успіху, виражені спонукальними неокличними реченнями.

384

Творче завдання. Склади й запиши у формі спонукальних окличних і неокличних речень поради, як стати успішним учнем / ученицею. Уживання розділових знаків прокоментуй. Розмісти текст (5–7 речень) у соцмережах.

385

Спиши текст, виправивши пунктуаційні помилки. Усно продовж текст міркуваннями про свою майбутню професію та її користь для суспільства.

Мрія — велика сила? Вона підкорює простір і час? Дитяча мрія вибрati корисну для суспільства професію — це справжній рушій прогресу... Країна, яка не має мрійників, не має майбутнього...

Так приємно мріяти? А ще приємніше — бачити результат свої мрій і пишатися досягненнями... Знайти свій

шлях у житті не просто, але шукати треба... Саме тому настав час мріяти?! (За О. Возною).

386

Спиши текст, уставляючи пропущені букви та розділові знаки. Склади стисле висловлення «Я — українець / українка» з використанням різних типів речень (усно).

Українська родина будувала своє ж..ття в тісній єдності зі своїм народом Бат..ко був оборонцем з..млі, на яку часто зазіхали неситі сусіди Любов до рідної землі пронизувала родинне життя Почуття патріотизму входило в душу ненав'язливо: через кол..скову пісню, народну думу, д..тячу молитву за Україну Міцніло й утверджувалося в ро..повідях про г..роїчні вчинки тих, хто боровся за нашу незалежність Це також об'єднувало бат..ків, увесь рід (за Т. Іскоростенською).

387

Прочитай тексти.

A. Перлина українського бароко

Андріївська церква — одна з найвідоміших барокових пам'яток України. Її звели ще в 1767 році за проєктом відомого архітектора Бартоломео Растреллі.

Споруда має урочистий вигляд. Це однокупольний храм з чотирма вежами. Верхівка смарагдового кольору з багатьма позолоченими елементами. Стіни біло-блакитні, з витонченим ліплінням.

Приміщення церкви — світле та просторе, щедро прикрашене витворами мистецтва. Іконостас налічує 39 високохудожніх ікон XVIII століття. Найбільша монументальна композиція храму — картина XIX століття «Проповідь Апостола Андрія».

За В. Червоненком, О. Карп'яком

Б. Зображення Шевченка?

Коли реставрували картину Платона Бориспольця «Проповідь Андрія Первозваного», то звернули увагу на схожість одного з персонажів з образом Тараса Шевченка. Цю картину автор подарував на сторіччя освячення Андріївської церкви 150 років тому. Мистецтвознавці дійшли висновку, що на полотні зображені саме Тарас Шевченко, хоча письмових свідчень автора картини чи інших неспростовних документальних доказів про це нема (Р. Іванова).

зображеній саме Тарас Шевченко, хоча письмових свідчень автора картини чи інших неспростовних документальних доказів про це нема (Р. Іванова).

В. Чекаємо на вас!

Музей «Андріївська церква» перенесе вас у чарівний світ архітектури бароко! Замовте екскурсію — і ви зможете не тільки помилуватися чудовим внутрішнім убранням унікальної церкви, а й довідатися про її історію! Чекаємо на вас! (Р. Іванова).

(Завдання і запитання)

- ★ Випиши з текстів незнайомі слова і довідайся про їхні лексичні значення за тлумачним словником або в учителя / учительки. Уклади мінісловник із цих слів.
- ★ Який із текстів рекламує послуги екскурсоводів?
- ★ У якому з текстів висунуто гіпотезу (припущення)?
- ★ Який із текстів містить опис архітектурної пам'ятки?
- ★ Випиши з тексту А ключові словосполучення, перекажи текст за виписаними словосполученнями.
- ★ Чи зміниться розуміння тексту Б, якщо в заголовку не поставити знак питання?
- ★ Чому в тексті В усі речення окличні?
- ★ Визнач вид виділених речень за метою висловлювання та за емоційним забарвленням.

! Пам'ятник Соломії Крушельницькій встановлено на Театральній площі.

§ 44

ДРУГОРЯДНІ ЧЛЕНИ РЕЧЕННЯ. ДОДАТОК

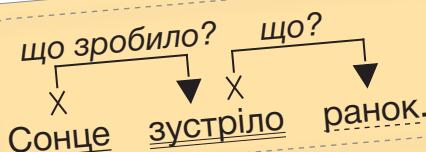
СПОСТЕРІГАЙ І МІРКУЙ

Прочитай речення.

Чи однакові вони за будовою?

Чи однакові вони за змістом? Чому?

Як розрізнати підмети й додатки в реченні?

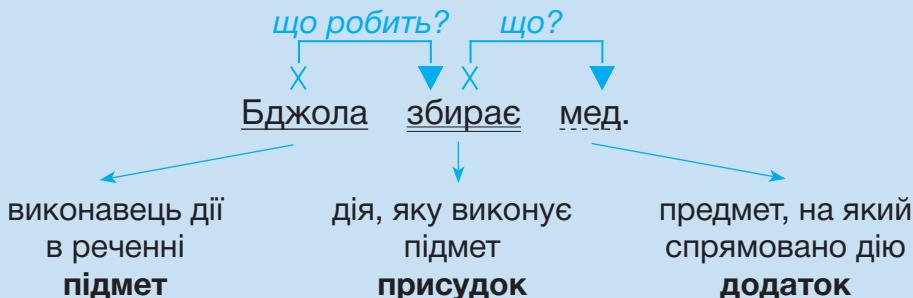
БУДЬ У ТЕМІ

Крім головних, у реченні можуть бути **другорядні члени речення: додатки, означення, обставини**.

Додаток — другорядний член речення, що називає предмет, на який спрямовано дію.

Додаток відповідає на питання всіх відмінків, крім називного: **кого? чого? кому? чому? кого? що? ким? чим? на кому? на чому?**

Питання до додатка ставимо від присудка. Додаток підкреслюємо так: _____.

БЕРИСЯ ВИКОНУВАТИ

388

Визнач підмети і додатки, постав до них питання. Випиши додатки зі словами, від яких вони залежать, розбери виписані словосполучення.

Зразок. Весняні квіти обтрушує росу.

що?
X
обтрушує росу
(дієсл.) (ім.)

- Порада Юрася**
1. Спочатку знайди підмет і присудок, а потім шукай додаток.
 2. Додаток не може бути виражений іменником у називному відмінку.
 3. До складу додатків та інших другорядних членів речення може входити прийменник.
- Наприклад:** Розкажіть про Україну.

1. Легкі тумани серпанками долини вкривають (Леся Українка). 2. Тополі сині роси обтрушує з віт (А. Малишко).

- Згинає колосся вусате вага золотого зерна (В. Сосюра).
- Справа і зліва обступають узгір'я кучеряві стіни густого зеленого лісу (М. Коцюбинський).

389

Запиши речення й підкресли в них додатки. Визнач граматичну основу в кожному реченні. Знайди й випиши словосполучення іменника з прикметником в орудному відмінку.

- Мене пригостили яблуком.
- Вітер колише зеленою травою.
- Діти раділи весняному сонцю.
- Восени учні посадили дерева.

390

Спиши речення, ставлячи іменники, що в дужках, у потрібному відмінку. Підкресли ці іменники як члени речення.

- Темна хмара озвалася (**грім**) гучним, освітилась вогнем блискавиці... (Леся Українка).
- Як же вірять у весну ці обмерзлі гілки на (**дерева**) (В. Сосюра).
- Дуб із дубом стали рядом, гомоніли древнім (**лад**) (А. Малишко).
- Ударить грім з високого неба із-за (**хмара**) (І. Цюпа).

391

Спиши, виділяючи додатки. Якою частиною мови вони виражені?

Зубр — найбільший звір лісової фауни. Він має масивну голову, коротку шию і могутній тулуб. Живляться зубри листям, гілками, корою дерев, різними травами, плодами. Споживають вони також гриби, зокрема опеньки, лисички (за матеріалами сайту «Надзвичайна ситуація»).

392

Склади й запиши по два речення з кожним словом так, щоб в одному з них слово було підметом, а в іншому — додатком. Форму слова можна змінювати.

Зразок. Вітер жене листя. Листя тихо падає на землю.

Тополя, Дніпро, листок, Мишко.

393

Прочитай і відгадай загадки. Спиши видлене речення, підкресли в ньому додатки.

1. Кинув не палку, піймав не галку, скубу не пір'я, їм не м'ясо. 2. Чорнoperий, білодзьобий, він за плугом ходить-бродить, черв'ячків, жучків знаходить — сторож вірний, друг полів, перший вісник теплих днів. 3. У темній хатині живе сто мартинів, в'яжуть мережки без вузлів і петель.

Довідка. Грак, бджоли, риба.

394

Спиши, добираючи пропущені додатки з довідки. На які питання вони відповідають?

1. Білі ... розсыпало небо (В. Сосюра). 2. Не годи мені, негodo, я з ... дружу (П. Усенко). 3. Пташка красна своїм пір'ям, а людина своїм ... (нар. творчість). 4. На сивій од ... траві по долу пасуться коні (Г. Тютюнник).

Довідка. Негodoю, квіти, пір'ям, роси.

395

Гра «Хто швидше?». Позмагайся з однокласниками / однокласницями, хто швидше знайде в тексті й випише речення, до складу яких входять додатки. Підмети, присудки, додатки у виписаних реченнях підкресли.

Зразок. Споживає лише молоко та сметану.

І знаєш, відтоді кота немов підмінили. Споживає лише молоко та сметану. А оце нещодавно вподобав моркву й помідори. Тепер двері моєї квартири не замикаються.

Усім кортить почути папагу-феномена* й побачити кота-вегетаріанця** (за Л. Ворониною).

* Феномен — рідкісне, особливе явище чи людина з незвичайними здібностями.

** Вегетаріанець — той, хто не споживає м'яса.

396

Спиши речення, добираючи додатки з довідки. Усно вислови свої міркування про справжні цінності (3–5 речень).

1. Шануй ... , бережи ... , поважай Так ти станеш справжнім патріотом своєї Батьківщини.
2. Шануй ... , бережи ... , поважай Так ти станеш гідною людиною.
3. Шануй ... , бережи ... , поважай Так ти станеш справжнім другом.

Довідка. Пам'ять предків, звичаї і традиції, рідну мову, старших за віком, землю батьків, людей, працю, чесність, Батьківщину, правду.

397

Склади й запиши речення за поданими схемами.

_____	_____	(кого? що?)
_____	_____	(ким? чим?)
_____	_____	(кому? чому?)
_____	_____	(на кому? на чому?)

398

Прочитай тексти.

A. Історія та звичаї українського народу формувалися на території, що здавна славилася багатими ґрунтами, чудовою природою та кліматом. **У народних піснях, думах та прислів'ях часто згадують про верби, тополі, явори.** Ці рослини стали символами України й досі милують око свою красою. Однак у деяких регіонах збереглися тільки назви: дерева там уже не ростуть.

Наприклад, тис ягідний. Колись його було багато в Криму та в Карпатах. Біля Місхора, що в Криму, досі збереглося унікальне дерево, якому багато сотень років. Та майже зникли тисові ліси, які колись займали велику площину в Карпатах. На це вказують назви міст: Тисів, Тисовець, Тисмениця.

Вироби з тису живуть тисячоліття, вони майже не підвладні часу. З тису виготовляли списи, луки, руків'я мечів і кинджалів, скриньки, сувеніри, музичні інструменти. **Тисом оздоблювали королівські палаці.** Торгівля деревиною процвітала, тис безжалісно вирубували. Де ви, тінисті тисові ліси? (За О. і В. Божок).

Б. Тисів Яр — унікальна пам'ятка природи загальноодержавного значення. На 10 гектарах дикого лісу можна побачити в природному стані релікт третинного періоду тис ягідний. Цей рідкісний вид дерев занесений до Червоної книги України.

! Озеро перетворилося на болото.
Бережіть пам'ятки природи.

Тінелюбиві тиси ростуть тут у другому ярусі, здебільшого над улоговинами, обираючи крути

схили яру. Це повноцінні дерева, а не кущі, якими зазвичай зростає штучно висаджений тис в окультурених парках та дендраріях*. Дики тиси Буковини тонкі в стовбурі, невисокі — 1–5 метрів до верхівки. Кажуть, надзвичайно отруйні. **Принаймні довкола тисів не видно сіянців інших деревних порід.** Зате їх піdnіжжя вкривають густі барвінкові килими.

За матеріалами сайту «Товариство лісників України»

* Дендрарій — ділянка парку або саду, у якому вирощують різні дерева та кущі.

Завдання і запитання

- ★ Яку проблему порушено в тексті А?
- ★ Підтверджує чи спростовує її інформація, викладена в тексті Б?
- ★ Чи всі факти наведено правильно? Перевір у відкритих медіаджералах їх достовірність.
- ★ У виділених реченнях виділи головні члени і додатки.
- ★ Який склад у слові **тисовий** наголошений?
- ★ Запиши фонетичною транскрипцією слово **безжально**.
- ★ Вислови свої міркування (3–5 речень) про свідоме ставлення до використання багатств природи.

§ 45

ДРУГОРЯДНІ ЧЛЕНИ РЕЧЕННЯ. ОЗНАЧЕННЯ

СПОСТЕРІГАЙ І МІРКУЙ

Прочитай текст повністю.

Зверни увагу на виділені слова. Це **означення**.

На які питання вони відповідають?

Від яких членів речення ми ставимо питання до означень?

Над **лісовим** озерцем запалав **рожевий** ранок. На **тихому** плесі почали виринати **зелені** пуп'янки. Минула година. **Золоті** промені перетворили **смарагдові** бруньки на **білосніжні** чашечки з пучками гарячого сонця. Розквітла **водяна** лілея.

Із календаря

Спробуй прочитати текст без виділених слів.
З'ясуй, що змінилося.

БУДЬ У ТЕМІ

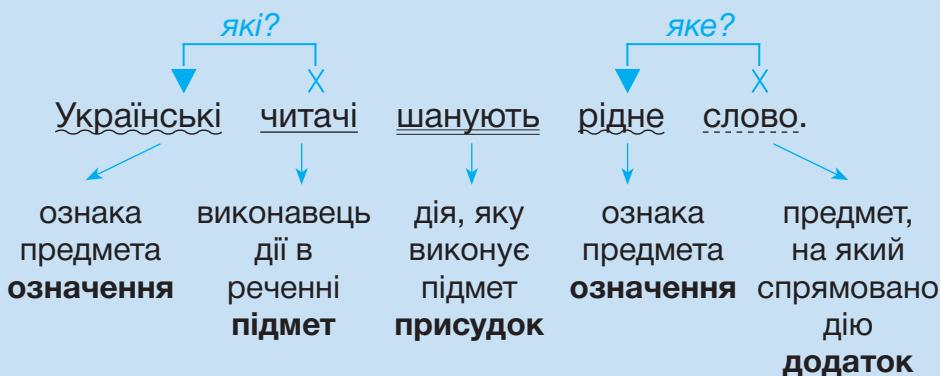
Означення — другорядний член речення, що називає ознаку предмета.

Означення відповідає на питання: **який?** **чий?** **котрий?**

Питання до означення **ставимо** від **підмета** або від **додатка**.

Означення підкреслюємо так: .

Означення виражуються **різними частинами мови**. Найчастіше — прикметниками, займенниками, рідше — іменниками.

БЕРИСЯ ВИКОНУВАТИ

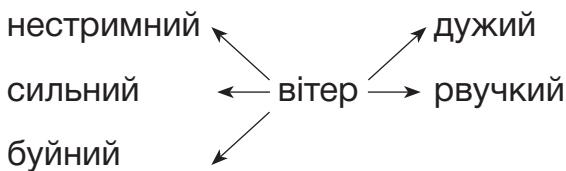
399 Запиши речення, ставлячи на місці крапок означення.

1. Відрум'яніли в садах ... яблука.
2. Повіяли вітри і принесли на своїх крилах пісні
3. Прийшла ... осінь.
4. Стоять ... , ... дні.
5. Тільки ... листя тріпоче від подиху вітерцю.

400

Виконай завдання за зразком: добери по п'ять означень до кожного з поданих слів.

Зразок.

Дніна, ніч, небо, місяць, вечір, сонце.

401

Спиши загадки, відгадай їх. Підкресли підмети, присудки. Визнач, якими членами речення є виділені слова, укажи, якими частинами мови вони виражені. Запиши відгадки.

Зразок. Пнеться Сава гонористий* без рук, без ніг у небо чисте (дим).

(прикм.)

1. Пнеться Сава **гонористий** без рук, без ніг у небо **чисте**. 2. Біг лис понад ліс, поміж хмарами навскіс, було видно в **темнім** небі **золотий** задертий ніс. 3. **Золоте** барилечко** вранці покотилося, ні стукоту, ні грюкоту, не впало, не розбилось, коли ж накрасувалося — за **темний** бір сковалося. 4. У садках, гаях блукає, **жовті** шати одягає, **золотисту** стелить постіль, жде сестрицю **білу** в гості.

Довідка. Місяць, сонце, осінь, дим.

* Гонористий — чванливий, пихатий.

** Барилечко, барильце, баріло — невелика дерев'яна посудина для рідини.

402

Спиши речення, добираючи означення з довідки. Підкресли означення

Вони підіймалися на Говерлу*. ... повітря ... холодом проймало легені. З півдня на крилах ... леготу** котився

... дух. Дихалося легко. У голові паморочилося, ніби від ... танцю. ... серпанки*** туманів клубочились над хвилями ... моря (за Олесем Бердником).

Довідка. Солодким, світанкове, смерековий, ранкового, святкового, веселого, кам'яного, сиві.

* Говéрла — найвища гора в Україні.

** Лéгіт — легкий приємний вітерець.

*** Серпáнок — легка прозора тканина.

403

Спиши речення. Підкресли головні і другорядні члени — додатки й означення.

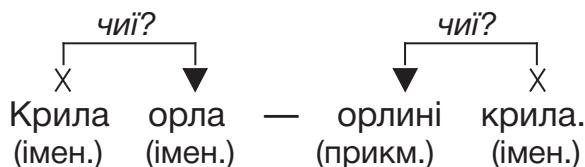
Зразок. Лунає батьків голос.

- Іноді з моря пролітала самотня хмара (Микола Хвильовий). Пшеничний лан зазеленів колоссям (М. Яновська).
- В квітах барвистих дівчина сяє (М. Рильський).
- Умиється зелене літо і засміється, як дитя (М. Рильський).
- Лунає в повітрі весела пісня жайворонка (М. Коцюбинський).
- Сиві хмари на небо насунули (Леся Українка).
- Обриває вітер пелюстки печальні в синій тишині (В. Сосюра).

404

Лінгвістичне дослідження. Прочитай речення. Визнач, якими членами речення є виділені слова. Випиши з речень словосполучення з виділеними словами. Зроби їх розбір за зразком. З'ясуй, якими частинами мови можуть виражатися означення.

Зразок.

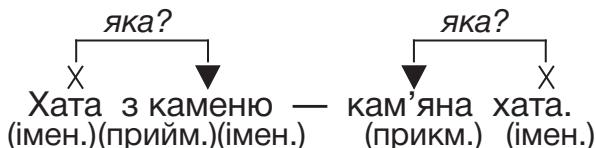
- Орлині** крила чуєм за плечима (Леся Українка).
- Розмах крил **орла** сягає двох з половиною метрів (за

матеріалами сайту «Зелений світ»). 3. ...Пішов в зеленую діброву послухати пісню **солов'я** (Я. Щоголів). 4. Наша пісня **солов'їна** аж до неба лине (В. Куроцький). 5. Над Унечею, тримаючи напрямок на південь, пролетіла **журавлина** зграя (Олекса Десняк). 6. Дні летять, як зграя **журавлів**... (Л. Могилянська).

405

Лінгвістичне конструювання. Перебудуй і запиши словосполучення так, щоб ознаку виражали прикметники. Зроби розбір словосполучень за зразком. Уведи словосполучення в речення. Підкресли підмети, присудки, означення.

Зразок. Тут стоїть хата з каменю. Тут стоїть кам'яна хата.

Кущ калини, гніздо орла, сік з вишні, пиріг з малиною, порада друга.

406

Лінгвістичне дослідження. Прочитай текст. Визнач, якими членами речення є виділені слова. Склади й запиши речення, щоб виділені слова виконували роль означення.

Весь півень — **рудий, вогнистий**. Кругом шиї в нього світяться коротенькі білі пера, мов намисто. І є ще білі пера в хвості. Їх небагато, п'ятеро чи шестero, вони **довгі, гнути, пухнасті**. Наче язички вогню в рудому віялі полуум'я (за Є. Гуцалом).

- Якщо в реченні **нема** дієслова, прикметник стоїть **після** іменника, від якого ми ставимо питання до прикметника, то цей прикметник у реченні відіграє синтаксичну роль **присудка**. Подумки перед таким прикметником-присудком можна вставити дієслово-зв'язку **є**. Наприклад: *Вітер (є) сильний*.

2. Якщо в реченні **неба** дієслова, а прикметник стоїть **перед** іменником, від якого ставимо питання до прикметника, то цей прикметник у реченні відіграє роль **означення**. Наприклад: *Сильний вітер надвори.*
3. Якщо в реченні **є** дієслово, а прикметник стоїть **до** або **після** іменника, від якого ставимо питання до прикметника, то цей прикметник у реченні відіграє роль **означення**. Наприклад: *Вітер сильний гне тополю.* *Сильний вітер гне тополю.*

407 Спиши речення. Підкресли підмети, присудки, додатки. Визнач, якими членами речення є виділені слова.

Зразок.

чий?

Я вранці голос горлиці люблю.

1. Я вранці голос **горлиці** люблю.
2. **Дики** гуси летять.
3. Всі мости ще **кленові**.
4. Всі коні іще вороні.
5. Дзвенята у відрах **крижані** кружальця (Л. Костенко).

408 Доповни тексти означеннями. На основі запропонованих зразків склади й запиши вітальну листівку близькій людині. У тексті листівки використай означення.

A. ... воїне / ... захиснице!

Вітаю Вас із Днем захисників / захисниць України!

Дякую за ... небо над головою!

Обіцяю бути ... ученицею, не пропускати ... тренувань, брати участь у ... акціях. Але я мрію стати захисницею України!

Повертайтесь живими! Повертайтесь з перемогою!

З повагою — Леся.

Б. ... бабусю!

Вітаю Тебе з Днем народження.

Бажаю Тобі ... щастя, ... здоров'я, ... радості, ... поваги.

Хай життя дарує тобі багато ... днів, ... подій, ... друзів і ... мандрівок!

З любов'ю — твій онук Петро.

409

Прочитай текст. Яку роль відіграють у ньому означення? Чи всі означення в художньому тексті можна вважати епітетами? Опиши улюблену квітку (домашню тварину) трьома реченнями, використовуючи означення (усно).

У зеленому затишному храмі, уся переплетеана золотими нитями сонця, на високому гінкуму стебельці росла лугова цариця — ромашка. Це, мабуть, була найпрекрасніша у світі квіточка: рівна, висока, із сумно нахиленою набік яскраво-жовтою, у білих ніжних прозорих пелюсточках голівкою, ще й зверху прикроплена дрібною, як вістряальної голки, росичкою (Г. Тютюнник).

410

Прочитай тексти.

A. Правила поведінки під час грози

Під час грози найкраще ховатися в автомобілі або в будинку із громовідводом. Двері й вікна слід зачинити. Не можна стояти під високим деревом, біля металевих воріт чи дверей. Не можна бігати, плавати у водоймах. Не варто також розгортати парасольку, лягати на мокру землю. Мобільний телефон треба обов'язково вимкнути.

*За матеріалами правил
Центру громадського здоров'я МОЗ України*

Б. Гроза проходила десь поруч. Було то блискавка, то грім.
Дорога йшла кудись на Овруч в лісах і травах до колін.
Латаття ніжилось в озерах, хитали ряску карасі.
Черкнула блискавка по зелах*, аж полягали вони всі.
Над світом білим, світом білим хтось всі спіралі перегрів.
А хмари бігли, хмари бігли і спотикалися об грім.
Гроза погримувала грізно, були ми з нею тет-а-тет**.
Тремтіла річечка рогізна***, човни ховала в очерт.

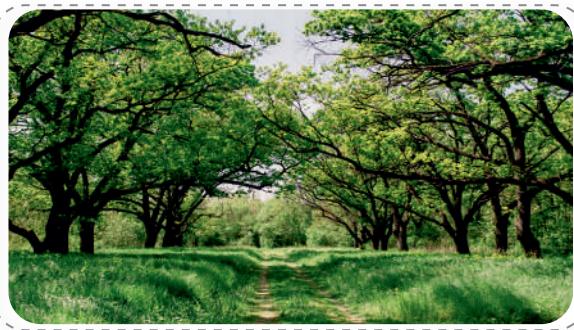
Ліна Костенко

- * Зело́ — зелень.
** Тет-а-тёт — віч-на-віч.
*** Рогізна — та, у якій росте рогіз.

Завдання і запитання

- ★ До якого стилю належить текст **Б**?
- ★ До якого стилю належить текст **А**?
- ★ Який із текстів викликає більше емоцій?
- ★ Інформація з якого тексту стане у пригоді під час грози?
- ★ Які з правил тобі запам'яталися?
- ★ Випиши з обидвох текстів речення з означеннями.
- ★ Опиши стан природи, зображений на світлині (5–7 речень).

Школярі добре поводяться на уроках.

§ 46

ДРУГОРЯДНІ ЧЛЕНИ РЕЧЕННЯ. ОБСТАВИНА

СПОСТЕРІГАЙ І МІРКУЙ

Розглянь репродукцію картини. Уяви себе учасником / учасницею дії.

Відчуй подих вітру, м'якість трави, запах квітів, тепло літа. Доповни речення, які описують дію на картині.

1. Діти біжать (*як?*)
2. Діти біжать (*куди?*)
3. Діти біжать (*коли?*)
4. Діти біжать (*де?*)

«Діти». Художник Дональд Золан

наскільки? якою мірою?

Діти ... щасливі.

Слова, якими ти доповнив / доповнила речення, є **обставинами**. Схарактеризуй їх за такими критеріями: а) на що вказують (місце, час, спосіб дії); б) якою частиною мови виражені; в) на яке питання відповідають.

Зроби висновок про особливості обставини як другорядного члена речення.

БУДЬ У ТЕМІ

Обставина — другорядний член речення, що вказує на місце, час, мету, спосіб або ступінь дії.

Означення відповідає на питання: *як?* *звідки?* *коли?* *куди?* *де?* *відколи?* *навіщо?* *чому?* *з якою метою?* *у який спосіб?*

Питання до обставини **ставимо** від присудка.

Обставину підкреслюємо так:

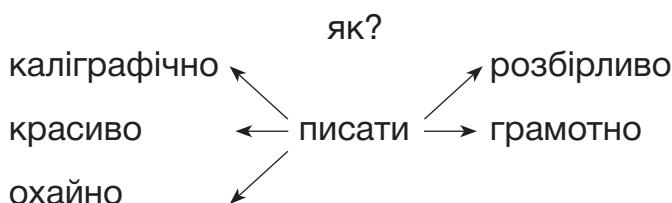
Найчастіше обставини виражені **прислівниками** або **іменниками** в непрямих відмінках.

БЕРИСЯ ВИКОНУВАТИ

- 411** Виконай завдання за зразком, добираючи по п'ять обставин до кожного з поданих слів.

Зразок.

Писати, співати, танцювати, читати, говорити, малювати.

- 412** Запиши речення, підкресли головні і другорядні члени, знайди обставини, постав до них питання.

Зразок.

1. Спить **під листям** їжачок (О. Богемський). 2. Розцвів бузок **в городі**. Розцвів **тихо, несміливо...** (С. Чарнецький).
3. Стрибають **прудко** білочки по соснах **угорі** (Н. Забіла).
4. Пролітають біленькі сніжинки і **сріблясто** на сонці блищають (С. Кузьменко). 5. **Над ним** пісні висвистує лиш вітер-сніговик (В. Бичко).

413

Спиши речення, підкресли головні і другорядні члени, знайди обставини, постав до них питання. Укажи, з яким словом у словосполученні пов'язується обставина і на що вона вказує.

Зразок.

Я тихо йду.

1. Я **тихо** йду (Л. Костенко).
2. І **вдень**, і **ввечері** там соловей співав (Л. Глібов).
3. Плаче шпак **уранці** після зливи (Л. Костенко).
4. **По діброві** вітер висе, гуляє **по полю** (Т. Шевченко).
5. Хрущі гули **в тополях** (З. Тулуб).

414

Склади й запиши речення, які відповідають поданим схемам.

415

Запиши прислів'я та приказки, дібравши пропущені обставини з довідки. Укажи, якою частиною мови вони виражені. Як ти розумієш подані прислів'я і приказки? З'ясуй, чи вдалось би чітко сформулювати думку без використання обставин (усно).

(прийм.) (імен.)

Зразок. Язык до Києва доведе.

1. Високо літає, та ... сідає. 2. Землі не чує 3. Скільки вовка не годуй, а він усе ... дивиться. 4. Менше говори — ... почуєш. 5. Брехнею світ пройдеш, а ... не вернешся.

Довідка. Низько, назад, в ліс, під собою, більше.

416

Спиши речення. Виділені речення розбери за зразком.

Зразок.

як?
X
Співрозмовника слушай уважно.

1. **Щиро усміхніться перехожим на вулиці. Поговоріть привітно з друзями.** Звичайна похвала чи комплімент* — це найпростіший і найприємніший вияв доброти (Сенді Манн). 2. Гідність — це усвідомлення своєї значущості та визнання значущості інших. Кожна людина заслуговує на повагу. **Завжди пам'ятай про це!** (із журналу).

417

Напиши речення, уставивши пропущені слова. Скористайся підказками-анаграмами. Знайди речення, у якому вжито обставину.

- Хто сіє чесноту — пожинає ... (**н у в а ш а н н я**).
- Де ... (**в і л и с п в е д р а с т ь**), там і правда. 3. Від батька й матері передається честь і ... (**с н і г і д т ь**).
- Гідність, ... (**ч с е н с і т ь**) і справедливість потрібні завжди.

418

Розглянь малюнки. Відповідно до них запиши розповідь, доповнивши речення обставинами. Усно дай відповіді на поставлені запитання.

Речення	Запитання
1. Випав сніг. Діти (<i>як?</i>) ... ліплять сніговика.	1. Що відчувають діти, які ліплять сніговика?
2. Потім вони (<i>як?</i>) ... танцюють (<i>де?</i>)	2. Що відчувають діти, які танцюють довкола сніговика?
3. Але двох до гурту не взяли.	3. Що відчувають діти, яких не взяли до гурту?
4. Вони (<i>як?</i>) ... підбігли (<i>звідки?</i>) ... і зруйнували сніговика.	4. Чому нечеси зруйнували сніговика?
5. (<i>Як?</i>) ... дивляться діти, які ліпили сніговика, на розтоптаного друга.	5. Чи можна було цього уникнути?
6. Однак сумують (<i>скільки?</i>)	6. Що відчули діти, коли побачили зруйнованого сніговика?
7. (<i>Як?</i>) ... узялися до роботи.	7. Що відчувають діти, які пробачили нечес, відновили сніговика та граються всі разом?
8. І от сніговик стойть, як новенький і (<i>як?</i>) ... усміхається дітям.	8. Чому важливо спілкуватися так, щоб не виникало конфліктів?

419

Творче завдання. Склади й запиши висловлення про спілкування з однолітками, використовуючи опорні словосполучення.

Опорні словосполучення. Говорити ввічливо, слухати уважно, ставитися з повагою, виявляти зацікавленість.

420

Творче завдання. Склади й запиши діалог «Як проїхати / пройти до центральної частини міста / села?», уживаючи репліки-речення з обставинами.

Піднеси́ руку! Ви́бач мені!

421

Запиши діалоги, дібравши репліки-відповіді, які, на твою думку, не спричинять конфлікту. Доцільність вибору обґрунтуй. У виділеному реченні підкресли головні і другорядні члени речення.

A. — Остапе! **Я забув ручку вдома.** Чи можеш позичити зайву?

— Звідки ти взяв що, в мене є зайва? / На жаль, у мене нема зайвої.

B. — Степанку, глянь, будь ласка, я грамотно я написав?

— Безграмотно! Тут треба поставити кому! / Речення сформульовано правильно. Орфографічних помилок нема. Потрібно лише кому тут поставити.

422

Прочитай текст.

Якої великої важності надавав наш народ у своїх приказках і повір'ях мові, людському слову! У народі вірили колись, що певним словом, яке мало хто й знає, можна скарби в землі знаходити, й хвороби та всякі недуги лікувати, й від лихої людини та звіра оборонитись. «Ласкавими словами й гадюк чарують», — каже одна українська приказка, а друга додає: «Слово — не стріла, а глибше ранить». **«Гостре словечко коле сердечко»**, **«Сказаного й сокирою не вирубаєш»**, **«Що вимовиш язиком, того не витягнеш волом»**, — запевняє народна мудрість.

Б. Антоненко-Давидович

Завдання і питання

- ★ Яка основна думка тексту?
- ★ Добери заголовок до тексту.
- ★ Як ти розумієш зміст прислів'їв **Ласкавими словами й гадюк чарують** та **Слово — не стріла, а глибше ранить?**
- ★ У виділеному реченні підкресли головні і другорядні члени речення.
- ★ Опиши життєву ситуацію, у якій доцільно використати прислів'я **Сказаного й сокирою не вирубаєш** (3–5 речень).

§ 47

УЗАГАЛЬНЕННЯ ВИВЧЕНОГО З РОЗДІЛУ «ВІДОМОСТІ ІЗ СИНТАКСИСУ І ПУНКТУАЦІЇ»

ПРИГАДАЙ І ПОВТОРИ

Словосполучення

Що таке словосполучення?
Яка будова словосполучень?
Як розрізнати словосполучення і речення?

Чи будь-які два слова утворюють словосполучення?
Чому підмет і присудок не можуть бути словосполученням?

Речення

Що таке речення?
Які бувають речення за метою висловлювання?
Які бувають речення за емоційним забарвленням?
Що таке пунктуаційна помилка?

Навіщо потрібні розділові знаки?

Члени речення

Які є члени речення?
Що таке підмет?
Що таке присудок?
Що таке означення?
Що таке обставина?
Що таке додаток?

Чому підмет і присудок названо головними членами речення, а інші — другорядними?
Який із членів речення, на твою думку, найбільш важливий?

ЗА КРОК ДО ПЕРЕМОГИ

1. Словосполучення є в кожному рядку, **окрім**

- А весняні квіти, дарую квіти
- Б тане сніг, коло озера
- В сонячний день, бачу сонце
- Г весела пригода, весело сміється

2. Жодного другорядного члена немає в реченні

- А Акація цвіте (Л. Костенко).
- Б Розцвіла в долині червона калина (Т. Шевченко).
- В Сила рідного слова чаруюча й магічна (Д. Павличко).
- Г Лунає глибокий, м'який звук (А. Коваль).

3. Один головний член має речення

- А Лось обтрушував з себе воду й скалки льоду (Є. Гуцало).
- Б Учитель глянув на дітей (Б. Грінченко).
- В Контактний центр працює цілодобово (з інтернету).
- Г Слухаймо рідне слово душою (із часопису).

4. Неправильно підкреслено головні члени в реченні

- А Сипле білий лапатий сніг.
- Б Тихо спливає день.
- В Весняна крига зрадлива.
- Г Ми напнемо червоні вітрила.

5. Спонукальне речення подано в усіх рядках, **окрім**

- А Не зловживайте загальними фразами (із часопису).
- Б Любіть землю! Любіть працю на землі... (О. Довженко).
- В Друзі, зачекайте на путі! (В. Симоненко).
- Г Далеко мужній сокіл залетів (В. Шевчук).

6. Увічливо сформульовано відмову в реченні

А Чого це маю робити я?	Б Вибач, не можу.
В Сам роби!	Г Це мене не стосується!

7. Одне означення вжито в реченні

- A** Ми будуємо свою незалежну державу.
- B** Відкриваю для себе молоду, сильну Україну.
- C** Поволі голос оповідача затихає.
- D** Горда, вільна, незалежна наша країна.

8. Одну обставину вжито в реченні

- A** Солодко витьохкує соловей у садку.
- B** Рясно вродили груші.
- C** Край дороги буйно цвіли вишні.
- D** На квітах задумливо блищає роса.

9. Додатка немає в реченні

- A** Поволі, вдумливо читаю рядок за рядком.
- B** Хлопець працював у дома.
- C** Він мав таємну мрію.
- D** Люди завжди любитимуть музику.

10. Склади й запиши речення за схемою

11. Підкресли головні і другорядні члени в поданому реченні.

З батьківської хати розпочиналося пізнання світу.

§ 48

РЕЧЕННЯ З ОДНОРІДНИМИ ЧЛЕНАМИ

СПОСТЕРІГАЙ І МІРКУЙ

Знайди речення зі словами, які відповідають на те саме питання та стосуються того самого члена речення.

Якими членами речення є ці слова?

Які члени речення можуть бути однорідними?

1. Ірина читає книги. Павло читає книги. Ірина і Павло читають книги.
2. Книги читають уголос. Книги читають мовчки. Книги читають уголос і мовчки.

БУДЬ У ТЕМІ

Однорідні члени речення виконують однакову синтаксичну роль і стосуються того самого члена речення. Однорідними можуть бути як головні, так і другорядні члени речення.

Однорідні члени поєднуються **інтонацією** або **інтонацією і сполучниками**.

Символом **O** на схемі позначають однорідний член речення

Ставимо кому

між однорідними членами, що не з'єднані сполучниками

О, О.

Щодня, щоміті полк напоготові (Л. Костенко).

між однорідними членами, що з'єднані сполучниками **а**, **але**, **та** (**але**)

О, а О.

Мак мій жаром червонів, **а** тепер він почорнів
(Леся Українка).

між однорідними членами, що з'єднані де-кілька разів повторенним сполучниками **і**, **або**, **чи**

І О, і О, і О.

І роси, і трави, і птиці з зорею вітають мене (В. Сосюра).

О і О, О і О.

Утікають ліси, і пустелі, і гори... (Іван Багряний).

між парами однорідних членів, що з'єднані сполучниками **і**, **або**, **чи**

О і О, і О.

Природа має вітер і дощ, холод і жар (М. Дочинець).

Не ставимо коми

між однорідними членами, що з'єднані один раз ужитим сполучником **і(й)**, **і(та)**, **або**, **чи**

О і О.

Пташечка зраділа і зашебетала (Т. Шевченко).

При однорідних членах речення можуть бути **узагальнювальні слова**. Вони мають загальне значення щодо перелічуваних однорідних членів речення і виконують ту ж синтаксичну роль, що й однорідні члени.

Символом ▲

на схемі позначають узагальнювальне слово.

після узагальнювального слова перед переліком однорідних членів

▲ : і О, і О, і О, і О

Забіліло все навколо: і дорога, і гайок, і ставок, і наш каток (М. Стельмах).

Ставимо двокрапку

Ставимо тире

перед узагальню-
вальним словом
після переліку од-
норідних членів

О, О, О — ▲

Книги, подорожі, музи-
ка — усе захоплює ма-
ленького мрійника.

БЕРИСЯ ВИКОНУВАТИ

423

Запиши речення, розбери їх за будовою. Знайди однорідні члени. Які з них є головними, а які — другорядними?

Зразок. Сливи і вишні цвістимуть (однорідні підмети).

1. Сливи і вишні цвістимуть (К. Бабкіна). 2. Сивий Дніпро котив, жбурляв великих хвилі (Ю. Кисленко).
3. Їхав, їхав козачен'ко лугом, долиною (народна творчість).
4. Над чагарником височів лапатий, розлогий клен (Іван Багряний).

424

Прочитай, дотримуючись інтонації перелічування. Поясни розділові знаки при однорідних членах речення. Вислови своїх міркування про Україну й українську мову, використовуючи речення з однорідними членами.

1. Живи, Україно, живи для краси, для сили, для правди, для волі!.. (Олександр Олесь). 2. Світ нас, українців, уже прийняв. Він прийняв нашу внутрішню свободу, гідність, доброту, миролюбність і готовність ці цінності захищати (М. Дочинець). 3. Коштовними діамантами сяє наша мова в казках, легендах, переказах, думах, прислів'ях, приказках (В. Швед). 4. Мова моого народу схожа на барвисту, дивовижну, розкішну й запашну квітку (Д. Павличко).

425

Прочитай речення, дотримуючись інтонації протиставлення. Поясни розділові знаки при однорідних членах речення. Випиши однорідні члени речення разом зі сполучниками, якими вони з'єднані. Склади схеми речень.

Зразок. Не прохолодою, а сухістю (О, а О).

1. Від землі пахло вже не росяною прохолодою, а солодкою сухістю (Т. Стус). 2. Червоніє круглиций, горить, а не сяє (Т. Шевченко). 3. Кує не молот, а коваль (народна творчість). 4. Гладь коня вівсом, а не батогом (народна творчість).

426

Запиши речення, визнач однорідні члени. Укажи, за допомогою яких сполучників поєднано однорідні члени речення. Поясни розділові знаки при однорідних членах речення. Склади схеми речень.

Зразок. А хвилі на той бік ідуть та ревуть (О та О).

1. А хвилі на той бік ідуть та ревуть (Т. Шевченко).
2. Груша, клен і горобина зашарілися багряним листом (Ю. Кисленко).
3. І блакитна сосна не скрипить, а нечутно крізь ранок співає (О. Пахльовська).
4. З-під снігу зазеленіла травиця й звеселила жайворонка (М. Коцюбинський).

427

Запиши речення. Постав розділові знаки, аргументуй їх уживання правилами.

1. Чарівний своєю природою зоосад і в травні і в червні і кожного місяця (Остап Вишня).
2. Вже в садках наливаються свіжим соком яблука груші та вишні (В. Скуратівський).
3. Річка шумить плюскотить і щось цікаве розповідає берегам (І. Голубовський).
4. Співають дзвінко сонячного дня птахи і листя вітер і хмарини (В. Бичко).

428

Склади й запиши речення з однорідними членами за поданими схемами.

1. О, О, О.

2. О, а О.

5. О і О.

3. О, і О, і О.

4. І О, і О, і О.

429

Відредактуй речення з однорідними членами.

1. Ми любимо Київ і гуляти його вулицями. 2. Мені подобається мультфільм про Котигорошку та його друзів. 3. У бабусі часто бувають гості і дід Михайло. 4. Ми любимо і пишаємося своїми батьками. 5. Джим — собака з хорошим характером і великою кісткою в зубах.

Підказка від Квітки

Не можуть бути однорідними членами: **1)** дієслово й іменник (реч. 1); **2)** дієслова, які керують різними відмінками іменників (реч. 4); **3)** іменники, що називають щось несумісне: частину від цілого і ціле (реч. 3), уявне і конкретне (реч. 5).

430

Склади й запиши речення з однорідними членами за поданими схемами, користуючись довідкою.

1) ▲ : О, О, О; 2) О, О, О — ▲ .

Довідка. День Незалежності України, День Конституції України, День Соборності України; Вернидуб, Вернигора, Крутівус; казки, прислів'я, загадки; смартфон, планшет, ноутбук.

431

Прочитай. Випиши речення з однорідними членами. Поясни вживання розділових знаків.

Раз на рік я приїжджую в гості. У цей день час летить, мов шалений. Не встигає прабабуня показати мені своє господарство: ягоди, гриби, фрукти, овочі, — як час повернатися додому. А я ще навіть з її сусідами не

познайомилася. Сусідами прабабуня називає ведмедів, лисиць, вовків, лосів і коней...

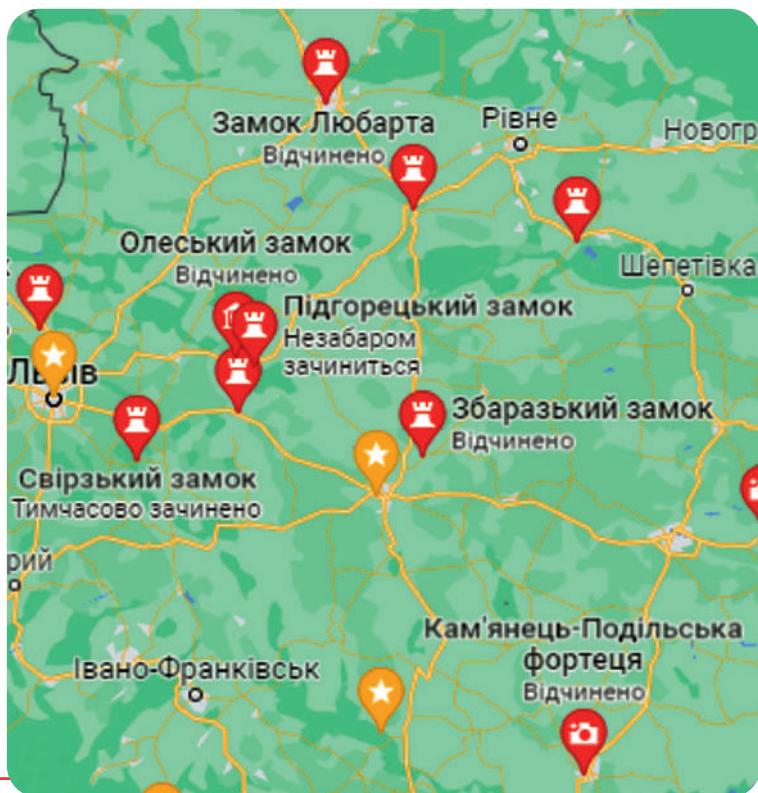
Настає вечір. Тато плескає по плечу, мовляв, час прощатися. Я цілу праbabуню та сідаю в машину. Автівка рушає. Озираюся. Прабабуня стоїть у блакитній хустині посеред дороги й махає рукою. Віддаляючись, стає схожа на цяточку. На квітку барвінку посеред лісу. У її вікна зазирають сусіди: лисиці, ведмеді, вовки, лосі, косулі, коні. І весь барбарис, весь барвінок лісу цвіте для неї.

С. Кочубей

432

Виконай завдання на основі графічних зображенень.

1. Розглянь позначки на фрагменті гугл-карти й вибери, у яких замках ти хотів би / хотіла б побувати.

2. Розглянь зображення й выбери предмети, які ти узяв би / взяла б із собою на екскурсію, а від чого відмовився б / відмовилася б.

3. Поміркуй, з ким ти хотів би / хотіла б поїхати на екскурсію.
4. За результатами виконання завдань склади й запиши речення з однорідними членами, використовуючи опорні речення та частини речень.

Опорні речення та частини речень. В Україні є чимало місць, куди можна було б поїхати на екскурсію. Я хотів би / хотіла б побувати в/у... На екскурсію я взяв би / взяла б із собою... Гадаю, мені не знадобляться... Я хотів би / хотіла б, щоб зі мною подорожували...

433

Спиши речення. Постав розділові знаки.

1. З кубиків легко можна виготовити багато корисних речей: підставки для пультів контейнери для ключів декорації в акваріум картини новорічні прикраси.
2. І на тім рушникові оживе все знайоме до болю і дитинство й розлука й твоя материнська любов (А. Малишко).
3. Дівоче вбрання і козацька лулька топірець і спинка саней бабусина скриня і мисник* на стіні вишитий рушник і звичайний віконний наличник** будь-яка річ під рукою невідомого художника чи художниці ставала витвором мистецтва (Т. Шевчук).

* *Мисник* — полиця для посуду.

** *Наличник* — накладна планка, що обрамляє вікна або двері.

434

Прочитай текст.

Історія — це не набір фактів і дат. Це безперервний процес, який не зупиняється ані на мить.

Князь Володимир Великий заклав міцний фундамент для розвитку держави, науки і культури. Він заснував школи, бібліотеки, уклав перше законодавство. **За Володимира Русь почала карбувати власні монети: златники і срібники.** Іноземні гроші міряли на вагу, а мірою була гривня. У містах розвивалося ремісництво і торгівля. Русь залишила багато архітектурних та писемних пам'яток.

Вчися пишатися своїми предками — і нашадки пишатимуться тобою (*Брати Капранови*).

Завдання і запитання

- ★ Про що йдеться? Яка основна думка тексту? Добери заголовок до тексту.
- ★ Випиши речення, в яких ужито однорідні члени.
- ★ Перебудуй виділене речення так, щоб перед узагальнювальним словом треба було ставити тире.
- ★ Що ти знаєш про минуле України? Дай письмову відповідь трьома реченнями з однорідними членами.

Письмовий докладний переказ тексту розвідного характеру з елементами роздуму

УЛОВИ ІДЕЮ

Прочитай історії зі шкільного життя та порівняй їх.

A. У школі проводили конкурс декламаторів. Однокласники вирішили, що Марічці треба взяти в ньому участь. Дівчинка добре підготувалася до конкурсу, але напередодні захворіла на ангіну й не змогла прийти до школи. Однокласники почувалися ображеними. Марічці не телефонували, а коли вона одужала й прийшла до школи — з нею ніхто не розмовляв...

За Ж. Власюк

B. Найкращим футболістом у класі був Петрик. Тож коли у школі проводили змагання з футболу, однокласники поклали на Петрика великі надії. Та на гру, що відбулася після уроків, хлопець не прийшов: дивився по телевізору трансляцію матчу з футболу. Команда його однокласників програла. Коли наступного дня Петрику докоряли через поразку, він відповів, що вчинив так навмисно, треба, мовляв, усім вчитися добре грати...

За Ж. Власюк

Чи справедливо вчинили головні герої та їхні однокласники?

Квітці цікаво!

Як ти розумієш вислів «жити по справедливості»?

ПРИГАДАЙ

Які є типи мовлення?

Чим розповідь відрізняється від роздуму?

БУДЬ У ТЕМІ

Як правильно писати переказ

1. Не відволікайся під час читання чи прослуховування тексту.
2. Під час першого читання (прослуховування) намагайся уявити почуте в образах, запам'ятати час і місце подій.
3. Після першого читання (прослуховування) пригадай, із яких частин за змістом складається текст і в якій послідовності розгортаються події чи йде виклад думок.
4. Під час повторного читання (прослуховування) занотуй ключові слова, дати, власні назви тощо.
5. Напиши переказ на чернетці та відредактуй його.
6. Уважно перепиши редагований переказ у зошит та перевір чистовий варіант.

ТИ ЗМОЖЕШ

435

Прочитай текст. З'ясуй, які типи мовлення в ньому поєднано.

ДВА БРАТИ

Жили в селі двоє братів. Спільно землю обробляли, в усьому один одному допомагали.

Восени скосили брати жито й розділили гарний урожай навпіл.

Уночі старший брат подумав, що розподіл був несправедливим. Меншому братові більше треба, бо в нього велика сім'я. Устав старший брат і тихцем переніс трохи своїх снопів у братову копу*.

А молодший брат теж ніяк не міг заснути. І йому не давала спокою думка про те, чи правильно вони розподілили врожай. Адже брат уже старий, живе самотою, помічників у нього немає. І молодший брат крадькома переніс кілька своїх снопів у братову копу.

На ранок бачать брати, що в кожного копа така сама, як була, анітрохи не поменшала. Дивуються, але і той, і другий мовчат.

Кілька ночей підряд переносили брати снопи, аж поки не зустрілися на полі. Тоді вони збагнули, в чому справа.

І з того часу брати ще дужче полюбили один одного.

За народною казкою

* Копа́ — стіжок із 60 снопів хліба, складених колоссям усередину й прикритих одним снопом зверху.

Завдання і запитання

- ★ Визнач тему й основну думку тексту.
- ★ Поділи текст на мікротеми. Познач у них ключові слова.
- ★ Знайди тематичні речення в кожній мікротемі. Склади план тексту.

Підказка від Квітки

1. Брати поділили врожай.
2. Думки старшого брата.
3. Міркування молодшого брата.
4. Відновлення справедливості.
5. Здивування братів.
6. Ось у чим справа!

- ★ Дай оцінку героям казки. Які риси характеру виявили брати своїми вчинками?
- ★ Уяви себе на їхньому місці. Як би ти діяв у подібних ситуаціях?

- ★ Пригадай, яка роль однорідних членів речення в мовленні. Знайди в реченнях тексту однорідні члени, поясни правилами розділові знаки між ними.
- ★ Поміркуй, чи завжди перед сполучником *i* ставимо кому? А перед сполучником *але*?
- ★ Повторно прочитай текст і докладно перекажи його за складеним планом (письмово).
- ★ Відредагуй текст переказу та перепиши начисто.

§ 49

ЗВЕРТАННЯ

СПОСТЕРІГАЙ І МІРКУЙ

Прочитай речення.

Котра година?
Мамо, котра година?

У якому з них названо людину, до якої звертаємось?

БУДЬ У ТЕМІ

Звертання — це слово, яке називає особу або предмет, до якого звертаємось. Непоширене звертання виражається одним словом, поширене — двома-трьома словами. На письмі звертання виділяємо комами, зрідка — знаком оклику. Звертання не є членом речення.

Наприклад: *Мамо*, іде вже зима! (Леся Українка). *Рідна мати моя*, ти ночей не доспала (А. Малишко). О **слово!** Будь мечем моїм! (Олександр Олесь).

БЕРИСЯ ВИКОНУВАТИ

436

Прочитай речення, правильно іntonуючи. Визнач непоширені та поширені звертання. Поясни вживання розділових знаків.

1. Ангелику мій, охоронцю мій! Рано, ввечір, вдень, вночі будь мені до помочі (І. Малкович).
2. Вертайся, правнучку, у місто левів (М. Савка).
3. Наступної весни, півоніє, прийди (О. Лущевська).
4. Ти прийди, усміхнися мені, ластів'ятко моє кучеряве! (В. Симоненко).

437

Запиши речення, розкриваючи дужки і ставлячи слова у формі звертання. Постав розділові знаки. Склади схеми речень із звертаннями.

Зразок. Ні, брате, я не залишу тебе самого ... , 3 ,

1. Ні (брат) я не залишу тебе самого (М. Трублайні).
2. (Хлопець) а греби-но сюди (О. Донченко).
3. (Дмитрик) ти пишеш, чи є в листі помилки (В. Стус).
4. Ти ж дивися (Тарасик) не бігай від діда (О. Іваненко).
5. А хто вона (дід) людина ота (О. Довженко).

438

Запиши речення, ставлячи розділові знаки. Підкресли звертання.

Зразок. Добридень, Оксано.

1. Доброго вечора Семене Петровичу
2. Вітаю вас Дмитре Олександровичу
3. Як ваше здоров'я Ольго Остапівно
4. До зустрічі Галино
5. На все добре Ігорю

439

Склади речення із звертаннями за поданими схемами.

1. ... , 3 ,

2. 3 ,

3. ... , 3 .

4. 3 !

440

Склади п'ять речень зі звертаннями, запропонованими в тексті вправи. Поясни уживання розділових знаків.

Зразок. Козаче, чого зажурився?

Колись в Україні зверталися до різних людей по-різному: козаче, батьку, отамане, добродію, куме, чоловіче добрый. Зараз в урочистих обставинах уживають звертання: пан(е), пані, добродію, добродійко. До друзів звертаються на ім'я. До колег — на ім'я та ім'я по батькові.

441

Заміни неввічливі звертання на ввічливі.

Зразок. Хлопче, чого зупинився?

1. Гей ти, чого зупинився?
2. Іди-носюди, мала.
3. Тъотя, а де тут морозиво продають?
4. Машка, ти де?
5. Шановний, почекайте!
6. Дорогенька, дайте квиток!

Порада Юрася

Звертатися до людей, уживаючи вигуки, прикметники, займенники, прізвиська, спотворені імена, неввічливо.

442

Гра «Лагідні звертання». Попрацюй із однокласниками / однокласницями. Об'єднайтесь у шість груп. Кожна група має дібрати й записати якнайбільше звертань із суфіксами пестливості до одного зі слів. Виграє та група, яка за дві хвилини придумає та запише найбільше пестливих слів.

Зразок. Бабусенько, бабуню, бабусю, бабусечко.

1. Мамо, тату, сестро, брате, тітко, дядьку.
2. Ірино, Галино, Юрію, Петре, Михайлє, Маріє.

443

Прочитай текст.

звертатися на ім'я

Ендрю Карнегі рано усвідомив, яке важливе місце в житті людей мають їхні імена. Ось як це було. Коли він

був десятилітнім хлопчиком і жив у Шотландії, то придбав кролика, точніше кролицю. Незабаром він став володарем цілого выводка кроликів, не маючи їжі для них. Але в нього була чудова ідея. Він пообіцяв сусідським хлопчикам дати кроликам їхні імена, якщо вони нарвуть достатньо трави для звірят. Так і трапилося (Д. Карнегі).

Завдання і запитання

- ★ До якого типу мовлення належить текст?
- ★ Уяви, що двоє дітей, наприклад, Юра і Ліна, обговорюють описаний у тексті випадок із життя Ендрю. Юра запитує, Ліна відповідає. Склади й запиши діалог за текстом, використовуючи речення зі звертаннями.
- ★ Чому так важливо звертатися до людини на ім'я?

§ 50

ВСТАВНІ СЛОВА І СЛОВОСПОЛУЧЕННЯ

СПОСТЕРІГАЙ І МІРКУЙ

Прочитай речення.

Свої права, **безумовно**, потрібно знати.
Свої права, **по-моєму**, потрібно знати.
Свої права, **може**, потрібно знати.
Свої права, **кажуть**, потрібно знати.

Чи існували б вони без виділених слів?

Яких відтінків набуває висловлена в кожному з речень думка завдяки їм?

БУДЬ У ТЕМІ

Вставні слова — це слова чи сполучення слів, що виражають ставлення мовця до висловлювання.

Вставні слова та сполучення слів **не виступають членами речення**. До них не можна поставити питання.

На письмі вставні слова та словосполучення **завжди виділяють комами**.

..., **ВС**,

Проста, **здається**, думка, але цінна.

ВС,

Будь ласка, посміхніться ранку.

..., **ВС** (?!).

Дощ уже закінчився, **на щастя**.

Ніколи не бувають вставними слова:

навіть, адже, майже, все-таки, тож, тільки, ніби, причому.

Групи вставних слів і сполучень слів за значенням

Що виражають	Приклади
upevnenість, невpevnenість	здається, мабуть, можливо, звичайно, безумовно, певна rіч, певно, видно, справді, звісно
різні почуття	на щастя, на радість, на жаль, як на біду, як на диво, як навмисне, дивна rіч, чого доброго, на сором
вказівку на джерело повідомлення	кажуть, за словами ..., на думку ..., як відомо, по-моєму, по-твоєму, мовляв
вказівку на порядок викладу думок	по-перше, по-друге, до слова, отже, напрещті, наприклад, словом, навпаки, так би мовити

ввічливість	будь ласка, вибачте, даруйте, перепрошую, дозвольте, прошу
активізацію уваги	уявіть, знаєте, вірите, послухайте, майте на увазі, між нами кажучи, зверніть увагу, погодьтеся

БЕРИСЯ ВИКОНУВАТИ

444

Запиши речення. Підкресли вставні слова. Поясни вживання розділових знаків.

1. Кажуть, мудрість приходить з роками (Л. Дмитерко).
2. Я мрію про завтрашнє, отже, існує (О. Лупій).
3. Я не гірший за інших, на щастя, і за інших не кращий, на жаль (В. Забаштанський).
4. Можливо, вигадка — душа, але болить вона, як справжня (О. Грязнов).
5. І ось, нарешті, вершина.
6. Уявіть собі, жито — одна з найвитриваліших рослин на планеті (Олесь Гончар).

445

Лінгвістичне дослідження. Проаналізуй наведені речення. Укажи значення вставного слова в кожному з них (усно).

1. Здається, погода обіцяє бути теплою.
2. Усі шкільні предмети, поза сумнівом, дуже важливі.
3. За свідченням учених, людство наближається до екологічної кризи.
4. Отже, ми повинні вчити всі уроки.
5. Даруйте, чи можу я запитати?
6. Дивна річ, холодне повітря робить людину бадьорішою.
7. Уявіть, сьогодні ми йдемо в кіно.

446

Спиши текст, виділяючи вставні слова комами.

Кожне суспільство безперечно має свої моральні цінності, що передаються з покоління в покоління. «Не хлібом єдиним живе людина» — це одна з головних моральних зasad. Людина погодиться досягає успіху тоді, коли вона дбає не тільки про матеріальні речі. Чи

можуть дім, машина, комп'ютер бути найважливішими для людини? Звичайно ні. Матеріальні речі є так би мовити лише помічниками. А духовну насолоду по-моєму дають людині шанування родини, збереження духовних традицій, відданість у дружбі, закоханість у рідну мову.

447

Запиши речення, добираючи вставні слова за їх значеннями, поданими в дужках. Постав розділові знаки.

Зразок. Безперечно, у кожного з нас є неприємні спогади.

1. Хтось ... (**порядок викладу думок**) не може забути прикру помилку на контрольній, а хтось — сварку з другом. 2. Є люди, які ... (**почуття**) потерпають від таких спогадів тривалий час. 3. Для них ... (**активізація уваги**) вигадали спеціальні пігулки. 4. ... (**джерело повідомлення**) ці таблетки дадуть змогу людям забувати важкі спогади про катастрофи тощо.

448

Гра «Мовна задача». Учні складали речення із вставними словами. Поясніть, хто виконав завдання правильно (усно).

У Оксанки вийшло: «**На диво, погода сьогодні сонячна й тепла**». А Сергійко склав таке речення: «**Це маленьке цуценя схоже на диво**».

449

Склади й запиши чотири пари речень за зразком так, щоб в одних слова **кажуть, правда, видно, здавалося** були вставними, а в інших — членами речення.

Зразок. Треба, виходить, іти на додаткове заняття з математики. З класу виходить моя однокласниця.

450

Творче завдання. Склади рекламу свого міста (села), використовуючи речення зі вставними словами.

Прочитай тексти.

A. А що, у дітей є якісі особливі права?

Ще й як! Це, може, звучить як фантастика, але людство лише у ХХ столітті усвідомило, що діти, безпіречно, потребують особливої турботи та захисту, адже часто не можуть захищати себе самостійно. У 1989 році Організація Об'єднаних Націй ухвалила Конвенцію про права дитини, яку ще називають, між іншим, світовою конституцією для дітей. Цей документ підписали 193 країни. Україна, до речі, одна з них, отже, українські діти можуть розраховувати на захист та підтримку з боку держави.

За матеріалами сайту «Діти керують світом»

B. І які ж права є в дітей, наприклад?

У Конвенції є 54 статті — кожна з них присвячена певному праву дитини. Усі дитячі права засновані на кількох простих, але важливих принципах. По-перше, усі діти мають рівні права, незалежно від того, якої вони національності, скільки їм років, якого кольору волосся мають чи яку музику слухають. По-друге, інтереси дитини мають бути завжди на першому місці, до думки дитини, звичайно, потрібно дослухатися і давати їй вільно висловлювати свою позицію.

По-третє, кожна дитина має бути забезпечена всім, що потрібно їй для щасливого життя: мати житло та сім'ю, вчитися в школі, їсти, мати час на ігри та дозвілля.

Завдання і запитання

- * До якого стилю мовлення належить кожен із текстів? Поясни свою думку.
- * Якою є тема тексту А?
- * Сформулюй основну думку тексту Б.
- * Які права дитини ти знаєш? Запиши.
- * Випиши з обох текстів вставні слова, визнач, до якої групи за значенням вони належать.
- * До слів **особливий, турбота, право, простий, вільно** добери по два синоніми.
- * Виконай синтаксичний розбір другого речення тексту Б.
- * Куди ти можеш звернутись, якщо відчуваєш, що твої права порушують? Запиши відповідь одним реченням, увівши в нього однорідні члени речення.

Успіх з українською

Лист. Адреса

УЛОВИ ІДЕЮ

Прочитай рядки з вірша відомої української поетеси. Як ти їх розумієш?

Пишіть листи і надсилайте вчасно,
Коли їх ждуть далекі адресати,
Коли є час, коли немає часу,
І коли навіть ні про що писати.

Ліна Костенко

Чому важливо вміти вибирати найістотніше, найголовніше з великого обсягу інформації?
Чи потрібно сучасній людині вміти писати листи? Доведі свою думку.

БУДЬ У ТЕМІ

Лист — це написаний текст, призначений для спілкування на відстані.

Адресат — той, кому призначено лист.
Адресант — той, хто надсилає лист.

структура листа

початок
звернення до адресата, початкові фрази про ситуацію листування

кінцівка

подяка, передача вітань, побажання, прощання, підпис, дата

основна частина

зміст листа, запитання адресатові

УЧИСЯ В ІНШИХ

Прочитай лист відомого українського поета Василя Стуса, написаний синові Дмитру із ув'язнення.

Дорогий сину!

Дякую тобі за листа. Знаєш, я був приємно здивований, що Ти став краще вчитися, братися до навчання. Може, Ти й справді зможеш закінчити чверть без трійок? Чи задоволена Тобою мама? Бо я за весь час дуже хотів бути задоволеним Тобою, але, на жаль, не дочекався такого. Я шкодую дуже, що ви з мамою не змогли приїхати в січні. Добре було б, щоб ви таки приїхали удвох — із мамою.

Шануйся, сину. Не залишай маму саму, частіше бувай із нею.

За мене не турбуйся. Я нібіто залізний, бо інакше мені просто не можна.

Обіймаю і зичу добра.

Пиши, що Ти читаєш тепер. Але пиши — тільки тоді, коли є настрій, бажання, а не просто мус.

Будьмо ж!

Твій тато

Знайди в тексті вставні слова. З якою метою їх вжито? Зверни увагу на кінцівку листа. Як ти розумієш зміст речення «Але пиши — тільки тоді, коли є настрій, бажання, а не просто мус»?

ТИ ЗМОЖЕШ

452

Прочитай висловлення.

З розвитком інформаційних технологій традиційне листування почало втрачати свою значущість. Зараз люди користуються спеціальними застосунками (вайбер, телеграм) або безкоштовною електронною поштою (джімейл, укрнет тощо), тобто надсилають електронні листи.

Та хоч електронний лист замінив паперовий, загальні правила спілкування під час електронного листування не відрізняються від загальноприйнятих норм:

- починай текст листа з привітання, завершай підписом;
- не забувай уживати слово «будь ласка», звертаючись до кого-небудь із проханням;
- дякуй за допомогу;
- не надсирай у листах неперевірені дані;
- намагайся писати грамотно.

За матеріалами сайту «На урок»

Завдання і запитання

- * Чи погоджуєшся ти з думками, висловленими в тексті?
- * Наскільки важливо дотримуватися правил електронного листування? Чому? Чи дотримуєшся ти цих правил?
- * На основі тексту склади пам'ятку «Як оформляти лист».
- * Напиши електронного листа (5–7 речень) комусь із рідних, дотримуючись правил електронного листування. Скористайся пам'яткою.

453

Прочитай висловлення. Що нового ти дізнався / дізналася з нього?

Пошта зародилася в глибоку давнину. Тривалий час люди писали адресу на тому самому аркуші паперу, що й лист. Аркуш складали на зразок солдатського трикутника. У 1820 році в англійському місті Брайтоні

власник паперової крамниці придумав для листів паперові «мішечки» й почав видавати їх як безкоштовний додаток до купленого в нього паперу. Новина сподобалася. «Мішечки» для листів стали називати «конвертами» від англійського слова «cover» — прикривати. Конверти почали випускати спеціальні підприємства, і з Англії вони розійшлися по всьому світу.

На конвертах завжди пишуть адресу. **Адреса** — це позначення місця проживання особи чи місцезнаходження установи. Після адреси обов'язково має бути індекс. **Індекс** — це цифрове позначення кожного населеного пункту.

За матеріалами сайту «Знання»

Завдання і запитання

- ★ Запиши за зразком власну адресу.

Адреса відправника, індекс:

Віра Антонівна Кушніренко
вул. Шевченка, 23
м. Обухів
Київська обл.
інд. 08700

Адреса одержувача, індекс:

Василь Семенович Кушніренко
с. Варковичі
Дубнівський р-н
Рівненська обл.
інд. 35612

Адреса відправника, індекс:

Петренко О. М.
вул. Хрещатик, 15, кв. 2
м. Київ
01001
УКРАЇНА UKRAINE

Адреса одержувача, індекс:

Lucas Diallo
+32 2 12 34567
Rue Longue 3, apt.5 BRUXELLES
1020
BELGIUM БЕЛЬГІЯ

Фото з сайту Укрпошти. Лист по Україні та лист за кордон

Прочитай текст уголос із дотриманням орфоепічних норм.

Як Василько «відпочився»

Писав із табору Василько:
 «Нових у мене друзів стільки!
 Я, мамо, добре відпочився!
 І опилсинів тут найвся!
 І накупався, як ніколи!...
 Пеши... Вітаєм. Я й Микола».
 А мама так йому писала:
 «Без тебе дома скучно стало...
 Ale тобі на користь море,
 I mi зустрінемося скоро...
 Ty молодець, що «відпочився».
 Коли б ще й грамоти навчився!» (Грицько Бойко).

Завдання і запитання

- * Яких вимог до оформлення листа дотримався герой твору, а яких ні?
- * Відредактуй текст листа Василька (усно).
- * Чи приємно було б тобі одержати такого листа? Який висновок ти зробив для себе, прочитавши вірш?
- * Напиши листа рідній чи близькій людині (мамі, татові, дідусеї, бабусі, сестрі, братові, подрузі, другові тощо). Використай звертання та вставні слова.

§ 51

СКЛАДНЕ РЕЧЕННЯ

СПОСТЕРІГАЙ І МІРКУЙ

Прочитай речення. Визнач у них граматичну основу.
Чим вони різняться?

1. Україна має багатовікову історію і культуру.
2. Усі пам'ятки історії та культури перебувають під охороною держави, вони є безцінними історичними джерелами.

БУДЬ У ТЕМІ

Складне речення — це речення, у якому дві й більше граматичних основ, тобто складається з двох або більше частин.

Частини складного речення пов'язані між собою за змістом. Вони можуть бути з'єднані такими **видами зв'язку**:

- ★ **безсполучниковим** (без сполучників, за допомогою інтонації);
- ★ **сполучниковим** (за допомогою сполучників або сполучних слів та інтонації).

Наприклад:

Багато історичних пам'яток збереглися на українських землях, вони нагадують нам про минуле.

Кожна епоха залишає нам у спадщину пам'ятку архітектури чи історії, а наше завдання — її зберегти.

Між частинами складного речення ставлять **кому**.

В усному мовленні між частинами складного речення робимо невелику паузу. У кінці кожної частини, крім останньої, голос підвищуюмо. У кінці речення голос понижуємо.

Запам'ятай сполучники!

I, та, а, але, чи, або, що, щоб, бо, якби, мов, наче, тому що, якщо тощо.

БЕРИСЯ ВИКОНУВАТИ

455

Вибірковий диктант. Прочитай текст. Випиши з нього складні речення, підкресли в них граматичні основи.

Рукотворна краса

Вишуканий та неповторний петриківський розпис — чудовий привід для гордості українців. Він вражає яскравістю, адже в основі його барвистих візерунків лежить безмежна любов до рідного краю. Магія петриківського розпису полонила серця мільйонів шанувальників, вона прославила талановитих народних майстрів родом з України на весь світ. Розмаїття намальованих квітів, листочків, ягід захоплює, спонукає роздивлятися шедеври народного малярства годинами. Не дивно, що в 2013 році унікальне мистецтво внесли до Списку нематеріальної* культурної спадщини ЮНЕСКО**, а сам промисел і сьогодні розвивається.

За матеріалами сайтів «Освіта», «Пустунчик»

* Нематеріальна спадщина — духовна спадщина.

** ЮНЕСКО — міжнародна організація, яка сприяє розвитку національної культури, охороні пам'яток культури.

456

Перепиши речення, підкресли в кожному з них граматичні основи, визнач вид зв'язку (сполучниковий чи безсполучниковий).

1. Історія виникнення петриківського розпису цікава, традиція прикрашати оселю та одяг декоративними

орнаментами зародилася в Україні давно. 2. Люди вірили в магічну силу зображень, тому петриківськими розписами як оберегами часто розписували зброю та курені запорозькі козаки. 3. Основним елементом петриківських орнаментів є квітка — символ пишної природи, і найчастіше шедеври народного мистецтва прикрашають мальви, півонії, айстри, польові квіти, а ще вигадані майстрами (за матеріалами сайтів «Освіта», «Пустунчик»).

457

Спиши речення, ставлячи розділові знаки.

1. Полисіли дерева в дібровах замовкло птаство тихі ставки і озера вкрились жовтими бляшками падолисту (В. Скуратівський). 2. Під листопад з дерев опадає зимове листя ліс стає незатишним а природа налаштовується на зимовий спокій (В. Скуратівський). 3. Коли зайшло сонце ліс потемнів кар'єр густо засинів а сосна угорі зазолотила (М. Вінграновський).

458

Спиши речення, ставлячи пропущені коми.

1. Київ є одним з найкрасивіших міст Європи і найвеличнішою його окрасою вважають Софійський собор. 2. Вже дев'ять століть здається людям що його бані* сягають неба. 3. Минають століття та незмінна невмируча краса Софії. 4. В особливо значущі дні в соборі відбуваються урочисті відправи і знов під древнім склепінням** лунає молитовний спів.

За П. Утевською, Д. Горбачовим

* Баня — опуклий дах, що має форму півкулі, купол.

** Склепіння — опукла стеля.

459

Творче конструювання. Із кожної пари простих речень утвори складні за допомогою сполучників із довідки. Запиши.

1. Чи знає пересічний житель планети Земля про українське природне диво — букові карпатські ліси. Букові ліси є осередками дикої і недоторканної природи.
2. Дослідники і природоохоронці з усього світу вражені їх незвичайними особливостями. Унікальні дерева вирубаються.
3. Тож збереження букових пралісів Карпат є важливим екологічним завданням для України. Це питання має стосуватися кожного.

Довідка. І, але, що.

460

Доповни прості речення так, щоб утворилися складні. Утворені складні речення запиши. Підкресли в цих реченнях граматичні основи.

1. Незабаром настане літо, і
2. Продзвенить останній шкільний дзвінок,
3. ... , і з'явиться багато вільного часу.
4. Хтось поїде відпочивати до теплого моря, а
5. ... , і літо обов'язково принесе багато нових вражень.
6. ... , щоб воно залишилось у спогадах.

461

Вправа-дослідження. З'ясуй, що поєднують сполучники: однорідні члени речення чи частини складного речення. Запиши спочатку речення з однорідними членами і підкресли в них однорідні члени. Потім запиши складні речення й підкресли в них граматичні основи.

1. Сонце останній раз освітило землю та впало за гору.
2. Була чудова пора, що називають золотою осінню.
3. Усе більше темніло, і вітер все дужчав.
4. Усю мою душу й сили віддам за тебе, матінко мила моя.
5. Спустився вечір, та одразу похолоднішало.
6. За багато віків Київ пережив і побачив немало.

A. Просто неба

Здійснити подорож у часі легко — варто лише прийти на екскурсію в один з етнографічних музеїв просто неба. В Україні є багато цікавих скансенів*, які ознайомлюють відвідувачів з колоритом українського побуту й наочно розповідають про життя в минулі часи.

Музей-скансени як явище виникли й існують завдяки природному потягу людини побувати в іншій реальності, уявити себе частинкою зовсім іншого життя.

Проте, на відміну від казкових сюжетів і декорацій, етнографічний скансен пропонує відвідувачам скористатися машиною часу й довідатися чимало цікавого про колишнє в реальному житті людини й цілого народу.

За матеріалами сайту «Україна споконвічна»

* Скансен — музей народної дерев'яної архітектури просто неба.

B. Музей народної архітектури та побуту України

Національний музей народної архітектури та побуту України, відомий як «Пирогово», є одним із найбільших скансенів у світі. Сьогодні на території завбільшки 150 гектарів розташовано понад 300 історичних споруд, зібраних з усієї країни (старовинні хати, вітряки, дерев'яні церкви). Збирати колекцію почали в 1969 році, процес тривав 7 років. Деякі експонати відновлювали з усіма деталями під керівництвом істориків. На цей момент у фонді музею зберігається близько 40 тис. експонатів. Серед них — колекція старовинного одягу, дерев'яний і глиняний посуд, меблі, килими та вишивки, музичні інструменти і багато іншого. Тут часто влаштовують фестивалі, народні гуляння з виступами фольклорних колективів.

За матеріалами інтернет-журналу «Zruchno.Travel»

Завдання і запитання

- ★ До якого стилю мовлення належить кожен із текстів?
- ★ Чи відомо тобі було раніше про музеї-скансени?
- ★ Чи бував / бувала ти в якомусь із них?
- ★ Чим цікаві такі музеї?
- ★ Виконай синтаксичний розбір останнього речення тексту **Б**.
- ★ Знайди в словнику й випиши в зошит лексичне значення слів *етнографічний, колорит, експонат, фестиваль*.
- ★ Із четвертого речення тексту **Б** випиши всі можливі словосполучення, визнач у них головне і залежне слово.
- ★ До слів *прийти, цікавий, минуле, найбільший, відновити, багато* добери й запиши антоніми.
- ★ Підготуй проект-презентацію про одну з пам'яток України в списку Всесвітньої культурної спадщини ЮНЕСКО.

§ 52

ПРЯМА МОВА

СПОСТЕРІГАЙ І МІРКУЙ

Прочитай речення. Чи ту саму думку висловлено в обох реченнях? Чи однаково її передано?

Один китайський мудрець сказав: «*Слово, яке ти не сказав, — твій раб, а сказане тобою слово стає твоїм паном*».

Один китайський мудрець сказав, що слово, яке ти не сказав, — твій раб, а сказане тобою слово стає твоїм паном.

БУДЬ У ТЕМІ

Пряма мова — це точно відтворене висловлювання певної особи, передане від її імені.

Слова автора — це слова, що вказують, кому належить пряма мова.

Запам'ятай, що **пряма мова**:

- ★ **виражає** чуже мовлення, передане дослівно, без змін;
- ★ **супроводжується** словами автора, які вказують, кому вона належить;
- ★ **утворює** разом зі словами автора речення з прямою мовою;
- ★ **стоїть** після слів автора, перед ними або в середині них.

Пряму мову вимовляють як розповідне, питальне, спонукальне чи окличне речення.

В усному мовленні пряму мову вимовляють голосніше й повільніше, а слова автора — тихіше й пришвидшено. Між прямою мовою та словами автора робимо паузу.

На письмі пряму мову оформляють за правилами:

«П», — а.

«Так, дітоньки», — сказав поважно Лис Микита.

«П!» — а.

«От добрий і премудрий цар!» — вигукували звірі.

«П?» — а.

«Як це йому вдалося нас одурити?» — питали один в одного звірі.

А: «П».

Лис подумав: «Сьогодні гарна пора для полювання».

А: «П?»

Звірі зраділи: «Так ти будеш нашим царем?».

А: «П!»

Лис перший заговорив до звірів: «Любі мої, не бійтесь мене!»

«П, — а, — П».

«Гей, — подумав собі хитрий Лис, — та се не кепсько, що вони мене так бояться».

«П, — а. — П».

«Слухайте, любі мої, — говорив Лис Микита. — Сьогодні рано святий Миколай і зліпив мене з небесної глини».

I. Франко

БЕРИСЯ ВИКОНУВАТИ

463

Знайди в реченнях слова автора й пряму мову. Визнач, де стоять слова автора.

1. «Хуха!» — затрусиився дід і закричав не своїм голосом, шукаючи сокири. 2. В тій хвилі почув тонюсінький голосочок: «Так, я Хуха! І навіть та сама, якій ти зруйнував торік хатку». 3. «Але ж тобі нема чого мене боятися! — продовжувала Моховинка. — Знай, що всі Хухи на світі ніколи не шкодять людям» (В. Королів-Старий).

Прочитай виразно речення вголос, правильно їх іntonуючи.

464

Спиши речення, ставлячи потрібні розділові знаки.

1. У народі говорять життя прожити не поле перейти.
2. Що таке щастя ми часто запитуємо себе.
3. Мамо запитала дівчинка чи всі птахи відлітають у вирій.
4. А ми тую червону калину підіймемо лунає пісня по всій Батьківщині а ми нашу славну Україну розвеселимо!
5. Чому ти не виконав домашнього завдання запитала вчителька Василька.

465

Редагування. Розмежуй речення. Спиши, ставлячи розділові знаки.

Випрала мати сорочку і каже малому Сашкові неси синку повісь на сонці хай сохне повернувся через хвилину Андрій у хату із сорочкою чому ж ти не повісив питає мати не дістав до сонця відповів Сашко.

466

Творче моделювання. Перебудуй подані речення на речення з прямою мовою. Запиши, правильно ставлячи розділові знаки.

1. Дідусь казав онучці, що від теплого слова і лід розмерзається.
2. Матір повчала доньку, що з пісні слова

не викидають і свого не вставляють. 3. Батько порадив синові бути господарем своєму слову. 4. Українці стверджують, що добрим словом мур проб'єш, а лихим і в двері не ввійдеш.

467

Закінчи речення словами автора або прямою мовою. Запиши, правильно ставлячи розділові знаки при прямій мові.

Я дуже люблю кататися . . . Він сказав . . . Я почула говорять учні. . . розповідає бабуся. Контролер запитав . . .

468

Прочитай і визнач речення, у яких допущено пунктуаційні помилки. Запиши їх правильно.

1. Недаремнокажеприслів'я: Малакраплялупаєскелю.
2. «Батьку, що таке людська байдужість?», — я запитав.
3. «Ті школярі», — писав В. Сухомлинський — «які нічого, крім підручників, не читають, дуже поверхово оволодівають знаннями». 4. «Завдання буде виконано — рішуче вимовила Олена. 5. Екскурсовод повідомив Цей експонат дуже цінний.

469

Склади й запиши речення з прямою мовою за поданими схемами.

- 1.** «П», — а. **2.** А: «П!» **3.** «П, — а, — п?» **4.** «П?» — а.

470

Склади й запиши речення з прямою мовою, використовуючи прислів'я.

1. Слухай перший, говори останній.
2. Одне погане слово скажеш — почуєш десять.
3. Не кажи поганого про людину, вона скаже те саме й про тебе.

4. Добрі слова лікують, погані — вбивають.
5. Слово без діла нічого не варте.

471

Прочитай текст.

Образливе слово

Одного разу син розсердився і згарячу сказав матері образливе, грубе слово.

Заплакала мати. Схаменувся син. Жаль стало йому матері. Ночей не спить — мучить його совість, адже він образив матір.

Йшли роки. Син-школяр став дорослою людиною. Настав час їхати йому в далекий край. Поклонився син матері низько до землі й говорить: «Простіть мені, мамо, за образливе слово». «Прощаю», — сказала мати й зітхнула. «Забудьте, мамо, що я сказав вам образливе слово», — попросив хлопчина.

Задумалась мати, геть посмутніла. На її очах з'явились слізози. Каже вона синові: «Хочу забути, сину, а не можу. Рана від колючкі загоїться — й сліду не залишиться. А рана від слова заживає, проте слід глибокий зостається».

В. Сухомлинський

Завдання і запитання

- ★ Чому текст має таку назву?
- ★ Чи можна вважати його казкою-притчею? Свою думку поясни.
- ★ Як ти розумієш зміст останнього речення?
- ★ До речень із прямою мовою склади схеми.
- ★ Випиши з тексту 3 речення з однорідними членами, підкресли їх як члени речення.
- ★ Виконай синтаксичний розбір першого речення.
- ★ Добери спільнокореневі слова до слів **образити, слово, забути, рана, глибокий**.
- ★ Придумай і запиши своє продовження казки (5–6 речень), використовуючи речення з прямою мовою.

§ 53

ДІАЛОГ

СПОСТЕРІГАЙ І МІРКУЙ

Прочитай текст. Скільки осіб бере участь у спілкуванні?

Прочитай вірш уголос за особами.

— Не переходь дорогу, Лідо,
Доки машина не проїде! —
Матуся доню так навчала,
Коли в крамницю посылала.
Побігла Ліда — і нема!
І ось матуся йде сама
Проходить вулицею, бачить:
Стойть її Лідуся й плаче:
— Не гнівайсь, мамо, я не винна:
Ще й досі не було машини!

Михайло Білецький

БУДЬ У ТЕМІ

Діалог — це різновид прямої мови, що передає розмову двох осіб.

Слова кожної особи, яка бере участь у розмові, називають **репліками**.

Слова автора супроводжують репліку, якщо незрозуміло, кому належить пряма мова.

Особливості реплік у діалозі

Хлопчик запитав у дідуся:

— Ca:

— Що у світі найкрасивіше?

— P?

— Найкрасивіше — це праця людська, —
каже дідусь.

— P, — ca.

— А що найпотворніше?

— P?

— Те, що пускає працю на вітер, —
продовжує старенький.

— P, — ca.

В. Сухомлинський

Порада Юрася

Як правильно скласти діалог:

- * вибери тему бесіди;
- * окресли мету;
- * дотримуйся структури;
- * чергуй різні види реплік.

БЕРИСЯ ВИКОНУВАТИ

472

Спиши один текст на вибір, поділяючи його на репліки та ставлячи розділові знаки. Поясни їх уживання.

A. Дівчинка стрибала і весело сміялась. А довкола неї почали збиратися перехожі. Люди питали одне одного Що робить ця дівчинка? Ми не знаємо! Але те, що вона робить, — це чудово! Відповідали їм (Г. Малик).

B. Повзла мурашка поміж трави. Підвела вона голову: якесь звірятко сидить на стеблі. Ти хто? Запитала Мурашка. Коник відповіло їй звір'я. А ти іржати вміш? Недовірливо запитала Мурашка. Аякже, вмію. От послухай. Црі-црі-црі-i-i! (В. Моруга).

473

Доповни діалоги репліками, запиши їх, ставлячи розділові знаки.

A. — Доброго ранку, Оленко!

— ...

— Я рада, що ти прийшла.

— ...

— Вітаю тебе з днем народження!

— ...

— Зичу тобі здоров'я та гарних оцінок!

— ...

B. — Здрастуйте!

— ...

— Я можу відвідати музей?

— ...

— Скільки коштує дитячий?

— ...

— Мені один дитячий квиток, будь ласка.

— ...

474

Робота в парах. Склади та розіграй із сусідом / сусідкою по парті діалог (5–6 реплік) за поданими ситуаціями: а) ти зустрів друга / подругу, з яким (якою) маєш спільне хобі; б) під час відвідування музею (виставки, театру) ти знайомишся з цікавою людиною; в) під час подорожі в незнайомому місті ти заблукав / заблукала.

475

Творче завдання. Склади й запиши діалог з однокласником / однокласницею за поданим початком на тему «Як пройшов мій вихідний день».

Комуніка́бельність — здатність до спілкування, товариськість.

Комуніка́ція — спілкування, передача інформації.

Фóрум — 1. Захід для обговорення або вирішення значущих проблем. 2. Інтернет-ресурс, призначений для спілкування в інтернеті на задану тему.

476

Робота в парах. Разом з однокласником / однокласницею розгляньте малюнок, складіть і розіграйте діалог за малюнком.

Опорні слова. Влітку, похід, краєвид, літній табір, відпочинок, наплічник, екскурсія, група, враження, друзі.

477

Прочитай пам'ятку «Як правильно вести діалог». Чи корисна вона для тебе? Що ти додав би / додала б до неї?

Як правильно вести діалог

1. Дотримуйся теми й мети спілкування.
2. Використовуй формулі мовленнєвого етикету.
3. Дбай про те, щоб репліки діалогу були послідовними, доречними.
4. Слухай зацікавлено й доброзичливо.
5. Дотримуйся норм літературної мови.

478

Прочитай подані тексти.

A. Телефон останнім часом став чи не найважливішим засобом комунікації. Ми не уявляємо свого життя без телефона ні вдома, ні в школі, ні на роботі.

Дослідники стверджують, що за останні роки середня тривалість телефонної розмови збільшилась втричі, хоч обсяг інформації, що передається, залишився тим самим. Третина часу йде на паузи між словами і фразами, прояв емоцій, люди не можуть чітко і стисло викласти свої думки.

Американські психологи дійшли висновку, що телефон, при всіх його перевагах, скорочує життя су-

часної людини на 3–4 роки, бо ми перебуваємо в постійному напруженні через очікування дзвінка в будь-який час (за Т. Гриценко).

Б. Оптимальний час для телефонних розмов — з 9.30 до 21.00.

Вести розмову потрібно доброзичливим тоном, говорити привітно.

Мобільний телефон під час занять, ділових зустрічей має бути вимкненим.

Суть справи потрібно викладати чітко, лаконічно, без всяких подробиць.

Телефонна розмова має бути діалогічною, а не монологічною.

Звертатися до співрозмовника потрібно на ім'я (на ім'я по батькові), уживати слова ввічливості (*Прошу!* *Пробачте!* *Дякую за інформацію!* *До побачення!*)

Зі статті «Правила культурної поведінки при телефонній розмові» — Освіта UA

Завдання і запитання

- ★ З'ясуй переваги та недоліки телефонних розмов.
- ★ Чи багато часу ти проводиш у телефонних розмовах?
- ★ Чи виконуєш ти в повсякденному житті рекомендації, подані в другому тексті?
- ★ Що б ти додав до цих порад?.
- ★ Виконай синтаксичний розбір другого речення тексту А.
- ★ Добери синоніми до слів *розмова*, *інформація*, *оптимальний*, *доброзичливий*, *привітний*.
- ★ Постав у форму кільчного відмінка і запиши слова *сестра*, *піодружка*, *друг*, *Віра Петрівна*, *Віктор Іванович*, *вчителька*, *пан*, *Таня*, *Артем*.

§ 54

УЗАГАЛЬНЕННЯ ВИВЧЕНОГО З РОЗДІЛУ «ВІДОМОСТІ ІЗ СИНТАКСИСУ І ПУНКТУАЦІЇ»

ПРИГАДАЙ І ПОВТОРИ

1. Що таке однорідні члени речення?
2. Що називають звертанням?
3. У чому полягає відмінність між непоширеними і поширеними звертаннями?
4. Які розділові знаки ставлять у реченнях із звертаннями?
5. Як уживання розділових знаків залежить від інтонації?
6. Чи є звертання членом речення?
7. Які слова називають вставними?
8. Чи відповідають вони на запитання?
9. Які є групи вставних слів за значенням?
10. Як виділяють вставні слова в усному та писемному мовленні?
11. Яке речення називають складним?
12. Скільки граматичних основ може бути в складному реченні?
13. Як поєднуються частини складного речення?
14. Що таке пряма мова? Які розділові знаки ставлять при прямій мові?
15. Чим відрізняються пряма мова й діалог?

ЗА КРОК ДО ПЕРЕМОГИ

1. Спиши речення, ставлячи розділові знаки, поясни їх уживання. Визнач звертання. Які з них поширені, а які — непоширені? Прочитай речення, правильно іntonуючи їх.
 1. Вийди, вийди сонечко на дідове полечко, на бабине зіллячко, на наше подвір'ячко. 2. Ой кувала зозуленька сівши

на лілеї, співай, співай товаришко приходить неділя. 3. Іди, іди дощику зварю тобі борщику. 4. Виси мій віночку на золотім кілочку. 5. Купайло, Купайло де ти зимувало? 6. Колишися в колисоньці дитинонько люба (народна творчість).

2. Склади речення, у яких слова **мудрість, думка, друг, вітер** та словосполучення **рідне місто** виступали б то звертаннями, то підметами.

3. Вибірковий диктант. Прочитай речення (розділові знаки пропущені). Випиши вставні слова. До якої групи за значенням вони належать?

1. Здається час спливав непомітно (Б. Грінченко). 2. У народній медицині очевидно не було кращих ліків від застуди, ніж калиновий чай (В. Скуратівський). 3. Художня література як відомо допомагає глибше розуміти життя. 4. Той, хто творить красу безумовно творить щастя для людей і по-моєму для себе. Отже про це не слід забувати (Олесь Гончар). 5. Будь ласка будь мужнім і сильним (Олег Ольжич).

4. Прочитай. Поясни, чому в одному з речень виділене слово є вставним, а в другому — ні. Склади речення, у яких то вставними словами, то певними членами речення виступали б слова **може** та **сподіваюся**.

Здається, такої цікавої мандрівки в нас ще не було. Величний замок на горі **здається** одиноким лицарем.

5. З кожної пари простих речень утвори складні за допомогою сполучників (скористайся довідкою). Утворені складні речення запиши, підкресли головні члени речення в кожному з них. Поясни вживання розділових знаків.

1. В калини про зозулю я питаю. Калина не відповідає (Є. Гуцало). 2. Пахне липою медово. Співає соловей (В. Сосюра). 3. Життя не має ціни. Воля дорожча за життя (народна творчість). 4. Треба бути поганим громадянином. Стати зразковим рабом (народна творчість). 5. Калині було радісно. Про ней

пам'ятають. 6. Там клен зелений схиливсь до тину. Мати рідна щось пише сину (А. Малишко).

Довідка. Щоб, і, бо, а, і, але.

- 6.** У поданих прислів'ях допиши другу частину складного речення, постав потрібні розділові знаки.

Хто людей питає...	тим дурень величається.
Чим розумний стидається...	але вдома миліше.
Де слова з ділом розходяться...	той і розум має.
Коріння навчання гірке...	а без господині — хата.
За морем тепліше...	зате плід його солодкий.
Без господаря двір плаче...	там непорядки водяться.

- 7. Пояснювальний диктант.** Спиши речення, ставлячи пропущені розділові знаки при прямій мові.

1. І завжди кажуть мудрі люди Спас! Готуйте рукавички про запас! 2. Раді мама і тато, а бабуся загадала Завтра в нас гарне свято! Зветься Йвана Купала! 3. Йде ватага щедрувати Добрий вечір дядьку Гнате! Упустіть козу до хати! 4. Дядько двічі відмовля Не пущу, нехай гуля! 5. Та ідіть, уже ідіть! Тітка каже мимохіт' (Д. Білоус).

- 8.** Виконай синтаксичний розбір речень.

1. Стою і не надивуюся тобою, гірська неповторності! 2. Лиш сміливий, витривалий, закоханий у природу представник роду людського, а не байдужий споглядач відчує її сповна (із часопису). 3. Летить із Чорного моря солоний вітер, гуляє татарськими степами (М. Пригара). 4. Задача, на мою думку, розв'язана правильно.

- 9.** Запиши усмішку у формі діалогу, ставлячи потрібні розділові знаки.

Всипав авансом

Не раз учитель викликав батька до школи, бо син бешкетував і погано вчився. Через деякий час на виклик учителя батько знову прийшов до школи та й каже: «Я вже йому всипав...» «Кому?» — питав вчитель. «Та синові своєму...» «А я хотів порадувати вас, що в нього останнім часом покращала поведінка і двійок немає».

- 10. Робота в парах.** Складіть і розіграйте діалог про нещодавно прочитану книжку. Обов'язково назвіть заголовок книги та ім'я її автора. Передайте власні враження від прочитаного. Використайте опорні речення та частини речень.

Опорні речення та частини речень. Хочу поділитися своїми враженнями. Я з інтересом прочитав / прочитала... Назва здається знайомою... Зміст, двома словами, такий... Чи не було знято за книжкою кінофільм? Надзвичайно цікавим є... А мене вразило те, що... Надовго запам'ятується ... Раджу тобі прочитати ... При нагоді переглянь кінофільм ... Я порадив би / порадила б тобі взяти цю книжку в бібліотеці.

- 11. Самодиктант.** Спиши текст, ставлячи пропущені букви (на позначення ненаголосіних звуків [e], [и]) та потрібні розділові знаки.

Де народжується казка

Гуде тиша лісу і з..мля палахкотить зеленим полум'ям.
Розлоге поле хлюпає в синє небо жовтим колоссям. Озера сп..вають сонце. А на б..регах дуби вимірюють глибину вічності. Тут бродить лісовик. Вир..нають русалки. А в мочарах — дідьки що топлять у безоднях і д..рева і людей. На недосяжних хмарах мабуть споч..вають добре і недобре духи.

І розмовляють на своїх мовах трави з вітром люди з вовками
а з..мля із зорями. Чи не тут народжується казко і йдеш по
світу і вчиш його своєї мудрості?

А взимку все зацвітає снігами і німотна сосна з сосненятами і кошлаті дуби і беззахисна ліщина край галевини.

Казка!

За Б. Харчуком

ЗМІСТ

ПЕРЕДМОВА	3
ВСТУП	4
§ 1. Українська мова — державна мова України.....	4
§ 2. Текст. Речення. Слово	19
§ 3. Типи мовлення.....	24
ЛЕКСИКОЛОГІЯ	32
§ 4. Лексичне значення слова, однозначні та багатозначні слова..	32
§ 5. Використання багатозначних слів у прямому й переносному значеннях	36
§ 6. Синоніми.....	40
§ 7. Антоніми	45
§ 8. Омоніми.....	58
§ 9. Пароніми	63
§ 10. Лексична помилка	67
§ 11. Узагальнення вивченого з розділу «Лексикологія»	71
БУДОВА СЛОВА, ОРФОГРАФІЯ	74
§ 12. Основа слова й закінчення	74
§ 13. Незмінні й змінні слова	77
§ 14. Корінь слова. Спільнокореневі слова та форми слова	81
§ 15. Префікс і суфікс	86
§ 16. Правопис значущих частин слова	98
§ 17. Написання префіксів пре-, при-, прі-	103
§ 18. Узагальнення вивченого з розділу «Будова слова. Орфографія»	108
ФОНЕТИКА. ГРАФІКА. ОРФОЕПІЯ. ОРФОГРАФІЯ	112
§ 19. Голосні і приголосні звуки	112
§ 20. Приголосні глухі і дзвінкі, тверді та м'які	116
§ 21. Позначення звуків мовлення на письмі. Алфавіт (абетка, азбука).....	123
§ 22. Співвідношення звуків і букв. Звукове значення букв я, ю, є, і й та щ	127

§ 23. Поділ слова на склади. Основні правила переносу слів	131
§ 24. Наголос	135
§ 25. Орфоепічна помилка.....	144
§ 26. Узагальнення вивченого з розділу «Фонетика. Графіка. Орфоепія. Орфографія»	148
§ 27. Вимова голосних звуків. Позначення на письмі ненаголошених голосних [e], [i] в коренях слів	150
§ 28. Вимова приголосних звуків. Уподібнення приголосних звуків.....	158
§ 29. Написання слів із сумнівними приголосними	164
§ 30. Вимова та правопис префіксів <i>з-(зі, с-), роз-(розі-), без</i>	168
§ 31. Спрощення в групах приголосних	172
§ 32. Найпоширеніші випадки чергування звуків	179
§ 33. Правила чергування [у] — [в], [і] — [й]. Уживання прийменника <i>з (із, зі, зо)</i>	185
§ 34. Узагальнення вивченого з розділу «Фонетика. Графіка. Орфоепія. Орфографія».....	190
§ 35. Позначення м'якості приголосних на письмі. Уживання м'якого знака	192
§ 36. Апостроф	200
§ 37. Подвоєння букв на позначення збігу однакових приголосних..	210
§ 38. Подвоєння букв на позначення подовжених приголосних ..	214
§ 39. Узагальнення вивченого з розділу «Фонетика. Графіка. Орфоепія. Орфографія»	219
ВІДОМОСТІ ІЗ СИНТАКСИСУ І ПУНКТУАЦІЇ	222
§ 40. Словосполучення	222
§ 41. Речення. Головні члени речення	229
§ 42. Види речень за метою висловлювання, емоційним забарвленням	235
§ 43. Пунктуаційна помилка та її умовне позначення	245
§ 44. Другорядні члени речення. Додаток	250
§ 45. Другорядні члени речення. Означення	256
§ 46. Другорядні члени речення. Обставина	264
§ 47. Узагальнення вивченого з розділу «Відомості із синтаксису і пунктуації»	270

§ 48. Речення з однорідними членами.....	273
§ 49. Звертання.....	284
§ 50. Вставні слова і словосполучення	287
§ 51. Складне речення.....	297
§ 52. Пряма мова	302
§ 53. Діалог	307
§ 54. Узагальнення вивченого з розділу «Відомості із синтаксису і пунктуації»	312
Уроки розвитку мовлення	9, 14, 28, 49, 53, 56, 92, 140, 155, 197, 205, 241, 281, 292

Навчальне видання

Авторський колектив:

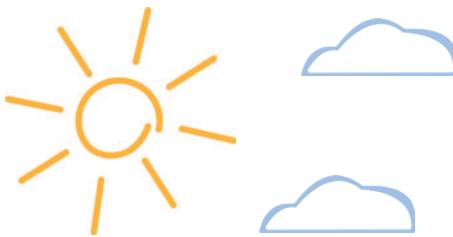
**Гапон Леся Олексіївна, Грабовська Олександра Миколаївна,
Петришина Ольга Ігорівна, Підручняк Ольга Павлівна**

УКРАЇНСЬКА МОВА

Підручник для 5 класу
закладів загальної середньої освіти

Редактування і верстання: *Тетяна Дунаєвська*
Літературне редактування: *Маргарита Більчук*
Художнє оформлення: *Оксана Корнєєва*
Дизайн обкладинки: *Світлана Бедна*
Випусковий редактор: *Тетяна Дунаєвська*

Рекомендовано Міністерством освіти і науки України

ТИПИ МОВЛЕННЯ

розповідь

роздум

опис

СТИЛІ МОВЛЕННЯ

розмовний

художній

публіцистичний

офіційно-
діловий

науковий

ЛЕКСИКОЛОГІЯ

Слова

Значення
слова

Групи слів
за значенням

однозначні
багатозначні

пряме
переносне

синоніми
антоніми
омоніми
пароніми

ЗНАЧУЩІ ЧАСТИНИ СЛОВА

основа

закінчення

префікс

корінь

суфікс

ПРИГОЛОСНІ

твірді

[д], [т], [з], [с], [ц],
[л], [н], [дз], [р]

м'які [']

[д'], [т'], [з'], [с'], [ц'],
[л'], [н'], [дз'], [р'],
зажди м'який [й]

пол'якшенні [']

[б'], [п'], [в'], [м'],
[ф'], [г'], [ґ'], [к'], [х'],
[ж'], [ч'], [ш'], [дж']

після ь, і, я, ю, є

після і, я, ю, є

зажди
м'який
[й]

ВИДИ РЕЧЕНЬ

за будовою

за емоційним
задарвленням

за метою
висловлювання

просте
складне

окличне
неокличне

розповідне
спонукальне
питальне

ГОЛОВНІ

підмет

- хто?
- що?

присудок

- що робить?
- що зробить?

ЧЛЕННИ РЕЧЕННЯ

додаток

- кого? чого?
- кому? чому?
- ким? чим?
- та ін.

ДРУГОРЯДНІ

обставина

- як? звідки?
- коли? чому?
- де? та ін.

означення

- який? • чий?
- котрий?

